

ઓપિનિયન

યો વૈ ભૂમા તત્ સુખમ્

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 15 • પ્રકરણ : 04 • સળંગ અંક : 172

26 જુલાઈ 2009

શેષ લવાજમ : £18.76 / £30.01

જૂનનો મહિનો, નવો જમાનો

• પ્રકાશ ન. શાહ

આનું નામ ખુશકિસમતી. ખુશાલી એ માત્ર, આ પ્રતિક્રિયા વૈશ્વકીકરણની હાલની બડી-વડઝવર્યને અનુસરીને ઉમાશંકર કલેશે-યારો, કે પ્રક્રિયામાં સંસ્કારક (કરેકિટવ) અભિગમ નહીં લેતાં આ જમાને જીવવું, નીકળતાં ખયાલ નહોતો, પણ જનૂની જીર્ણમતમાં શરણું શોધે છે. આપણે ત્યાં જૂનના પહેલા અઠવાડિયામાં ઈંગ્લેન્ડ પહોંચ્યો ત્યારે અંતરકલહનો માર્યોજી ઉગાર સારુ આ રસ્તો લે તો? પ્રચારજુલ્હ પૂરું થવામાં હતું અને મતદાન તેમજ પરિણામના તબક્કાની લગોલગના એ દિવસો હતા. યુરોપીય યુનિયન- યુરોપની પાર્લમેન્ટ-એ મનુષ્યજાતિએ સાંકડી રાષ્ટ્રીયતાઓ વળોટી એકસંઘ થવાનું જે સપનું જ્યું છે એનો સ્તો એક પડાવ છે. યુરોપના મુલકોની સંસ્થાનમુગયા અને શાહીવાદ સામે રાષ્ટ્રીય જાગૃતિની આફ્રિકી-એશિયાઈ ચળવળો, વીસમી સદી સંકેલાવા સાથે એક નવી સદી અને સહસ્રાબ્દીને લાયક ધોરણે વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં વૈશ્વક પરિપ્રેક્ષ્યમાં વિચારે એ આ તબક્કાનો તકાજ છે અને એવી એક 'સ્થાપક' (સ્થાનિક એટલી જ વ્યાપક) કોશિશ તે યુરોપીય યુનિયન. એની ચૂંટણીના દિવસોમાં વિલાયતમાં હોવું એને ખુશકિસમતી નહીં તો શું કહેશું, વારુ.

પરિણામોના વિશ્લેષણમાં ઊતરવાનો અહીં કોઈ ખયાલ નથી પણ ખ્રિટન અને ફ્રાન્સનાં પરિણામોમાં જે એકબે સંકેત, આશાકિરણ શા તેમ લાલબત્તી શા, વંચાયા એની જિજ્ઞાસુ કરીશું. ખ્રિટનમાંથી ઓણ ખ્રિટિશ નેશનલિસ્ટ પાર્ટીએ પહેલી વાર યુરોપીય યુનિયનની પાર્લમેન્ટમાં પ્રવેશ કર્યોએ જાણીને એવી લાગણી થઈ જાણે જમણે અંગૂઠેથી શરીરમાં કળિનો પ્રવેશ થયો! બીએનપી એક અનિરાપ્તવાદી ભૂમિકા લઈને ચાલે છે અને ખ્રિટિશ કલ્ચરના લગભગ સામંતી પ્રભુત્વ સાથે 'બહારના લોકો'ના વિરોધમાં છે. હીંધન, નોનબિલિવર, મિથ્યાદ્રષ્ટિ, મ્લેચ્છ, ધ અધર, એવી જે સાંકડી દ્રષ્ટિથી ઊંચે ઊકવાનો યુગતકાજ છે એની સામે જતી જૂની સાંસ્થાનિક મનોદેશનો એક પડઘો એમાં પડે છે. તે સાથે અલબત્ત આજકાલ આપણે વિશ્વકીકરણના જે તરેહના દોરમાં છીએ એની સામેની તીવ્ર પ્રતિક્રિયા પણ એમાં હોઈ શકે છે.

માત્ર, આ પ્રતિક્રિયા વૈશ્વકીકરણની હાલની પ્રક્રિયામાં સંસ્કારક (કરેકિટવ) અભિગમ નહીં લેતાં જનૂની જીર્ણમતમાં શરણું શોધે છે. આપણે ત્યાં અબ્બે ચૂંટણીપછાડ પછી અને છતાં ભાજપ આંતરકલહનો માર્યોજી ઉગાર સારુ આ રસ્તો લે તો? વાસ્તવ સાથે સંસ્કારક ધોરણે કામ લેતે લેતે આગળ વધવાના સપના સાથે એ છેલ હશે, અને પક્ષ દેખીતો આગળ વધતે છતે ભારતને વાસ્તે એ પીછેહઠ હશે.

જોકે, વેળાસરની ચેતવણી એ આ ચૂંટણીઓની એક પડકારભરી ખુશકિસમતી છે તો જે શુભનાં બળો, સામસામા સ્થાપિત પક્ષોથી ઉફરાં પ્રગટ થતાં માલૂમ પડ્યાં એ પણ ખુશકિસમતીનો મામલો છે. ખ્રિટનમાં, એક વેળાની સાંસ્થાનિક સામ્રાજ્યધાનીમાં, લંડનની વિશ્વનગરી ગુંજશને છાજે તેમ આ ચૂંટણીમાં ગ્રીન પાર્ટીએ પોતાની હાજરી પુરાવી છે. ગ્રીન પાર્ટી, સૌ જાણે છે તેમ, છેલ્લા દાયકાઓમાં જે બધી વૈકલ્પિક વિચારણાઓ વિકસી એનું સંમિલિત ને સમવાયી રાજકીય ઓજાર છે: ન તો જીર્ણમતમાં પાછા ફરવું છે, ન તો ઢાંચાઢાળ ટેકનોટ્રોનિક વૈશ્વકીકરણના જંતરડામાં જોડાવું છે.

ઔદ્યોગિકીકરણ અને ટેકનોટ્રોનિક તાણ સામે ઊઠેલો આ અવાજ ૧૯૬૮ના યુવા ઉદ્દેકની યાદ તાજી કરે છે, નહીં? ત્યારે અમેરિકાની વિયેટનામ-સંડોવણીના વિરોધનું નિમિત્ત હતું તેમ રુટિન ચંત્રઔદ્યોગિક સંસ્કૃતના ઓથાર તળે અને બજારવાદના ચાપડા વચ્ચે ભીંસાતી શિક્ષણશાહી સામેનો એ વિરોધસૂર હતો, અને ફ્રાન્સમાં એના નેતા ને પ્રવક્તા લેખે ઉભરેલો છાત્રયુવા પ્રતિનિધિ કોહન બેન્ડિટ હતો. સાર્ત્તર જેવા સાર્ત્તરેએનો ઈન્ટરવ્યૂ લેવાપણું જ્યું હતું. જેમ અમેરિકી માર્કેટવાદ તેમ સોવિયેત સામ્યવાદ, બેઉની સામે બેન્ડિટે ત્યારે અસંમતિનો અવાજ બુલંદ કર્યોહતો. યુરોપીય વહેણોનો સતત પરિચય નહીં એટલે થતું તું કે 'ઓબ્સોલીટ કોમ્યુનિઝમ'નો લેખક, આપણો આ

તીખો તરુણ, ક્યાં ગયો. યુરોપીય યુનિયનનાં પરિણામોમાં જોઉં છું તો સ્થાપિત પક્ષો વચ્ચે પોતાની જગ્યા બનાવવું એક જહાલ વૈકલ્પિક જૂથ, કોહન બેન્ડિટના નેતૃત્વમાં ઊભર્યું છે.

યુરોપીય યુનિયન ઘટનાનો મરમ ને માયનો મમળાવતાં, જૂનના બીજા અઠવાડિયામાં જોહાનિસબર્ગ અને ડરબન જવાનું થયું, ને શો જોહાનુજોગા જવાનું થયું તો હતું યાત્રાભાવથી, પણ ત્યારે ખયાલ નહોતો કે દક્ષિણ આફ્રિકા તરફ જે સહજ ગાંધીખેચાણ છે એનાં તિથિતારીખ ને ટીપણું પણ બરાબર આ જ દિવસોના મેળમાં હશે: પીટર મારિત્ઝબર્ગના સ્ટેશને પ્લાક વાંચતાં સાંભરી આવ્યું કે ૧૯૮૩માં જૂનની ૭મીએ સ્તો એ ઈતિહાસઘટના, ટ્રેનમાંથી ફેંકવાની, બની હતી. એક એવી ઘટના જે ઈસુના ફૂસારોહણ પછી તવારીખમાં કદાચ સૌથી મોટી ઘટના બની રહેવાને સરજઈ હતી. દુનિયામાં હજુ તો સંસ્થાનવાદ સામે રાષ્ટ્રીય ચળવળનો ને સ્વતંત્રતા આંદોલનોનો જમાનો આવવાનો હતો. અને આ ગાંધીમાનવે, રાષ્ટ્રીય સ્વાધીનતાથીએ એક કદમ આગળ જઈ સમાનતાની લડતનો સૂત્રપાત તે ક્ષણે કરી દીધો હતો.

સ્ટેશને, પ્લાક સન્મુખ વિનત ભાવે ઊભવાનું બન્યું ત્યારે વર્ષોપર એસ.એમ. જોષી સાથે ગાળેલી એક સાંજનું સ્મરણ થઈ આવ્યું: અમદાવાદના સાબરમતી આશ્રમમાં 'ધવનિ અને પ્રકાશ' કાર્યક્રમ જેવા એમને લઈ જવાનું બન્યું હતું. એક જૈફ સ્વાતંત્ર્યસૈનિકને માટે ઈતિહાસના લાંબા ફ્લક પર પાછે પગલે અંતર્યાત્રીની એ ક્ષણો હતી. વચ્ચે વચ્ચે એ આંખમાંથી ઝળઝળિયાં લૂછતા હતા, અને ક્વચિત્ બે શબ્દો બોલવાનું કરે ત્યારે ડુમાયેલા જણાતા હતા. પાછા ફરતાં, રસ્તે જ્યારેથોડી વાત કરવાના હોશકોશ આવ્યા, અમને કહ્યું કે તિલક-સાવરકરના હેવાયા અમે તરુણો સ્વતંત્રતાના નશામાં ચૂર હતા. ગાંધીજી આવ્યા અને અમને સમજ્યું કે લડતનો ખરો મુકામ તો સ્વતંત્રતાથી ક્યાંયે આગળ જતો, સમાનતાનો છે.

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

શેષ લવાજમ આ દેશ માટે £18.76 તેમ જ પરદેશ માટે £30.01 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communications ને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY,
Middlesex HA0 2JZ [U.K.]
Tel. : [+44] 020 - 8902 0993
e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004
Tel. : [022] 2386 2843
e.mail : bharti_parekh@hotmail.com
સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 1,750ની રકમ,

Vipool Kalyaniને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :
Address :
.....
Post Code :
Telephone :
e.mail :
Subscription : £27.08 / £43.33
Date :

ના, આ વાતો કોઈ વીન્યા જમાનાની નથી. આ બધા તીખારા તવારીખ સોસરા પોતાનું કામ કર્યે જ જતા હોય છે. એ પણ જૂન ૧૯૭૬ની સ્તો બીના હતી કે જોહાનિસબર્ગથી કેટલેક છેટે સોવેટો (સાઉથ વેસ્ટ ટાઉનશિપ)માં બ્લેક છાત્રોએ બગાવતનો બૂંચિયો ફૂંક્યો હતો. ૧૯૮૪માં, ગોરા ક્લાર્ક અને અશ્વેત મન્ડેલા વચ્ચેની સમજૂતી સાથે દક્ષિણ આફ્રિકામાં લોકશાહીનો યુગ બેઠો અને વર્ણવિદ્વેષી કાનૂનના અંત સાથે નવો સૂરજ ઊગ્યો. આ નવી સરકારનું એક પ્રેરણાબિદુ, કંઈક શક્તિમત્ત પીટર મારિત્ઝબર્ગની એ ઘટના હતી જેણે માનવમુક્તિ સારુ પ્રતિકારનો અભિનવ રાહ ચીંધ્યો. એક હિંદીજને બનાવેલ ભોંય પર ગોરાકાળા ને ભાતભાતના લોકે ભેળા હીંડવાણું દીઠું.

આમ તો, અમેરિકી સ્વતંત્રતા અને ફ્રેન્ચ ક્રાંતિએ કરીને જુલાઈનો મહિમા છે- પણ જૂનનો ઘટનાક્રમ, સ્વતંત્રતાને વટી જતી સમાનતા અને ઝનૂની રાષ્ટ્રીયતાને વટી જતી વિશ્વમાનવતાના સંકેતો થકી કંઈ કમ નથી: હાસ્તો, શેલીએ કહ્યું છે તેમ શિશિરના સપાટા પછી વસંત કંઈ વેગળી હોઈ શકતી નથી.

અમેરિકી સ્વાતંત્ર્ય દિવસે, ઓબામાની પૈતૃક પગથારે થોડુંકેક વિશ્વચિંતન

જુલાઈ ૨૦૦૮માં, અમેરિકી સ્વાતંત્ર્ય દિવસે, પ્રમુખ ઓબામાનાં પૈતૃક મૂળિયાં જ્યાં છે તે કેન્યાની ભૂમિ પર હોવું, એ પણ છે તો એક રૂડો જોગાનુજોગ. જેટલો ભરેલો એટલો જ ભારેલો જોગાનુજોગ.

બરાક હુસેન ઓબામાનું પૈતૃક પગરું કેન્યાના કિસુમુ પંથક લગી પહોંચે છે, અને આ કિસુમુ એ વિસ્તાર છે જ્યાં પ્રાણલાલ શેઠ જેવા ગુજરાતીઓ સિનિયર ઓડિંગા તેમજ બીજાઓની સાથે રહી કેન્યાની આઝાદી વાસ્તે બરોબરીની લડાઈ લડ્યા હતા. મુદ્દે, આપણા સમયમાં આઝાદીની હર લડાઈએ બરોબરીની લડાઈ લડ્યા વિના ચાલવાનું નથી.

પારકી ધૂંસરીમાંથી સ્વતંત્ર થવું એટલા માત્રથી તો આઝાદીની ખરી અને પૂરી લડાઈ કંઈ પાર પડતી નથી. પરચકમાંથી સ્વચક લગીની સંક્રાન્તિનો મહિમા વસ્તુતઃ એ વાતે સ્તો છે કે તેના થકી સુશાસન વાટે સમતાનો પથ પ્રશસ્ત બને છે.

શ્વેત લિંકને, શ્વેત સમુદાયની સામે પડીને અશ્વેત પ્રજના હકની લડાઈ છેડી તે સાથે અમેરિકી સ્વાતંત્ર્ય દિવસને એક નવું પરિમાણ મળ્યું હતું. સાંસ્થાનિક આઝાદીથી સૌની આઝાદી ભાણીનું એ એક સિંહપગલું હતું જેણે આગળ જતાં માટિર્ન લ્યુથર

કિંગની બલિદાની ચળવળ જેવા મુકામો હાંસલ કરી આ વર્ષોમાં એક અશ્વેત મૂળકુળના અને વળી ઈસ્લામી વારસાઈનાયે અંશો ધરાવતા ઓબામાનું પ્રમુખપદે હોવું શક્ય બનાવ્યું છે.

ગમે તેમ પણ, સમતાની આ જે લડાઈ, એનાં જેમ આર્થિક તેમ વાંશિક અગર જાતિગત (આપણા ફિસ્સામાં વળી નાતજાતગત) પાસાં પણ છે જ. વર્ગીય, વણચાય, વંશીય, ન જાણે કિયે કિયે મોરચે અને કેટ-કેટલો સમય લડવાનું આપણે લમણે લખાયેલું છે! અહીં કેન્યામાં ઉહુરુ (સ્વાતંત્ર્ય) જરૂર આવ્યું છે, પણ ટોળીગત સરસાઈઓના વિહ્વ કમઠાણમાં અને ભ્રષ્ટાચારના કળાણમાં એ રફેદકે પણ થઈ શકે.

શ્વેત-અશ્વેતની ચિંતા તો બાજુએ રહી, અહીં અશ્વેતો ટોળીગત સામસામે મુકાયેલા ચાલે છે અને કેવળ કેન્યાઈ નાગરિક તરીકેની ભૂમિકાએ સુરાજ્યને ધોરણે વિચારવાનો સંસ્કાર છેક જ કાયો છે. જે પણ રાજકારણી ઝમેલો સત્તાસ્થાને જળોની જેમ જામેલો છે એને લખલૂટ (લખલૂટ?) સંપત્તિ ઓળવવા સિવાય બીજું કશું જ કદાચ દેખાતું નથી- આપણો વારો આવ્યો છે કે આવશે...

બસ, ઈટ્સ અવર ટર્ન ટુ ઈટ. હમણાં આ જે પ્રયોગ કર્યો, 'ઈટ્સ અવર ટર્ન ટુ ઈટ', એ વાસ્તવમાં આ દિવસોમાં ઈંગ્લેન્ડથી બહાર પડેલી એક કિતાબનું શીર્ષક છે. રોઈટર, બીબીસી, ફાઈનાન્શયલ ટાઈમ્સ વગેરે સાથે આફ્રિકી મામલામાં આંતરરાષ્ટ્રીય સંવાદદાતાની કામગીરી સુચારુ રૂપે બજાવી ચૂકેલાં મિશેલા રોંગે એક કેન્યાન વિહ્વલ બ્લોઅરનું ઓર્ટું લઈને આઝાદ કેન્યાની વર્તમાન વિટંબાણાઓનું વાસ્તવચિત્ર એમાં રજૂ કર્યું છે.

વિહ્વલ બ્લોઅર જોન ગિથોન્ગોની દાસ્તાં આલેખતી અને સત્તાસ્થાનોની અભિત્ર ઓળખ બની રહેલ ભ્રષ્ટાચારનું ક્ષ-ચિત્રણ કરતી આ કિતાબ, એની સૂફોટકતાને શોભે તેમ અને નીંભર કેન્યાઈ રાજકારણીઓને સુસંગતપણે દેશ આખામાં કોઈ બુક્કશોપ પર દીઠી મળતી નથી. ભયવશ પળાતી આ બિનસત્તાવાર છતાં સત્તાવાર જેવી સેન્સરશિપ, સત્તામાં અને સત્તા બહારનાં ઘણાંખરાં રાજકીય પરિબળોનું ચારિત્ર્ય છતું કરતી બીના છે.

દેખ્યું છે કે દેખશું એવી વિકત વૃકોદરી મનોદશાનું- 'ઈટ્સ અવર ટર્ન ટુ ઈટ'નું- જે આલેખન જાન ગિથોન્ગોનાં આંતરંગદર્શી પ્રમાણોને આધારે મિશેલાએ કર્યું છે એની જ એક નાગી સાહેદી શો ડ્રામો આ દિવસોમાં અહીં ભજવાતો જેવા મળે છે. નાણાપ્રધાનને જવલ્લે જ જેવા મળતી કોઈ સત્-ક્ષણે શું સૂઝ્યું કે એમણે સૌ પ્રધાનો નાની કાર વાપરે અને એ રીતે પેટ્રોલના ખર્ચમાં કંઈક કરકસરનો ધડો બેસાડે એવી દરખાસ્ત કરી છે.

પણ જીવતે જગતિયું જેનું નામ, એવી આ જે જમાત, એની જાડી ચામડી તો જુઓ. ઘણાખરા પ્રધાનો ઉઘાડે છોગ આ દરખાસ્તની સામે પડ્યા છે. કેટલાકે વળી એવી દલીલ કરી છે કે રાજ્યના ઉબડખાબડ રસ્તાઓ પર નાની ગાડી કેવી રીતે કામ આપી શકે? એક પ્રધાને બિનધાસ્ત એવુંયે વિધાન કર્યું છે કે આજકાલ તો લબરમૂછ લડકે લોગ નાની ગાડીઓમાં મજેથી ફરે છે. એમની જેમ અમેય નાની ગાડીમાં નીકળીએ તો અમારી આબડ શું, જરીક તો લાજે.

કેવો, કઈ હદનો નીંભર છે આ વર્ગ? ટોળીગત હિંસાચારના બનાવો (જેમાં ગુજરાતીઓ કોઈ જુદું તારવેલ ટાર્ગેટ મુદ્દલ નહોતા)ની અને ભ્રષ્ટાચારની તપાસ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય દબાણ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનોના હેવાલને આધારે કામ ચલાવવાની વાત બાબતે નામકર જવાનું વલાણ પક્ષાપક્ષીના ભેદ વગર રાજકારણી વર્ગ સમસ્તનું છે! સરકાર (વિપક્ષી મીલીભગત સાથે) આ અંગે ઘરઆંગણે ટિરબ્યુનલ સ્થાપવાના મુદ્દે અખાડા કરી રહી છે.

આથી, યુનાઈટેડ નેશન્સના પૂર્વ મહામંત્રી કોફી અન્નાને અને અમેરિકી પ્રમુખ ઓબામાએ આંતરરાષ્ટ્રીય બિરાદરી વતી ચીમકી ઉચ્ચારવાની નોબત આવી છે કે તમે કામ નહીં ચલાવો તો હેગસ્થિત આંતરરાષ્ટ્રીય અદાલત સમક્ષ આ મામલો લઈ જવો પડશે.

અમેરિકી સ્વાતંત્ર્ય દિવસ અને ઓબામાની પૈતૃક પગથારે ક્યાંથી ક્યાં ચાલી ગયા આપણે! એમ તો હજુ, હિંદ છેડેથી ઓબામાના કેરો અભિભાષણ વિશેય વાત કરી શકાય. હમાણાં મોમ્બાસાની મુલાકાત દરમિયાન કેન્યાસ્થિત અમેરિકી એલચીએ આ ભાષણ સંભારીને આફ્રિકી મુસ્લિમોને ઠીક કહ્યું કે એકોએક મુસ્લિમ આતંકવાદી હોવાની અમેરિકી પ્રજાજનની લાગણી એટલી જ ખોટી છે જેટલી અમેરિકી શાસનની કોઈ ભૂલ સબબ અમેરિકી જનતા ઈસ્લામવિરોધી હોવાની માન્યતા ખોટી છે.

આ ચર્ચામાં આગળ નહીં જતાં આપણે એટલું જ કહીશું કે સમાનતા વિના એટલે કે ભેદભાવની નાબૂદી વિના સ્વતંત્રતા ઊણીઅલૂણી છે. બરાબરીની લડાઈમાં બરોબરીની, રિપીટ, બરોબરીની ભાગીદારી વગર ગોરીકાળીપીળીભૂખરી કોઈ કહેતાં કોઈ પ્રજાનો એકાકી જયવારો હવેના દિવસોમાં હોઈ શકવાનો નથી.

રેનેસાંપુરુષ રાજા રામમોહન રાયની છત્રીએ થોડુંકેક વિશ્વચિંતન

મંગળવારે (સાતમી જુલાઈએ) ઈંગ્લેન્ડમાં ખ્રિસ્તલ ખાતે હતો. આપણા રેનેસાંપુરુષ રાજા રામમોહન રાયની છત્રીએ, એમને કારણે કંઈક ધોરણસરના હોઈ શકતા સૌ પૈકી એકને નાતે વંદન કરવાનો ને બેટરી જરી ચાજ કરી લેવાનો ખયાલ હતો. કાર્યક્રમ નક્કી તો કર્યો હતો તારીખવાર જોઈને, પણ જોગાનુજોગ જુઓ, આ દિવસોમાં કોઈકે યાદ આપી ત્યારે ખયાલ આવ્યો કે આજ તો ગુરૂપૂર્ણિમા છે... આવે સપરમે દિવસે રાજા રામમોહન રાયનાં દર્શન? મારું ભારતીય ચિત્ત પુલકિત થઈ ઊઠ્યું!

એક સૈકા પર ક્યારેક આ જ જુલાઈ મહિનો હશે જ્યારે રામમોહન રાયે ક્રૈન્ય ક્રાંતિના માનમાં પ્રીતિભોજન યોજ્યું હતું. ઉપનિષદપરંપરામાં રમેલા રામમોહન નવી દુનિયાનો જીવ હતા. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના વારામાં જ્યારે પાઠશાળા કે કોલેજ, એવો સવાલ સરકાર તરફથી આવ્યો ત્યારે નવી કેળવણી (કોલેજ-શિક્ષણ) માટે એમણે સાક્ષ હિમાયત કરી હતી.

દેશનું એ સદભાગ્ય જ હતું કે એને જે ક્યારેક ક્રૈન્ય ક્રાંતિનો હરખ કરતા રામમોહન મળી રહ્યા હતા તો અમેરિકી સ્વાતંત્ર્યદિવસને અનુલક્ષીને કવિતા કરતા વિવેકાનંદ પણ મળી રહ્યા હતા. પૂર્વની સંસ્કૃતિમાં, અધ્યાત્મપરંપરામાં સ્તો, આ સૌ આવ્યા હતા પણ એમની નજર સામે નવી દુનિયા હતી. સાતત્યની સાથે શોધનપૂર્વક નવસંધાન કરનારા એ સૌ હતા. લંગર છોડ્યા વગર હલેસાં મારનારા બદ્ધમતિ માણસો એ નહોતા.

ખ્રિસ્તલ સિટી કાઉન્સિલના ફોરમાં શોભતી રાજા રામમોહન રાયની ક્રાંસ્ય અર્ધ-પ્રતિમા

પારકે પરદેશ પણ નિ:શેષ આત્મીય એવા, ખ્રિસ્તલસ્થિત આ છત્રી પરિસરમાં જે બધા હૃદયભાવો ઊમટી રહ્યા હતા એનો અલબત્ત એક સામ્પ્રત સંદર્ભ હતો, છે અને રહેશે. આપણે વિશ્વકીકરણના દોરમાં છીએ. નોબેલ પુરસ્કૃત સ્વિડિશવટ્ઝ કહે છે તેમ આ જે એક દુર્નિવાર પ્રક્રિયા છે એને કેવી રીતે ધોરણસર કામ કરતી કરવી એ અબજોનો સવાલ છે, કેમ કે (ગાલ્બ્રેથના શબ્દોમાં) વિશ્વકીકરણ એ કદાચ આપણે (અમેરિકાએ) પોતાની સમસ્યાઓ ત્રીજી દુનિયાને પરબારી પધરાવવા માટે રચેલો રૂપાળો બેત માત્ર પણ હોઈ તો શકે છે.

કબૂલ કે આ બે જુદી જુદી વાત છે. વૈચારિક અભિગમમાં રહેલી વિશ્વક્રતા અને વિશ્વકીકરણની આર્થિક પ્રક્રિયા બે કંઈ એક જ વાત નથી. બંને વાનાંને વર્તમાન વાસ્તવમાં તળેઉપર તપાસવાની નવયોજવાની તક-તાકીદ-તકાજે આજે છે એટલાં કદાચ ક્યારેય નહોતાં. ત્રીજી દુનિયા વિશ્વકીકરણનાં ભયસ્થાનો બાબતે સચેત રહે એ બેલાશક જરૂરી છે. પણ આ સચિંતતા, જે સાંકડા અને ઝનૂની રાષ્ટ્રરાજ્યવાદ રૂપે વ્યકત થવા કરે તો? તાજેતરમાં યુરોપીય યુનિયન માટેની ચૂંટણીમાં અહીં ઈંગ્લેન્ડમાં બીએનપી-બ્રિટિશ નેશનલિસ્ટ પાર્ટીએ ઢેકો કાઢ્યો તે કથિત પહેલી દુનિયામાંય બદ્ધમત ને જીર્ણમત રાષ્ટ્રવાદરૂપે કેવાં શીંગડાં ભરાવી શકે એનો એક નાદર નમૂનો નથી તો બીજું કશું નથી.

આજના જેવાં સંચારસાધનો કે સંદેશવાહનો નહોતાં એ જમાનામાં જે રામમોહન રાય અને વિવેકાનંદ સરખાની જાગતિક ભૂમિકા વિસ્મય જગવે છે તો હાલની ટેકનોલોજીક દુનિયામાં (બને કે ક્યારેક માહિતીની ગતિ પ્રકાશની ગતિ કરતાં પણ વધુ હશે, ત્યારે) બદ્ધમત અને જીર્ણમતનું હોવું કેવળ વિપાદ જગવે છે. એક નવી દુનિયાનું આવવું દુર્નિવાર છે એનો નાટ્યાત્મક પરચો તો ચારેક દાયકા પર, ઘોર યહૂદીદ્વેષી હિટલરની પુત્રીએ એક યહૂદીનું વરણ કર્યું ત્યારે જ મળી રહ્યો હતો. હમાણાં હમાણાં, ખાસ તો દક્ષિણ અને પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવાસ દરમિયાન, સતત અનુભવાતું વિસ્મય ને કૌતુક જોકે એ વાતે હતાં કે ફરજિયાત વાડાબંધી (સિગ્રેગેશન) ખતમ થયેલ છે, પણ આપણું લોક કેમ જાણે મુકિતનો મુંઝારો અનુભવી રહેલ છે. વાડા હતા ત્યારે બંધ દુનિયામાં એક ‘સલામતી’ હતી

‘બ્રિટનમાં ગુજરાતી ડાયસ્પોરા : ઐતિહાસિક અને સાંપ્રત પ્રવાહો’ લેખકો :

મકરન્દ મહેતા, શિરીન મહેતા : પ્રકાશક : વિશ્વ ગુજરાતી સમાજ,

૧૦૨, ૧લા માળે, મણિપ્રભુ, નવરંગ સ્કૂલ છ રસ્તા પાસે, નવરંગપુરા, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૪ : પ્રથમ આવૃત્તિ - ૨૦૦૮ : મુખ્ય વિક્રેતા - રંગદ્વાર પ્રકાશન, ૧૫, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં પાસે, નવરંગપુરા, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૮ : કિંમત - રૂ. ૨૨૦.

૩૪૩ પાનાંના આ પુસ્તકમાં, પહેલાં વધારાનાં ૧૬ પાનાંમાં, ‘વિશ્વ ગુજરાતી સમાજ’ના પ્રમુખ કૃષ્ણકાંત વખારીઆએ, બ્રિટનનાં ગુજરાતીઓના વસવાટને સંબોધીને, લખ્યું છે : ‘આપણી સંસ્કૃતિએ દુનિયામાં બંદૂક તલવારથી નહીં પણ કેવળ સ્વમાન, નીડરતા અને પ્રેમથી નામના મેળવી છે.’

ત્યારબાદ, પ્રસ્તાવનામાં લેખકોએ બ્રિટનનાં ગુજરાતીઓનાં ‘સ્થળાંતરે, તેની ગતિ વિધિઓ, પડકારો અને નિષ્ફળતાઓના ગુણાત્મક રીતે ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો’નું આલેખન કર્યું છે. બ્રિટિશ ગુજરાતીઓની વર્ણવ્યવસ્થા, બે પેઢીઓ વચ્ચેનું અંતર, બ્રિટનનું રાજકારણ, આર્થિક ક્ષેત્ર, બ્રિટનની સંસ્કૃતિ અને સમાજમાં ગુજરાતીઓનું યોગદાન વગેરે વિષયોને સમેટી લીધા છે. તે ઉપરાંત, તેમણે બ્રિટિશ ગુજરાતીઓને અમુક પડકારો પણ કર્યા છે. દા.ત. તેઓ કહે છે કે બ્રિટનમાં ‘એક અને અખંડ ગુજરાતી જાતિ’ તરીકેની આઈડેન્ટિટી જ નથી કિસી! ગુજરાતીઓ રાજકરણ તરફ ઉદાસીન છે, ગુજરાતીઓમાં સેક્યુલર મૂલ્યો વધારવાની જરૂર છે....’ વગેરે.

જેમાં ભેદભાવ કોઈ પડી ગયેલ હતો. ખુલ્લી દુનિયામાં કમબખ્ત સલામતી ક્યાંથી લાવવી?

જે ડાયસ્પોરા છે, વતન જેને સારું સ્મૃતિ છે, પણ જેની સાથે એનો સંબંધ મુલાકાતીથી વધુ નથી અને એક નવું વતન એને મુબારક લાગવા માંડ્યું છે તે તેમજ કથિત મૂળ વતન બંને વચ્ચેનો સંબંધ વળી એક જુદી જ પરિસ્થિતિ રચે છે. વચ્ચે ત્રણેક અઠવાડિયાં પૂર્વ આફ્રિકામાં રહેવામળવાનું થયું ત્યારે જ્યે કે ૨૦૦૮ના જન્યુઆરીમાં થયેલી ચૂંટણીહિંસા પછી કેન્યા હજુ થાળે પડ્યું નથી. જ્યારે એ હિંસા ચાલતી હતી અને જેમ બાકી આફ્રિકન-એશિયન તેમ ગુજરાતીઓ પણ એથી સલામતીની શોધમાં હતા ત્યારે તળ ગુજરાતમાં ચિત્ર શું હતું? સત્તાવારપણે એક એવી છાપ આપવામાં આવી હતી કે કેન્યાના ગુજરાતીઓ ટાઈગેટ છે, અને ભારત સરકાર એમની દાઝ જાણતી નથી.

કેન્યા હિંદુ કાઉન્સિલના એક પૂર્વપ્રમુખ ત્યારે આકસ્મિક જ અમદાવાદમાં હતા. એમણે કેન્યાના પોતાનાં સૂત્રો દ્વારા તપાસ કરી. રાજ્ય સરકારને સમજાવવા ઈચ્છ્યું કે ગુજરાતીઓને જેમાં લક્ષ્ય બનાવાયાં હોય એવી આ કોઈ વંશીય હિંસાનો કિસ્સો નથી. ગાંધીનગરના વડા દ્વંદ્વરમાં એમણે વાત પણ કરી, પરંતુ સત્તાવાર જાહેર પ્રતિક્રિયામાં તો એ જ અસલનો રાગ આલાપાતો રહ્યો. પૂર્વપ્રમુખ અમને આ બધી દાસ્તાં કહી રહ્યા હતા ત્યારે તળ ભૂમિનું પોતાનાં ડાયસ્પોરી સંતાનો તરફનું વલણ કેવું પહેલેથી ન હોવું જોઈએ તે સુપેરે સમજાઈ રહ્યું હતું. કેન્યાનો ગુજરાતી જરૂર અભય ઈચ્છે છે, પણ કોઈ તળ ગુજરાતી તરીકે નહીં- કેન્યાના નાગરિક તરીકે, એક આફ્રિકન એશિયન તરીકે તે એનો હક્ક બને છે.

ઓળખનું રાજકારણ, એક નવી વિશ્વક સમજ માગે છે, નહીં? નાતજાતગત, ટોળીગત, વંશગત, વર્ણગત ઓળખો પર સ્ટીમ રોલર ફેરવવાની વાત આ અલબત્ત નથી. પણ એક સાથે હોઈ શકતી ભાતીગળ ઓળખો સાથે અને છતાં નાગરિક ઓળખની અનિવાર્યતા પર ઘટતો ભાર મૂકવાની વાત આ ખચિત છે. માટે સ્તો રેનેસાંપુરુષ રામમોહન રાયનું એ વાતે વિસ્મયવ્યાકુળ સ્મરણ કે એમને ક્રૈન્ય ક્રાંતિનો મહિમા સમજાઈ રહ્યો હતો, જેમ વિવેકાનંદને અમેરિકી સ્વાતંત્ર્યનો.

e.mail : prakash.nirikshak@gmail.com

આખરમાં, તેમને મદદરૂપ થયેલ વ્યક્તિઓનો આભાર ઉલ્લેખ છે.

તેમણે પુસ્તકને ૧૩ પ્રકરણોમાં ગોઠવ્યું છે, જેમાં બ્રિટનની ભૌગોલિક અને ઐતિહાસિક રૂપરેખા આપી છે અને બ્રિટનનાં ગુજરાતીઓ, જેમાં હિન્દુ, જૈન, મુસ્લિમ અને પારસી જનસમુદાયોને આવરી લેતાં વિવિધ પાસાં બતાવ્યાં છે. બ્રિટનનો ઈતિહાસ ખૂબ વિગતવાર આપી પુસ્તકની ગુણવત્તા વધારી છે.

આ પુસ્તકનું એક આગવું રૂપ એ છે કે પહેલીવાર કોઈએ બ્રિટનની સમગ્ર ગુજરાતી પ્રજાને આવરી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ વાતનો ઉલ્લેખ સિરાજ પટેલે “ઓપિનિયન”માં આ પહેલાં કર્યો જ છે. વળી, ફક્ત ઊંચ વર્ણને જ નહીં પણ બીજી ઘણી જ્ઞાતિઓના સભ્યોને મળી તેમના વિકાસનું વર્ણન પણ લેખકોએ કર્યું છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે શુદ્ધ વર્ણોનો વિકાસ બ્રિટનના સેક્યુલર અને વેલ્ફેર સ્ટેટને આભારી છે.

અહીં મારે એટલું કહેવું જરૂરી લાગે છે કે પુસ્તકના આ આગવા રૂપને સફળ બનાવવામાં લેખકોને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’નું માર્ગદર્શન ખૂબ મદદરૂપ નીવડ્યું છે. અકાદમીએ હંમેશા નાતજાત કે ધર્મના વાડામાંથી અલિપ્ત રહીને જેની માતૃભાષા ગુજરાતી હોય તે દરેકદરેકને સરખું મહત્ત્વ આપ્યું છે અને લેખકોને પણ એ જ દિશા સૂચવી છે.

લેખકોએ ખોજ, મેમણ અને બહોરા સમાજનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે પણ શિયા ઈશ્નાશરી ખોજઓનો એક માત્ર ઉલ્લેખ જ કર્યો છે. આનું કારણ છે સમયનો અભાવ અને અમારા ઘણા પ્રયત્નો છતાં ય એ કોમમાંથી કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિનો મેળાપ લેખકો સાથે કરાવી આપવામાં મળેલી નિષ્ફળતા. પૂર્વ આફ્રિકામાં, ખાસ કરીને ટાનઝાનિયામાં, આ સમાજે કિસ્વાહિલી ભાષામાં એટલી બધી પારંગતતા મેળવી લીધી છે કે તે લોકો હજુ પણ ત્યાંનાં સ્થાનિક આફ્રિકનો સાથે વધુ સુમેળ સાધી રહી શક્યાં છે. અહીં લંડનમાં, સ્ટેનમોર ખાતે, તેમની મોટી મસ્જિદ પણ છે અને તેમનું એક અલાયદું સ્મશાન પણ છે. બ્રિટનના દરેક ક્ષેત્રમાં તેમનો પણ ફાળો મહત્ત્વનો છે. તેમની મસ્જિદોમાં ઊંચ કક્ષાના અંગ્રેજી માધ્યમ દ્વારા ધર્મનું જ્ઞાન અપાય છે.

તે ઉપરાંત હાલ યુરોપિયન યુનિયનની સુવિધા હેઠળ પોર્ટુગલથી બ્રિટન આવી વસેલાં દીવ અને દમણની ગુજરાતી કોમ વિશે પણ વિસ્તારપૂર્વકની માહિતી નથી આપેલી. તળ ગુજરાતથી આવેલાં લોકો કરતાં એ લોકોની સમસ્યાઓ ઘણી જુદી હોઈ શકે છે. બીજી જે જ્ઞાતિઓનો સમાવેશ નથી તે વિશેનો ઉલ્લેખ પ્રકરણ દીઠ આપેલા આલેખનમાં છે.

યાદ રહે કે અહીં મહેતા દંપતીને ઉતારી પાડવાનો પ્રયાસ હરગીજ નથી. આ પુસ્તક ‘દર્શક ઈતિહાસ નિધિ’ના ભંડોળ દ્વારા અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત થશે એવી સમજૂતી રતિલાલ ચંદરિયાએ લેખકો જોડે કરી છે. એટલે તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ થશે ત્યારે તેમાં આ જ્ઞાતિઓ કેવળ સુધરે અને વાચકોને વિશુદ્ધ ગ્રંથ મળે તે જ એક મારો હેતુ છે.

આ પુસ્તકમાં એડિટીંગ અને પ્રૂફ રિડીંગ ન થવાને કારણે ઘણી બધી જ્ઞાતિઓ નજરે ચડતાં કિરીટ પરમારના શબ્દોમાં કહું તો ‘સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ વાગી હોય તેવી પ્રતીતિ થાય છે.’

હવે, પ્રકરણ દીઠ જે મને સારું નરસું લાગ્યું તેનું આલેખન કરીશ.

પ્રકરણ ૧ : બ્રિટનની ભૌગોલિક રચના અને પરિવર્તનની પ્રક્રિયા

આ પ્રકરણમાં આપેલી માહિતીની ચોકકસાઈ મેં નથી કરી, પણ કોઈ પણ વાચકને તે પાર્શ્વભૂમિકા માટે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી સામગ્રી તેમાં આપેલી છે. પરંતુ આટલી સુંદર માહિતીને માટે જાણે કલંકરૂપ હોય તેવાં રંગોમાં આપેલા ગુજરાત, આફ્રિકા અને બ્રિટનના નક્શાઓની કક્ષા દયાજનક છે.

ગુજરાતના નકશાને શીર્ષક જ નથી અપાયું. આફ્રિકાના નકશામાં સાત રંગોને બદલે કાળા રંગના જુદાજુદા 'શેડ્સ'થી નકશો અર્થહીન લાગે છે. કોઈ પણ આકૃતિનો લેખનના સંદર્ભમાં ઉલ્લેખ ન થયો હોય, તો તેનો સમાવેશ કરવો જરૂરી નથી. પાના ૧૩ પર એક નકશાનો ઉલ્લેખ છે ખરો, પણ તેમાં વર્ણવેલો યુરોપ ખંડ ક્યાંય દેખાતો નથી કે નથી દેખાતી સ્કોટલેન્ડની ગિરિમાળા. વળી અમુક સમુદ્રોના ઉલ્લેખનું પણ ખાસ કોઈ અગત્ય નથી જણાતું.

ચિત્રાકૃતિની વાત કરું છું ત્યારે એ પણ કહેવું જરૂરી છે કે બ્રિટનનાં શહેરોનું ગુજરાતીકરણ (પાનાં ૧૨૦-૧૨૧ પરનો કોઠો) ઘણું ભૂલભર્યું છે. દા.ત. ખ્રિસ્તોલ, પ્લેમાઉથ, બ્લેકવર્ન, લધબરો વગેરે. આ નામો જે અંગ્રેજી લિપિમાં તેમ જ સાચા ઉચ્ચારણ સાથે લખ્યાં હોત તો કદાચ નકશામાં જેવા સહેલાં પડત. જે કે બધાં શહેરો નકશામાં છે પણ નહીં.

પ્રકરણ ૨ : બ્રિટિશ ગુજરાતીઓનાં ઐતિહાસિક મૂળિયાં

આ પ્રકરણમાં ઘણી માહિતી દિલચસ્પ રીતે આપેલી છે. જુદાજુદા સમયગાળાને આવરી લઈને જુદાજુદા પ્રકારનાં લોકો જુદાંજુદાં કારણોસર ગુજરાતી ભારતીયો શા માટે બ્રિટનની મુલાકાતે આવ્યાં હતાં તેનો વિગતવાર ઐતિહાસિક અહેવાલ આપીને લેખકોએ આપણને બતાવ્યું છે કે આપણો બ્રિટન સાથેનો નાતો ચારસો વર્ષ જૂનો છે.

પ્રકરણ ૩ : ડાયરપોરાની સમસ્યાઓ અને પડકારો

સામાજિક દર્શનો લખાય છે ત્યારે ઘણા લેખકો કોઈ માપદંડ તૈયાર નથી કરતા, અને કરે છે ત્યારે તેને વળગી રહેતા નથી. અહીં લેખકોએ જણાવ્યું છે કે 'તર્કબદ્ધ રીતે વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં રજૂ કરવાની જરૂરત'ને ખ્યાલમાં રાખીને તેમણે ચાર પ્રશ્નો તૈયાર કર્યા છે જે તેમણે જેમનો ઈન્ટરવ્યુ લીધો હોય તેમને તે પૂછ્યા છે.

૧. કેવાં મૂલ્યાંકનો લઈને ગુજરાતીઓ બ્રિટનમાં આવ્યાં છે?

૨. મૂળ વતનીઓનાં વલણ અને ઈમિગ્રેશનના કાયદાઓની શી અસર થઈ છે અને તેના પ્રત્યાઘાત કેવી રીતે ઝીલાયા છે?

૩. જુદીજુદી જ્ઞાતિઓ ક્યાં ક્યાં વસી છે અને શા માટે?

૪. લઘુમતી પ્રજા તરીકે ગુજરાતીઓ અહીં ક્યાં સુધી જીવશે?

આ પ્રશ્નોને વળગીને લેખકોએ ગુજરાતીઓની પરિસ્થિતિનું પોતાની રીતે મૂલ્યાંકન કર્યું છે અને એક વાતની સ્પષ્ટ છાણવટ કરી છે કે

“ઓપિનિયન”/ Opinion

બ્રિટનનાં ગુજરાતીઓએ સામૂહિક રીતે પ્રગતિ નથી કરી. એક નેતાગીરી નીચે રહીને તેમણે કોઈ 'ઠોસ કામ' નથી કર્યું.

અહીં અને બીજી ઘણી જગ્યાએ વિરામચિહ્નો, જોડણી અને બીજી નાનીમોટી ભૂલોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ પુસ્તકનું જરૂરી સંપાદન [editing] નથી થયું કે નથી થયું પ્રૂફ રીડિંગ. આ પુસ્તક અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થવાનું છે ત્યારે આ ભૂલો સુધારી શકાય એ આશયથી તે ભૂલો નીચે દર્શાવી છે.

• પાનાં ૬૭ પર પહેલા જ ફકરામાં લખ્યું છે ‘પણ એક જમાનામાં કટ્ટર પક્ષ નેશનલ ફ્રન્ટે હાહાકાર મચાવી દીધો હતો.’ આ વાક્ય પૂરું થયું કે તરત જ ઈનોક પોવેલનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ તે કઈ પાર્ટીના છે તે કહ્યું ન હોવાથી વાચક એવું માની બેશે કે તે નેશનલ પાર્ટીના સભ્ય હતા.

• તે જ ફકરામાં ભીખુ પારેખ ક્યા કમિશનના ચેરમેન હતા એ નથી લખ્યું.

• પાના ૭૭ પર લતા પટેલ ‘પ્રથમ’ મહિલા મેયર હતાં એમ લખ્યું તે ભૂલભરેલું છે.

• તે જ પાના પર લખ્યું છે કે ‘બ્રિટનમાં ક્રાન્તિ નાગડાનું નામ ઘણું મોટું છે.’ ભારતથી આવતાં લોકો માટે લંડન અને બ્રિટન ‘ઈન્ટરચેન્જેબલ’ શબ્દો લાગે છે.

પ્રકરણ ૫ : બ્રિટનમાં ગુજરાતી પત્રકારત્વ

અહીં ઘણી સરસ માહિતી આપેલી છે જે વિશે કોઈ શક નથી, પણ મારા “ગજુરાત સમાચાર” અને “એશિયન વોઈસ”ની બીજાં પત્રો કરનાં પ્રમાણમાં વધારે ચર્ચા થયેલી જણાય છે. તે જ રીતે “અમે ગુજરાતી” બાબત અતિરેકી બની છે. વળી, “ગરવી ગુજરાત”ને અન્યાય થયો હોય, તે શક્ય છે.

પાના ૯૨ પર લખ્યું છે કે “ઓપિનિયન” અને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’નો મહામંત્ર છે : ‘ગુજરાતી સાંભળીએ, ગુજરાતી બોલીએ, ગુજરાતી વાંચીએ, ગુજરાતી લખીએ.’ પહેલાં તો આ મહામંત્ર અધૂરો છે. એમાં હજુ એક વાત છે ‘ગુજરાતી જીવીએ’, જે લેખકો લખતાં ચૂકી ગયાં છે. અને વિપુલ કલ્યાણી ભલે “ઓપિનિયન”ના તંત્રી હોય અને અકાદમીના મહામંત્રી હોય, પણ આ મંત્ર ફક્ત અકાદમીનો જ છે. “ઓપિનિયન” અને અકાદમીની પ્રવૃત્તિઓ એક જ સંસ્થાની હોય તે રીતે વર્ણવી છે તે સરિયામ બેહુદું તથા ખોટું છે.

“ઓપિનિયન” વિશે પણ ઘણું લખ્યું છે, પણ તે સામયિકને જુદાજુદા વિષયોની ચર્ચા કરતી વખતે સાંકળી લીધું છે અને તેમાં આપેલા ઘણા લેખોનો ઉપયોગ બ્રિટનના ગુજરાતીઓની

અસ્મિતા દર્શાવવા કર્યો છે, એટલે તે અસ્થાને નથી તેવું લાગે છે.

અલગ શીર્ષક આપ્યા વિના “ઓપિનિયન”ની માહિતી નીચે ‘ગુજરાતી લેક્સિકોન’ વિશેની માહિતી પણ વણી લીધી છે અને રતિભાઈ ચંદરિયાની ઓળખાણ પણ આપી દીધી છે, જે લગીર યોગ્ય નથી લાગતું. આ અન્યાયી છે.

આ પ્રકરણમાં યુવાપેઢીના પ્રત્યાઘાતો સુંદર રીતે વણી લીધા છે, પણ તે વિષય અગત્યનો છે જે માટે એક અલાયદું પ્રકરણ હોવું જરૂરી લાગે છે.

પ્રકરણ ૬ : આર્થિક વિકાસ, સમાજ પરિવર્તન : ઓસવાળ, લોહાણા અને પાટીદારો

આ ત્રણ જ્ઞાતિઓ વિશે વિગતવાર લખી લેખકોએ સારી અને ઉપયોગી માહિતી પૂરી પાડી છે. યુવાપેઢીને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવો ઈતિહાસ અહીં આપેલો છે.

હવે ક્ષતિઓ પણ જોઈએ. અહીં એક જ માહિતીનું પુનરાવર્તન ઘણું છે. પહેલાં લોહાણા, ઓસવાળ અને પાટીદાર વિશે સામાન્ય રીતે જે જણાવ્યું છે તે ફરીફરી દરેક કોમની વાત કે પછી તે કોમમાંની વ્યક્તિગત વાતોમાં વણી લેવામાં આવ્યું. જે બિનજરૂરી લાગે છે. ખેદની વાત એ છે કે પુસ્તકના સંપાદન અને પ્રૂફ રીડિંગના અભાવથી પુસ્તકની ગુણવત્તામાં ડાઘ પડેલો લાગે છે. જે આ ક્ષતિઓ પર ધ્યાન અપાશે તો અંગ્રેજી અનુવાદને ખૂબ succinctly લખી શકાય તેમ છે. જે તેમ નહીં થાય તો અંગ્રેજી વાચક વર્ગ તો મારાથી ય વધુ critical રહેશે અને એક ઊંચ કક્ષાના સંશોધનની અવગણના થશે.

પાનાં ૧૧૨ પર છેલ્લા ફકરામાં લખ્યું છે ‘ઓસવાળોએ.....સમાજ પરિવર્તનની દિશામાં પગરણ તો બ્રિટનમાં જ માંડ્યાં.’ મને નથી લાગતું કે આ વાતથી બધાં ઓસવાળ સહમત હોય. ઈતિહાસ તપાસવામાં અહીં ક્યાશ રહેવા પામી છે. લેખકોએ લખ્યું છે તેમ શું ખરેખર બાળલગ્ન અને કન્યાવિક્રય જેવા કુરિવાજો પૂર્વ આફ્રિકામાં જન્મેલી ઓસવાળ પ્રજામાં ગઈ સદીના પાંચમા અને છઠ્ઠા દાયકામાં હતા ખરા?

પાનાં ૧૩૩ પર નિરંજના દેસાઈને નિરુપમા દેસાઈ નામ આપ્યું છે.

પ્રકરણ ૭ : બ્રિટનના આર્થિક વિકાસમાં ગુજરાતીઓનું પ્રદાન

આનંદની વાત એ છે કે અહીં ફક્ત ખૂબ મોટા ઉદ્યોગપતિઓને જ નહીં પણ જે યુવાન લોકોએ વેપાર ક્ષેત્રે પ્રગતિ સાધી છે તેમને પણ

નવાજ્યા છે. અહીં બ્રિટનના ગુજરાતીઓ કેવા વિવિધ પ્રકારના ઉદ્યોગોમાં ગૂંથાયેલાં છે તેની રસપ્રદ માહિતી આપેલી છે.

એક વાતની ચોખવટ કરી શકશો? પાનાં ૧૪૪ પર અને તે પહેલાં પણ લેખકોએ બેત્રણ વાર કહ્યું છે કે '૧૯૭૦ના દાયકામાં આફ્રિકાથી ગુજરાતીઓ પહેરેલે લૂગડે જ હિજરત કરી ગયા હતા.' શું આ સાવ સાચું છે? શું કેટકેટલા ય નાનામોટા વેપારીઓ અને અમુક પ્રોફેશનલ વર્ગનાં લોકોએ શું થોડો ઘણો પૈસો બ્રિટન કે સ્વીસ બેન્કોમાં પહેલેથી જમા નહોતો કર્યો? ક્યારેક એવું લાગે છે કે લેખકો ઘણી બાબતોનો બહુ simplistic view લઈ લે છે.

એક બીજી નાનકડી પણ પાયાગત ભૂલ છે પાનાં ૧૫૫ પર. લખુભાઈ પાઠક કંપાલામાં ખાદ્યપદાર્થોનો ધંધો નહોતા કરતા, કિસુમુમાં કરતા હતા.

અને નાનકડો પશ્ચ. Entrepreneur શબ્દ પહેલાં ઘણીવાર વાપરી લીધા પછી છેક પાનાં ૧૫૭ પર તેની વિગતવાર વ્યાખ્યા આપવાનું કંઈ કારણ?

પ્રકરણ ૮ : અંધકારથી પ્રકાશ તરફ - બ્રિટિશ ગુજરાતણોની વિકાસ ક્રમ

ગુજરાતણોનાં ઉત્થાન માટે એક અલગ પ્રકરણ લખ્યું તે ખૂબ ગમ્યું. ઘણા સંશોધકો આ વિષયને કોઈ ખાસ મહત્ત્વ આપતા હોતા નથી. અહીં ફક્ત ગુજરાતી સમાજ નહીં, પણ સ્થાનિક બ્રિટિશ સમાજમાં પણ જેમણે કશુંક અગત્યનું કામ કર્યું છે તેવી સ્ત્રીઓનાં જીવન વિશે ઉમદા પ્રકારની માહિતી આપેલી છે. બ્રિટનમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓની છૂપી શક્તિ ખીલી છે એ બિલકુલ સાચી વાત લેખકોએ કરી છે. અહીં મુસ્લિમ સ્ત્રીઓની સમસ્યાઓ અને પ્રગતિને પણ વાણી લીધાં છે, જે પ્રસંશનીય છે.

હવે આવું ક્ષતિઓ પર અને પ્રકરણને વધુ સારું બનાવવાનાં સૂચનો પર.

- બ્રિટનના ઈમિગ્રેશન કાયદાઓનું સવિસ્તાર વર્ણન આ પ્રકરણમાં આપવાનો હેતુ સમજાતો નથી. આ વિષય પ્રકરણ ૪ બ્રિટનની રાજકીય ગતિવિધિઓમાં લેવાયો હોત તો વધુ યોગ્ય ગણાત.

- પાનાં ૧૮૧ પર અગત્યના એક મંડળનું નામ આપ્યું છે 'સત્સંગ મંડળ'. હકીકતે હોવું જોઈએ, - 'શ્રાવિકા સત્સંગ મંડળ'.

- પાનાં ૧૮૨ પર લખ્યું છે કે વિલાસબહેન કે રતિલાલ ધનાનીનાં (સમજાતું નથી) માતા પ્રભાતબા રાજકોટમાં આકાશવાણીમાં પ્રોગ્રામ આપતાં??? ખરેખર ??

આવી ભૂલો દૂર કરી શકાઈ હોત, જે લેખકોએ દરેક વ્યક્તિ વિશે લખેલી માહિતીની ચોકકસાઈ કરવા માટે તેમને તે માહિતી પહેલાં વાંચવા મોકલી હોત. સમય મર્યાદાને કારણે લેખકો આમ નથી કરી શક્યાં કે પછી આમ કરવું જરૂરી છે એ વાતમાં તેઓ સહમત ન થતાં હોય, તે પણ શક્ય હોઈ શકે. ટૂંકામાં ઉતાવડનું આ પરિણામ છે.

આવી બાબતે એક બહેનને ખૂબ દુઃખ પહોંચ્યું છે જે વિશે હું અહીં લખીશ તો અસ્થાને નહીં ગણાય. પાનાં ૧૮૮ પર 'જાગૃતિ એશિયન વિમેન્સ ગ્રુપ, કોચરન'ના શીર્ષક હેઠળ જ હંસાબહેન પુરોહિતનો પત્ર મૂકેલો છે. તેમાં લખ્યું છે કે તેમના શારીરિક ક્ષતિઓવાળા બાળકના 'ઉછેરમાં મારાં વર્ષો ઘવાઈ ગયાં. હું પોતે ખૂબ તવાઈ અને ઘવાઈ. સારા બાળક પાછળ અને બાળકીના અભ્યાસ પાછળ જાત ધસી નાંખી'.

આ વાંચી હંસાબહેનને એટલું બધું ખરાબ લાગ્યું હતું કે તે મહેતા દંપતીને ફરિયાદ કરવા છેક અમદાવાદ તેમને ઘેર ગયાં હતાં. હંસાબહેને જે પત્ર લેખકોને લખ્યો હતો તે મેં વાંચ્યો છે જેમાં બાળઉછેર માટે હાડમારી શબ્દ વાપર્યો છે પણ જાત ઘવાઈ જવા વિશે કશું નથી લખ્યું. ગમે તેવું બાળક જન્મે તેના ઉછેરની ફરજ માબાપ પર સ્વાભાવિક આવે જ છે. અને વળી બ્રિટનમાં તો કેટલીયે સહાયતા મળે છે એટલે તેમણે આ બાળકના ઉછેરમાં કંઈક અતિશયોક્તિ કરી છે એવું જરા ય નથી, તેમ તેમનું કહેવું છે.

બે બાળકો ગોરી અને કાળી વ્યક્તિને પરણ્યાં. હંસાબહેન લખે છે કે, 'લોમાં માસ્ટરેટ કર્યા પછી દીકરી પરણી ભલેક સાથે તો તમે જ જણાવો કે સંસ્કૃતિને છોડી ન હોય તો પણ જીવનધારા કુદરતી રીતે વધ્યા કરતી હોય તો વાંક કોનો?'

એમના પત્રમાંથી મેળવેલી માહિતીની લેખકોએ પોતાની રીતે તારવાણી કરી. સ્ત્રી તરીકેની હંસાબહેનની જે વ્યથા હોઈ શકે તેને મોખરે રાખી છે, પણ તેનું અર્થઘટન ગેરવાજબી થયું છે તેમ હંસાબહેનનું કહેવું છે. તેમનાં બાળકોએ આંતરવર્ણીય લગ્નો કર્યા તેમાં તેમનો 'મતભેદ હતો ખરો, પણ મનભેદ' ક્યારે ય નથી થયો.

આ ગેરસમજ માટે મકરન્દભાઈ મહેતાએ હંસાબહેનની રૂબરૂ અને પત્ર દ્વારા માફી માગી છે અને તેમના લખાણની ઢબથી ઊભી થયેલી ગેરસમજને લીધે અહીં એ વાતનો ઉલ્લેખ કરાવી હંસાબહેને મહેતા દંપતીની માફી માગી છે.

અમુક સ્ત્રીઓ માટેનું લખાણ ખૂબ લાંબુ કહેવાય. એક જ વ્યક્તિ માટે એક કે બેથી વધુ પાનાંનો અહેવાલ આ પ્રકારના પુસ્તકમાં ન પાલવે.

પાનાં ૨૧૦ પર લખ્યું છે કે ચંદ્રકાબહેને 'કોપલેન્ડ સ્કૂલ, આલપર્ટન સ્કૂલ શરૂ કરી.' આ તો સરકારી સ્કૂલો છે. લેખકો શું એમ કહેવા માગે છે કે એ સ્કૂલોમાં ગુજરાતી વર્ગો શરૂ કર્યા?

સ્ત્રી મંડળોનાં દૃષ્ટાંતો આપી ભલે અહીં સંયુક્ત રીતે થઈ રહેલાં કાર્યોને લેખકો મહત્ત્વ આપે છે, પણ લગભગ દરેક સ્ત્રી મંડળના સિદ્ધાંતો એક સરખા હોવાથી તેમને મંડળ દીઠ વિગતવાર આપીને લેખકોએ સમય અને જગ્યાને વેડફી હોય તેવું લાગે છે. તે કરતાં આ ધ્યેયોને એકવાર જણાવી બધાં મંડળોનો દૃષ્ટાંતરૂપે વિગતવાર અહેવાલ આપ્યો હોત તો વધુ યોગ્ય રહેત.

તે જ રીતે તેમને મળેલી દરેક બહેન વિશે જુદુંજુદું લખવા કરતાં ગુજરાતણોએ જે ક્ષેત્રોમાં આગેકૂચ કરી છે તે વર્ણવીને દરેક બહેનને યોગ્ય ક્ષેત્રમાં દૃષ્ટાંતરૂપે મૂકી હોત તો જે અગ્રગણ્ય બીજી બહેનો જેમનો અહીં સમાવેશ નથી તેમને અન્યાય થયો હોય તેવું ન લાગત.

આ પ્રકરણમાં બ્રિટનમાં જન્મેલી કે સાવ નાની ઉંમરે આવીને ઉછરેલી યુવાન સ્ત્રીઓની સફળતા વિશે કંઈ પણ લખાયું નથી એ ગેરવાજબી લાગે છે. સમયનો અભાવ કારણસર હોઈ શકે.

પ્રકરણ ૯ : ક્યડાયેલા ગુજરાતીઓનો બ્રિટનમાં ડાયસ્પોરા

અહીં માંધાતા સમાજ વિશેના લેખમાં ભવિષ્યના અભ્યાસ માટે ઘણી મદદરૂપ થાય તેવી માહિતી પૂરી પાડેલી છે. લેખકોએ કહ્યું છે તેમ શુદ્ધ પ્રજા માટે એક આખું પ્રકરણ સ્ત્રી પહેલાં સરળતાથી ઉપલબ્ધ નહોતી એવી મહત્ત્વની સામગ્રી એમાં રજૂ કરી છે. અહીં કેસ સ્ટડી તરીકે કેશવલાલ પટેલ વિશે લખ્યું છે તે જ રીત અન્ય પ્રકરણોમાં વપરાશ હોત તો બહેતર રહેત. તે જ રીતે, વાંઝા અને ખલીકા વાળંદો તેમ જ મોચીઓ વિશેની માહિતી રસપ્રદ છે.

હવે થોડી ક્ષતિઓ તરફ વળીએ.

- બ્રિટનની એક બીજી મુખ્ય જ્ઞાતિ, - પ્રજાપતિઓનો અહીં નથી સમાવેશ કે નથી ઉલ્લેખ.

- પાનાં ૨૨૮ પર કાનજીભાઈએ કરેલા દાનની રકમ આપવી જરૂરી છે?

- પાનાં ૨૪૬ પર આપેલી જાહેરાતો અસ્થાને લાગે છે. તેમના વિવિધ ધંધા ક્ષેત્રોનો ઉલ્લેખ પૂરતો રહેત.

- આફ્રિકા વિશેની માહિતી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ યોગ્ય ગણાય પણ ક્યારેક એ માહિતી આ પુસ્તકના વિષયના સંદર્ભ માટે જરા વધારે પડતી લાગે છે.

પ્રકરણ ૧૦ : બ્રિટનના મુસલમાનો : ખોજ અને દાઉદી વહોરાનો કેસ સ્ટડી

અહીં ઈસ્માઈલી ખોજઓ વિશે સરસ માહિતી પૂરી પાડી છે. અને અહીં જે રીતે ઈસ્માઈલીઓ વિશેની માહિતી આપીને પછી દૃષ્ટાંતરૂપે અમુક વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે જ આખાં પુસ્તકમાં કર્યું હોત તો હજુ ઘણી વધારે કોમોનો સમાવેશ એમાં થઈ શકત અને પુસ્તકની ગુણવત્તા વધત.

થોડી ક્ષતિઓ :

- પાનાં ૨૬૨ પર અંગ્રેજીમાં લખાયેલા બીજા ફકરામાં આપેલા શબ્દ interactionની જોડણી ખોટી છે.

- પાનાં ૨૬૩ પર લખ્યું છે કે ‘ખોજ અને દાઉદી વહોરાઓનો કેસ સ્ટડી સ્પષ્ટ રીતે પુરવાર કરે છે કે તેઓ અસલ હિંદુ હતા અને મુસ્લિમ સૂફી સંતોના ઉપદેશકોની અસરોને લીધે તેમણે ઈસ્માઈલી શિયા પંથ સ્વીકાર્યો હતો.’ લેખકોએ તેમ થયું હોવાનો ઉલ્લેખ જ માત્ર પાનાં ૨૫૬ પર કર્યો છે. પુરાવો ક્યાં બતાવ્યો છે? અશગર અલી એન્જિનિયરના પુસ્તકની નોંધ જ ફક્ત કૌંસમાં આપી છે. નથી કહ્યું કે તે શા માટે ત્યાં મુકાઈ છે કે નથી અપાયું તેમાંથી કોઈ અવતરણ કે પાનાંનો સંદર્ભ.

- મેમણ કોમનો અને ઈશનાશરીઓનો ફક્ત ઉલ્લેખ છે પણ તેમના વિશે વધુ માહિતી નથી આપી. મેમણ કોમ દક્ષિણ લંડનમાં વધુ પ્રમાણમાં વસેલી છે અને મલાવીથી આવેલાં મેમણો તેમાં અગ્રસ્થાને છે. ‘ખય્યામ’ જેવા કવિ તો ખરા, પણ ઈકબાલ સકરાની જે ‘મુસ્લિમ કાઉન્સિલ ઓફ બ્રિટન’ના જનરલ સેક્રેટરી છે. તેમનો ઉલ્લેખ રાજકારણની દૃષ્ટિએ પણ કરવો મહત્ત્વનું હતું.

પ્રકરણ ૧૧ : બ્રિટનમાં વિકાસની સાથે શેરશાયરીની ધૂમ મચાવનાર વહોરા પટેલો

આ કોમના મોટા ભાગના લેખકોએ મુલાકાત લીધી હતી એટલે તેમનો અહેવાલ વાંચવો ગમે ,તે રીતે લખેલો છે. તેમનાં સાહિત્યિક યોગદાનને સરસ રીતે પોરસાવ્યું છે. ગઝલો અને કાવ્યોના નમૂનાઓ આપીને આ પ્રકરણને હળવું બનાવ્યું છે.

અહીં વળી યુવાનોની સમસ્યાઓને પણ આવરી લીધી છે તે આવકારદાયક છે.

એમ છતાં, વેસ્ટ યોર્કશરના બેટલી જેવા વિસ્તારોમાં, ‘ગુજરાતી રાઈટર્સ ફોરમ’ તથા ‘ઈન્ડિયન મુસ્લિમ વેલફેર સોસાયટી’નાં ભાતીગળ કામોની વિગતો આવરી નથી શકાઈ તેનો રંજ છે.

પ્રકરણ ૧૨ : ત્રિભેટાને આરે બ્રિટિશ પારસીઓ

આ પ્રકરણ વાટે એક ઉમદા કોમનો અહેવાલ આપણે જોઈ શક્યા છીએ, પણ અહીં હેરો ખાતે આવેલા તેમના ઝોરોઆસ્ટિયન સેન્ટરનો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી.

નાનીનાની પણ કંટાળાજનક ક્ષતિઓથી, ફરી એકવાર, પુસ્તકની ગુણવત્તા મારી દૃષ્ટિએ ઓછી થઈ જાય છે.

ફરી અહીં, કોરેલિયા સોરાબજી માટે લગભગ ચાર પાનાં ફાળવાળા તે મને જેરવાજબી લાગ્યા છે.

ફેડી મરકયુરી વિશેની માહિતીમાં તેને સંગીતવાદક કહ્યો છે. તે પીઆનો અને ગીટાર ભલે વગાડતો પણ તે નામાંકિત થયો તેના અવાજથી, તેનાં ગીતોથી. તે દારેસલામમાં નહીં, પણ અંજિબારમાં જન્મ્યો હતો અને આઠ વર્ષની ઉંમરે પંચગીની ભણવા જતો રહ્યો હતો. મારી દૃષ્ટિએ તેના સંગીતનો ફાળો વિશ્વભરને મળ્યો છે, પણ અહીં તેના યોગદાનનું યોગ્ય મહત્ત્વ અંકાયું નથી .

નામોની ભૂલો, માહિતીની ભૂલો

ફારુક ધોની છે Farukh Dhondi.

તે ચેનલ ફોર નથી ચલાવતા

એક જગ્યાએ જરબાનો તો ક્યાંક જરબાનુ લખ્યું છે. અંગ્રેજીમાં એમનું નામ આમ લખાય છે Zerbanoo એટલે બાનો નહીં પણ બાનુ તો ખરી જ.

ક્યાંક બરજર છે તો ક્યાંક છે બરજેર.

રોહિન્તન મિસ્ત્રી બ્રિટિશ નથી કેનેડિયન છે.

બાપસી સિધ્વા બ્રિટિશ નથી, પાકિસ્તાની છે.

આ ચિલ્ન ‘બોા’, પાનાં ૩૦૭ અને ૩૧૦ પર જોવા મળે છે. એ શું છે?

કરણ બિલિમોરિયાને ‘સર્વશ્રેષ્ઠ એશિયન’ તરીકે કોણે નવાજ્યા?

પ્રકરણ ૧૩ : સમાપન

અહીં લેખકોએ બ્રિટનના ગુજરાતીઓ સમક્ષ આપણી નવી પેઢી વિશેના જે પડકારો મૂક્યા છે તે ખૂબ મહત્ત્વના છે જેની મથામણ આપણે કરી જ રહ્યાં છીએ.

આ પુસ્તકમાં, જાણીતા સાહિત્યકાર દીપક બારડોલીકરને હયાત ન હોય તેમ દર્શાવાયું છે. આ સંવેદનારહિત દુઃખદ બીના છે. ખુદાતાલાની મહેરે દીપકસાહેબ માન્ચેસ્ટર ખાતે આજે ય લહેર કરે છે.

Appendix :

વિશ્વ ગુજરાતી સમાજ એન્ડ ડાયસ્પોરા નામનો કૃષ્ણ વપ્પારીઆનો લેખ સરસ માહિતી પૂરી

પાડે છે, પણ આપેલા ફોટાઓની કક્ષા એટલી ખરાબ છે કે મંચ પર બેઠેલી એક પણ વ્યક્તિને ઓળખી શકવી મુશ્કેલ છે.

Bibliography :

અહીં આપેલી સૂચિ પરથી ખ્યાલ આવે છે કે તેમનાં સંશોધન માટે લેખકો અનેક પુસ્તકો ખોળી વળ્યાં છે, પણ ફરી એકવાર અહીં પણ ક્ષતિઓ છતી થાય છે. પુસ્તક કે સામયિક સાથે તેના પ્રકાશકનું નામ આપવું અનિવાર્ય ગણાય. પુસ્તકોનો સંદર્ભ કઈ રીતે રજૂ કરવો એ લેખકોને અહીં આપેલા કોઈ પણ ઉત્તમ પુસ્તકમાંથી જાણવા મળત. લાઈબ્રેરીઅન તરીકે પુસ્તકમાં index હોવું સહજ જરૂરી છે. જેથી, દા.ત., વિપુલ કલ્યાણી વિશે જાણવું હોય તો તેમનો ઉલ્લેખ ક્યા ક્યા પાને થયો છે, તે તેમાંથી વાચક જોઈ શકે. ગુજરાતી પુસ્તકોમાં index જવલ્લે જ જોવા મળે છે. એ એક professional પ્રક્રિયા છે અને તેને અસરકારક રીતે તૈયાર કરવા માટે તેવી પારંગત વ્યક્તિની જરૂર પડે છે.

આખરમાં કહેવું જરૂરી માનું છું કે આ વિષય પર લખાયેલાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક આગવું તરી આવે છે, પણ મારે પુસ્તકની ગુણવત્તા બાબતનું વિવેચન કરતી વખતે ક્ષતિઓ બતાવવી એને ફરજ માની છે. તેમ કરવા બાબત મક્કર-દભાઈનો ખાસ આગ્રહ પણ હતો. છેવટે, જે તે પુસ્તકના લોકાર્પણ પછી, પુસ્તક લેખકોનું નહીં, પણ લોકોનું બની જાય છે.

અત્યાર સુધી આવું ઐતિહાસિક પુસ્તક મેં આખું નથી વાંચ્યું પણ આ પુસ્તકનું વિવેચન લખવા માટે મારે તેમ કરવું જરૂરી હતું. વાંચવું ગમે તેવું આ પુસ્તક નીવડ્યું, અને બદલામાં મને તેમાંથી ઘણી ઘણી નવી માહિતીઓ પણ પ્રાપ્ત થઈ છે. મહેતા દંપતીએ આ પુસ્તક લખીને બ્રિટિશ ગુજરાતીઓને અમર બનાવ્યાં છે તે બદલ તેમનો આભાર. તેમને આર્થિક સહાય આપાવ બદલ રતિભાઈ ચંદરિયા તેમ જ ચંદરિયા ફાઉન્ડેશનનો પણ તેટલો જ આભાર. હવે તેના અંગ્રેજી અનુવાદની રાહ જોવી રહી.

[72A Long Lane, ICKENHAM, Middlesex UB10 8SY, U.K.]

હાસ્યની છોળો ઉડાડ્યા કરવી, સમજદાર લોકોનો આદર અને શિશુઓનો સ્નેહ પામવો, દિલેર ટીકાકારોની કદર મેળવવી અને દગાખોર દોસ્તોને ખમી ખાવા જીવનના સૌન્દર્યને માણવું, અન્યોમાં અનોખું હોય તેની ખોજ કરવી, એકાદ ઉમદા બાળક ઉછેરીને કે એક નાનો બાગ સીંચીને કે કંઈ ભવું કામ કરીને જગતને થોડું બહેતર બનાવી જવું, અરે, આપણા થકી એકાદ જિંદગી મધુર બની એ જાણવું - એનું નામ સફળતા

- એમર્સન

‘કવિતા તો જિવાતાં જીવનનો હિસ્સો છે’

એ સમય હશે ૧૯૬૨ની આસપાસનો. જૂનાગઢમાં ત્યારે દર મંગળવારે કવિઓની બેઠક થાય અને એ સમયે મોટાં નામો હતાં એ કવિઓ ત્યાં આવતા અને કવિતાની ક્ષિતિજ પર જેમનાં પગલાંની છાપ હજુ અંકિત થતી હોય તેવા કવિઓની પણ નિયમિત હાજરી રહેતી. એ સભાનું મુખ્ય કેન્દ્ર રહેતા તામ્રસિંહ પરમાર. નવોદિતોનાં કાવ્યો જુએ. ક્ષતિ બતાવે, મોઢેમોઢે પ્રશંસા ન કરે, પરંતુ, ત્રણ-ચાર જણને તેમણે કહ્યું હતું કે, આ નવા જે છોકરાઓ આવે છે તેમાંથી બેની કવિતા મારા કલાસરૂમમાં ભણાવવામાં આવશે.

વરતારો સાચો પડ્યો. એ બન્ને છોકરાઓની કવિતા પછી તો કલાસરૂમમાં પણ ભણાવાઈ અને માસ સુધી પણ પહોંચી. તેમાંના એક કવિના નામની આગળ સદ્ગત વિશેષણ લાગી ગયું તે મનોજ ખંડેરિયા અને બીજા કવિ એટલે રાજેન્દ્ર શુક્લ. ગઝલને માટીનો ગરબો બનાવી તેના પ્રત્યેક છિદ્રમાંથી ભારતીય દર્શન, વૈવિધ્યનો પ્રકાશ ફેલાવવાનું કામ તેમણે કર્યું છે.

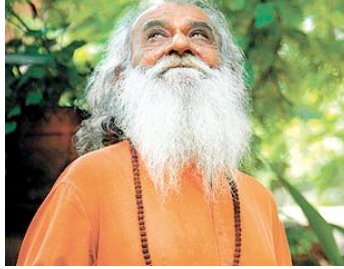
આ અવધૂતી કવિને આકંઠ માણનારા ચાહકો જાણે છે કે, ફારસી કવિતા પ્રકારને ગઝલને તેમણે તત્ત્વજ્ઞાન, સૂક્ષ્મીકરણ, વેદાંતના વિચારોનો ઘાટ અને રંગ આપ્યા છે. બાલાશંકર કંથારિયાથી ગુજરાતી ગઝલને ઘડવાનું જે કામ શરૂ થયું તેમાં રાજેન્દ્ર શુક્લની ભૂમિકા નોખી રહી છે. વધુ એક વાર તેમનું સર્જન પોખાઈ રહ્યું છે ત્યારે એવોર્ડ માટેનો તેમનો પ્રતિભાવ તો સ્પષ્ટ છે, ‘એવોર્ડમાં વહેવું અને મોડું એવું ન હોય, ગોળની ગાંગડી જ્યારે પણ મોંમાં મુકાઈ ત્યારે ગળી જ લાગે.

એવોર્ડનો આવકાર હોય પણ મને તેની ઉત્કંઠા ન હોય. સંચિત થયેલો સદ્ભાવ જ્યારે ઘનીભૂત થાય ત્યારે આવો પ્રસંગ સાંપડે.’ રાજેન્દ્રભાઈની વાત આવે એટલે ગઝલના માત્ર ભાવક જ હોવા છતાં આપણને એમની ગઝલો વિશે કાંઈક ચર્ચા કરવાનું મન થાય. ગઝલ એટલે પ્રિયતમ સાથેની વાત. એવી વ્યાખ્યા હવે સમયાતીત છે અને ગઝલ અનેક વિષયોના નવા નવા સ્વાંગમાં બધાં થઈ રહી છે તેમાં સંખ્યાબંધ પ્રયોગશીલોનું યોગદાન છે તે પૈકી રાજેન્દ્ર શુક્લ અગ્ર છે. તેમની ગઝલોમાં નોખો ઉઘાડ છે.

સંસ્કૃત શબ્દો છે, તળપદી બાની પણ છે, ખડી બોલી પણ છે. ‘ જે હશે તેહનું ભાન એમ જ થશે, અટકનેયત્તા ઉત્થાન એમ જ થશે’ તેવો શેર ગઝલ પ્રભાતીમાં મળે તો ‘વહેતી રહી હુંજે જેવી નદી, કેં ના કર્યું માત્ર તાપ્યા કર્યું’ એવી કોઈ અનુભૂતિ પણ વ્યક્ત થતી મળશે. ‘પત્રગઝલ’ કે ‘રતિવાર્તિક’ જેવી રચનાઓની વાત કરીએ તો લંબાણ વધી જાય. પ્રત્યેક ગઝલ નહીં પ્રત્યેક શેરની પાછળ કોઈ ને કોઈ ભૂમિકા, ઘટના કે પ્રતીતિની પ્રબળ શક્યતા હોય છે પણ એક પ્રસંગ સરસ છે.

રાજેન્દ્રભાઈની એક રચના છે ‘લે આ મને ગમ્યું તે મારું, પણ જો તને ગમે તો તારું...’ વાત પ્રેમીઓના રિસામણા-મનામણાની લાગે પણ તે બાળકાવ્ય છે. ‘ઈટ્ટાકિટ્ટા એક ઘડીના બાકી સઘળું પ્યારું પ્યારું’ એક વાર રાજેન્દ્રભાઈના દીકરા સાથે કોઈ દોસ્ત શતરંજ રમ્યા અને કહ્યું કે મેં ધૈવતને ત્રણ વાર હરાવ્યો ત્યારે બાળક ધૈવતે જવાબ આપ્યો તે આ કાવ્યની પંક્તિઓ હતી. ‘તું જીતે ને માત્ર થાઉં ખુશી હું લેને ફરી ફરીને હારું.’

આવી તો અનેક વાતો છે. તેઓ કહે છે, ‘જુદી જ તાસીર, અસર અલગ છે, જુદી ભોમકા, અવાજ જુદો, પ્રવાહ જુદો, જુદું વલન છે. જુદી ગઝલ ને મિજાજ જુદો.’ હા, ગઝલનો અને તેમનો પોતાનો મિજાજ જુદો છે. લગ્ન પછી રાજેન્દ્ર શુક્લ મોચી, વાળંદ કે દરજીને ત્યાં ગયા નથી. એ બાબતોનું ધ્યાન સ્વજનોએ જ રાખ્યું છે. વાળ કપાવ્યા નથી, દાઢી કરાવી નથી. ઈન્ટરનેટ અને કાર તેમના ઘરે છે, પણ આજેય તેમના ઘરમાં ટેલિવિઝન નથી અને કોઈ દિવસ વર્તમાનપત્ર ઘરે આવ્યું નથી.

રાજેન્દ્ર શુક્લ, ગુજરાતી ગઝલ ક્ષેત્રનું એક વિશિષ્ટ નામ છે. ફારસી-ઈરાની આ કાવ્ય પ્રકારને ગુજરાતીમાં આપવામાં સંખ્યાબંધ ગઝલકારોનું યોગદાન છે. એવું કહી શકાય કે અનેક કાંગરાઓથી ગુજરાતી ગઝલનો ગઢ અશુભુ છે, પરંતુ રાજેન્દ્રભાઈએ ગુજરાતી ગઝલના શિલ્પના ઘડતરમાં યોગદાન આપવા ઉપરાંત તેનું બારીક નક્શીકામ કર્યું છે. કોઈ વિશેષ અપેક્ષા વગર કરેલું સર્જન સમયાંતરે સન્માન પામ્યું છે. રણજિતરામ સુવર્ણ ચંદ્રક અને દિલ્હીની સાહિત્યની અકાદમીના એવોર્ડ પછી આ વર્ષે હવે નર્મદ સુવર્ણ ચંદ્રક પણ તેમને અપાઈ રહ્યો છે. એ રીતે ગઝલના લલાટે વધુ એક એવોર્ડનું તિલક થઈ રહ્યું છે ત્યારે રાજેન્દ્ર શુક્લ સાથેનો વિસ્તૃત સંવાદ અહીં પ્રસ્તુત છે. ...

લગ્ન પછી દંપતીએ સાથે ફિલ્મ જોઈ નથી. આ અંગે તેઓ કહે છે, ‘એવો સમય પણ ન રહ્યો અને જરૂર પણ પડી નથી. આંતરજગતમાં જ રહેવાની આ એક પ્રયુક્તિ છે.’ પહેલાં મિત્રોના આગ્રહવશ કોઈવાર એ જવું બનતું. પત્રગઝલો લખનાર આદિલ મન્સૂરીને ગઝલમાં જ પત્રનો પ્રત્યુત્તર આપનારા રાજેન્દ્ર શુક્લએ અનિવાર્ય સ્થિતિ સિવાય ૧૯૮૮ પછી વ્યવહારમાં ભાગ્યે જ કોઈને પત્ર લખ્યો છે!!!

આ અલગારીપણને લીધે જ તેમની ગઝલો અલગ છે. કોઈને તેમાં રિપિટેશન લાગે છે. કોઈને સોએક ગઝલો સારી લાગે છે. હશે, ‘જેવી જેની મોજ’ બાકી તો ગુજરાતી ગઝલો દૂધ છે, તેમાં મલાઈ તો વાટકી ભરીને જ નીકળે, તેનાં તપેલાં ન ભરાય...!!! સમકાલીનો, સમવયસ્કોથી અલગ સર્જન અને જીવન તેમનું છે. અમદાવાદમાં ગઝલની ફ્લડ લાઈટો ઝગમગી રહી છે. તેની વચ્ચે રાજેન્દ્રભાઈનું સર્જન એક અલખ ધૂણી છે. ગુજરાતી ગઝલ ક્ષેત્રે તરવૈયાઓ અનેક છે. રાજેન્દ્ર શુક્લ મરજીવો છે. પ્રશ્ન એ થાય કે છંદોનું સાતત્ય, વિષયોનું વૈવિધ્ય, ઘૂંટાયેલો સ્વર, કવિતાઓમાં ઝીલાતું ભાવભૂમિ જૂનાગઢનું વાતાવરણ, આ બધું કેવી રીતે આવે છે..? રાજેન્દ્ર શુક્લના આ આંતરિક જીવનમાં થોડું ઊતરવાનો પ્રયાસ અહીં થયો છે. મોટાભાગે જેરવા રંગનો ઝભ્ભો અને લાંબી દાઢી, તેની પાછળ ગાંભીર્યસભર છતાં પ્રશાંત ચહેરો, તત્ત્વજ્ઞાન અને કાવ્યશાસ્ત્રના ઘૂંટ પીને તૃપ્ત થયેલી આંખ...

આ રાજેન્દ્ર શુક્લનું આવું સર્જન કઈ રીતે આ મુકામ પર પહોંચ્યું તેની વિશદ ચર્ચા તેમની સાથે કરી. તેમના જ એક શેરનો ઉપયોગ કરીને આ વાત આગળ વધારવાનું મન થાય. ‘લો કરું કોશિશ ને ફાવે તો કહું.’ સર્જન માટે કોઈ સ્થળ વિશેષ? તેવું પૂછવાનો ચાન્સ જ ન મળ્યો. ઘરે બેઠાં હતાં ત્યાં કહે ચાલો આપણે ત્યાં જ બેસીએ. સૂર્યા, યસ સૂર્યા, પહેલાં તો તેને ચાની કીટલી જ કહેતા પરંતુ હવે રેસ્ટોરન્ટ છે.

રાજેન્દ્ર શુક્લની કવિતાઓ વાંચીને લાગે કે, હિમાલયની કઈ ટૂક ઉપર તે સર્જાઈ હશે, પરંતુ, જજીસ બંગલો રોડ પર વાહનોના ધોંધાટ, હોર્નના સતત ધમધમાટ વચ્ચે આવેલી આ સૂર્યા હોટેલ તેમની ગઝલોનું અવતરણ સ્થળ છે. ‘વર્ષોથી આ જ ટેવ છે, અહીં હું દુનિયાથી કટ ઓફ મારી જાત સાથે હોઉં છું, સવારે અહીં આવું, ચા પીઉં ને ગઝલ લખું. સાંજે અહીં ફરી તેને મઠારું. દાહોદ હતો ત્યારે પણ આવી હોટેલમાં લખાતું.’ બસ, સ્મરણોના પોટલાની એક-એક ગાંઠ ખૂલતી ગઈ.

‘શાંત જળમાં એક પણ લહરી નથી, કોઈ થોડું ખળભળાવે તો કહું.’ સહેજ ખળભળાવ્યાને રાજેન્દ્ર શુકલ વહેવા મંડ્યા. ‘મારો જન્મ બાંટવામાં, બા અને નાનીમા પણ ત્યાં જ જન્મ્યાં હતાં. પૈતૃક પરિવાર વઢવાણનો. ૧૨ વર્ષ સુધી નાનીમા અને બા પાસે બાંટવા રહ્યો. મારા પિતા અનંતરાય શુકલ. ૩૨મું વર્ષ તેમણે વ્યવસાય છોડી દીધો. ત્રણ વર્ષ પરિવ્રાજક રહ્યા, કોઈ જ ખતખબર સંદેશો નહીં. અમે ત્રણ ભાઈઓ.

ત્રણેયને બાએ ભણાવ્યા, બાપુજી પાછા આવ્યા, સાથે રહ્યા પણ સંન્યાસીની જેમ. એમની એ પરમહંસ અવસ્થા હતી. મારી કિશોરાવસ્થામાં આવી પડેલો આ એક પડકાર હતો છતાં ક્યારેય મારી ગઝલોમાં વેદના કે ચિત્કાર નહીં સંભળાય કારણ કે હું તો નાનપણથી જ નિભ્રાતા હતો.’

‘બાબુ, બે ચા આપને ભઈ.’ જળમાંથી આંગળી કાઢતા હોય તેમ વાતમાંથી બહાર નીકળી ફરી પોતે વાતમાં ગુંથાયા. ‘એ પછી મજબૂતી રહેવાનું થયું. ૧૩-૧૪ વર્ષની ઉંમરે આમ તો સ્મતગમત પ્રવૃત્તિ હોય પણ એ ગાળો એવો હતો કે, હું પાંચમા-છઠ્ઠામા ભણતો ત્યારે રોજની ત્રણ નવલકથા વાંચી જતો. ‘ગુજરાતનો નાથ’, ‘ચિત્રાંગદા’ ને ‘વિદાય અભિશાપ’ જેવાં પુસ્તકો સાતમા ધોરણ સુધીમાં વંચાઈ ગયાં હતાં. ચેસમાં રસ પડતો પણ જે મિત્ર પાસે ચેસ હતી તેણે બે-ત્રણ વાર આધિપત્ય બતાવ્યું ત્યારથી જે સ્મતમાં બીજા જાણની જરૂર પડે તેવી સ્મતમાં રસ પડ્યો નથી.’

હું લખું તેવો ધક્કો ક્યારે વાગ્યો ? એ દિશામાં પ્રયાણ ? એવા અનેક સવાલોનું હોમવર્ક ડાયરીમાં પડી રહ્યું. તેમનો અવાજ કાનમાં રેડાતો રહ્યો. ‘મને ૧૪મા વર્ષે એવો અંદેશો સ્પષ્ટ મળી ગયો હતો કે, આઈ એમ ગોઈંગ ટુ બી એ પોએટ, આઠમા ધોરણથી ઈન્ટર સુધી જૂનાગઢમાં ભણ્યો. લખી તો વહેવું પણ શક્યો હોત પણ એમ નહોતું લખવું. ૧૪થી ૨૦ વર્ષ છંદ, પીંગળ, ભાષાશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો ગમતાં અને ન ગમતાં કવિઓના સંગ્રહોનું અમૃત અને ઔષધની જેમ પરિશીલન કર્યું. કવિતા માટે મારી જાતને મેં સજ્જ કરી. મારે ભાષાના વિદ્વાન નહોતું થવું. પરંતુ કવિતાની ભાષાને સાધેત પામવા માટે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ જેવા વિષયો સાથે એમ.એ. કર્યું. ભાષા પ્રીતિની ચરમસીમા તો એ છે કે, સ્વીન્ડ્રનાથની એક કવિતામાં લીલા શબ્દ આવ્યો, આ શબ્દ અનટ્રાન્સલેટેબલ છે. તેનો અનુવાદ એક જગ્યાએ જુદો જ વાર્યો અને થયું કે અનુવાદમાં કેટલું ગુમાવવું પડે? ત્યારે બંગાળી શીખવાનું શરૂ કર્યું.’ જીવનના અનેક વળાંકો પર

ગઝલ તમામ સ્તરે હમદમ બની રહી. ‘કોમલ રિપભ’, ‘અંતર ગાંધાર’ જેવા સંગ્રહોમાં છાંદસ, અછાંદસ, ગેય સ્થનાઓ તેમણે આપી છે.

પરંતુ પછીનો તબક્કો એવો શરૂ થયો કે, ‘આશરો અંતે ગઝલ કરતાલ કેવળ મૌનથી પણ અર્થ જ્યારે નવ સરે છે.’ બસ, આ જ શેરને જીવતા હોય તેમ રાજેન્દ્રભાઈ કહે છે, ‘લાઘવ અને સંક્ષેપ પ્રેમને કારણે ગઝલ મને ગમે છે. તેમાં વ્યંજનને અવકાશ છે. મારી ગઝલના શેર પેલી એકસરખા શબ્દવાળા શેરની કોલમમાં નહીં મળે તેનું કારણ છે કે, સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્ર કહે છે કે, ગઝલમાં કોઈ ભાવ સ્વશબ્દ વાર્ય નથી તેને માટે સંદર્ભ સ્વયો પડે.

કવિતામાં ટાઈમલેસનેસ અગત્યની વાત છે. મારે મન કવિતા અધ્યાત્મની અભિવ્યક્તિ છે. કલાસરૂમ કે લાઈબ્રેરીમાં જ તેનું સ્થાન નથી એ તો જિવાતાં જીવનનો હિસ્સો છે. ‘આઈ-ધાઉ’થી શરૂ કરી ‘આઈ-ઓલ’ રિવેશનશિપમાં પરિણમતી એ ઘટના છે તેવી મારી સમજણ છે અને એટલે જ કાવ્યો કોમોડિટી બને એ મને ગમ્યું નથી. એટલે જ ગઝલ સંહિતાનું પ્રકાશન પણ સહૃદયોએ કર્યું.’

આમ તો તેઓ કહે છે, ‘તતત તોતડાતાં ભરે ડગ આ ભાષા અરવ આગવું વ્યાકરણ ક્યાં રહ્યું છે, ગઝલ તો હજી આવવાની હવે છે, હજી પૂરું વાતાવરણ ક્યાં રચ્યું છે.’ એમના સ્તરેથી આ વાત ઠીક હશે પરંતુ ભાવક તરીકે તેમની ગઝલો રણથી માંડીને ધ્રુવ પ્રદેશ સુધીનું વાતાવરણ સર્જનાર બની છે. તેઓ કહે છે, ‘સંકલ્પપૂર્વક ક્યારેય લખતો નથી, કોઈ પણ ગઝલ એ મારી છેલ્લી હોય તો તે સ્વીકારવાની મારી તૈયારી હોય એ એમ જ આવે છે. હા, ગઝલ આવે તો તેને ઝીલી શકું તેવો અવકાશ રાખું છું, ખાલી રહું છું. હું માનું છું કે, કવિતાના આરંભથી અંત સુધી કવિની પોતાની ચેતનામાં કંઈ ન ઉમેરાય તો તે રંક છે.

શેરની વાત તો પછી. પ્રત્યેક શબ્દ પોતાનું વિશ્વ લઈને બેઠો છે. શબ્દમાં તાકાત છે. હું નવા ગઝલકારોને ક્યારેક કહું પણ છું કે, અકારણ વેદના પીડા સર્જનમાં ન લાવો. શબ્દને સાચી રીતે ઉપાસીએ તો તે સાચો પડે છે. મેં ૧૯૮૧માં લખ્યું હતું: ‘હશે, કો’ક જણ તો ઉકેલી જ શકશે શિલાલેખના અક્ષરે હું મળીશ જ.’ જુઓ ૨૦૦૬માં જૂનાગઢના રૂપાયતનમાં ‘દત્તથી દાતાર લગ’ની પ્રતિષ્ઠા થઈ તે શિલામાં મારી ગઝલ મુકાઈ છે.

બધા મારી કવિતાને અધ્યાત્મ સાથે જોડે છે. ભાઈ, હું કહું છું બધું અધ્યાત્મ છે. પૂજા-પાઠ, જપ-તપ તેના સ્થાને બરાબર છે. મારે મન સર્જન સ્વ

સાથેનું અનુસંધાન છે. મને પામવા માટે મને મળેલું સાધન એ શબ્દ છે.’ હા, રાજેન્દ્ર શુકલની ગઝલો સાથે અગમનું તત્ત્વ જોડાયેલું છે. નાનક-કબીર જેવા ભક્ત કવિઓની ફિલોસોફીને બે-બે મિશ્રાના એક-એક શેરમાં બયાન કરતી ગઝલ ‘હજે હાથ કરતાલ ને ચિત ચાનક’ માત્ર તેમની જ નહીં ગઝલ સાહિત્યની ઉમદા કૌતિ પૈકી એક ગણાય છે.

એ મ તો ભગવદ્ ગીતા તેમના અભ્યાસક્રમમાં હતી અને સંસ્કારમાં પિતા તરફથી મળેલી નિસંગતા અને માતાએ આપેલી તિતિક્ષા, પણ રાજેન્દ્રભાઈ જુદી જ વાત કરે છે, ‘મકરંદ દેવે પ્રારંભકાળથી મારા પ્રિય કવિ હતા. આપણે ત્યાં પ્રભાવને જુદા સંદર્ભે લેવાય છે. હું માનું છું પ્રભાવ એટલે પરંપરાની ચેતનાનું સાતત્ય. મારા પ્રિય કવિઓમાં નરસિંહ મહેતા, મીરાં, અખો આવે. એ મારા પૂર્વ સૂરિઓનું અનુસંધાન છે.

મારી ચેતનામાં બધાં જ પૂર્વ સૂરિઓ વિદ્વમાન છે. એવી ગઝલ રચાતી હોય ત્યારે એ આખી રહસ્યમય પ્રક્રિયા હોય છે.’ આટલી ઢાઈટવાળી વાત કર્યા પછી વ્યક્તિ બોલવાનું બંધ કરી દે પણ, રાજેન્દ્રભાઈ ત્યાં અટકતાં નથી. તેઓ કહે છે, ‘મારી આ યાત્રામાં મારાં પત્નીનો અનન્ય સહયોગ છે. દામ્પત્ય અને પરિવારની બાબતમાં હું અત્યંત સદ્ભાગી છું. મારાં પત્ની નયના પોતેય કવયિત્રી છે.

પરંતુ મને લાગ્યું છે કે, મારા કારણે કદાચ તે અલ્પ ખ્યાત છે. મારી કવિતાના એ પ્રથમ શ્રોતા રહ્યાં છે.’ વાત પણ સાચી છે. રાજેન્દ્રભાઈ કવિતા બોલતા હોય ત્યારે નયનાબેન ઓડિયન્સમાં બેઠાં બેઠાં પછીનો શેર બોલતાં હોય. ગઝલ મોઢે રાખવામાં જ નહીં, જીવનના અત્યંત કપરા નિર્ણયોમાં તેમણે સાથ આપ્યો છે. વ્યવસાયે બંને અધ્યાપક પણ ૧૯૮૨માં બન્નેએ રાજનામું આપી દીધું.

ઉપાર્જનનું અન્ય કોઈ સાધન નહીં. ભાઈએ બાને વાત કરી, ‘બા ભાઈ-ભાભી નોકરી મૂકી દેવાનાં છે. તેના કરતાં પણ ગંભીર વાત એ છે કે, બા, તેમણે નક્કી કર્યું છે બંને પુત્રોને શાળામાં મોકલવા નહીં.’ બાનો જવાબ હતો, ‘ભાઈને કહેજે જે કરવું હોય તેમાં પોતાની શક્તિ કેન્દ્રિત કરે બીજા કોઈની ચિંતા ન કરે.’ અને, નિર્ણય લેવાઈ ગયો. ધૈવત અને જાજવલ્ય નિશાળે નહીં જાય.

જેને શિક્ષણ માનવાની ભૂલ આપણે કરીએ છીએ એ એજ્યુકેશન રાજેન્દ્ર શુકલના બન્ને પુત્રોએ લીધું નથી. પણ, ધૈવત અને જાજવલ્ય ડિજિટલ ઓડિયો રિસ્ટોરેશન અને આકાર્ટિવિંગનું કામ કરે

વિલાયતસ્થિત, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની આઠમી ભાષા - સાહિત્ય પરિષદ, ગયે મહિને, ત્રીજી અને ચોથીએ, દક્ષિણ ઈંગ્લેન્ડના કોચડન મુકામે, 'પોપટલાલ જરીવાળા નગર'માં બેઠી હતી. તે અવસરે રજૂ થયેલું, ચારમાંની છેલ્લી, ચોથી બેઠકનું આ મુખ્ય વ્યાખ્યાન અહીં સદ્ભાવે લઈએ છીએ. : તંત્રી

પોપટલાલ જરીવાળા નગરમાં વક્તવ્ય રજૂ કરવાનું આમંત્રણ ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી તરફથી ભદ્રાબહેન વડગામા દ્વારા મળ્યું. મને આ તક આપવા માટે અકાદમીના પ્રમુખશ્રી તથા સમિતિના સૌ સભ્યોનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું. ચંદ્રકાન્ત બક્ષીસાહેબનો શબ્દ લઈને કહું તો ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યે મને "દાઝ" છે એટલે ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ અને તેના પ્રશ્નો જેવા વિષય પર બોલવું મને તો ગમે જ ગમે. પણ તમને સૌને સાંભળવું ગમશે? કમસે કમ આશા તો રાખી શકું ને?

પચીસેકથી વધારે વર્ષો પહેલાંની વાતથી આરંભ કરું. લગભગ પોણા નવ વાગે હું ત્યાં પહોંચી. વેમ્બલીના ઈર્લીંગ રોડ પરના બ્રેન્ટ ઈન્ડિયન એસોસિએશનના આંગણમાં મારા જેવડી ઉમરના અને મારાથી મોટાં કેટલાંક ભાઈ બહેનો વાતચીત કરી રહ્યાં હતાં, ચા પી રહ્યાં હતાં. ચા પીતાં પીતાં કેટલીક પરિચીત વ્યક્તિઓને નમસ્કાર કરતી અને તેમનાં નમસ્કાર ઝીલતી, આંગણ પસાર કરીને વર્ગમાં પહોંચી. ખંડ મોટો હતો પણ બેસવાની જગ્યાઓ ખાસ રહી ન હતી. મેં એક પાછલી બેઠક લીધી અને ઉત્સુકતાના એ માહોલને માણી રહી. ઉત્સાહની લહેરખીએ આખા વાતાવરણમાં જાણે જાદુઈ લાકડી ફેરવી દીધી હતી. અને પછી તો સાત સાત દિવસો સુધી જાદુના ખેલ ખેલાતા રહ્યા અને હું ધ્યાનથી, કંઈક આતુરતાથી જોતી રહી અને સાંભળતી રહી.

એ ખેલના કિમિયાગર હતા વિપુલભાઈ કલ્યાણી અને જગદીશભાઈ દવે. અને તે જાદુનો ખેલ એટલે અકાદમીનો પૂરા સાત દિવસનો શિક્ષક તાલીમવર્ગ. બ્રિટનની આ ધરતી પર ભાષા શિક્ષણનો આવો કાર્યક્રમ કદાચ છે. ફોટોગ્રાફી કરે છે, ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ માટે સંગીત આપે છે. જજવલ્ય બનારસ ધરાણાના તબલાવાદક અને ધૈવત આગ્રા ધરાણાના ગાયક છે. પરફોમિંગ આર્ટ કોલેજમાં તબલાં શીખવે છે. સ્પીડ રીડિંગની તાલીમ વિધાર્થીઓને આપે છે. બન્ને ભાઈઓ પ્રાણિક હિલિંગના હિલર અને ટ્રેનર છે.

રાજેન્દ્રભાઈ અને નયનાબેન વરચેનો સેતુ કેટલો મજબૂત હતો તે જજવલ્યના જન્મ પહેલાંની ઘટનામાં જોઈ શકાય છે. રાજેન્દ્ર શુકલની સુપરડુપર હિટ ગઝલોમાં પત્રગઝલોનો સમાવેશ થાય છે. બન્યું તું એવું કે, 'અગિયાર પત્રગઝલોના ગુરુની આઠ ગઝલો ચેત્રઈ યાત્રા દરમિયાન રચાઈ. છેલ્લી ગઝલ અરુણાચલના રમણ આશ્રમથી લખાઈ અને ત્યાર પછી પત્રોનો વિભાવ જ સમાપ્ત થઈ ગયો.

પત્રાચાર માટે અનિવાર્ય એવું સ્થળ-કાળનું અંતર ન રહ્યું અને આ શેર મળ્યો, 'જત જણાવવાનું કે, છે અજબ વાતાવરણ એક ક્ષણ તું હોય છે એક ક્ષણ તારું સ્મરણ' રાજેન્દ્રભાઈને જોઈને, મળીને, તેમનો એક શેર યાદ આવે 'મન સતત લોબાન સરીખા, મધમધે જે, એહવા જનને ગઝલ સિદ્ધિ વરે છે.'

પરિવારની જેમ જ મિત્રો સાથેનું રાજેન્દ્ર શુકલનું તાદાત્મ્ય અનેરું છે. તેમણે ગઝલમાં કોઈ વિશેષ નામને સ્થાન આપ્યું હોય તો તે મનોજ ખંડેરિયા. તેઓ કહે છે, 'અમરેલીના છેલભાઈ વ્યાસ, રાજકોટના અનિલ ખંભાયતા, નીતિન વડગામા, ભાવનગરના મહેન્દ્રસિંહ પરમાર, મુંબઈના વિનિત શુકલ સહિત સંખ્યાબંધ લોકો એવા છે જેને શુકલની ગઝલો મોઢે છે. 'લોઈએ જ્યાં ત્યાં જ ઝળહળાયે અમે.' તેમ કહેનાર રાજેન્દ્રભાઈ મિત્રોના હૈયે છે, બધે જ છે છતાં ઝળહળે છે.

(સદ્ભાવ : "દિવ્ય ભાસ્કર", બુધવાર, ૧૫ એપ્રિલ ૨૦૦૯)

"ઓપિનિયન"/ Opinion

પહેલવહેલો જ હશે. અને એ સાત દિવસો દરમિયાન ભાષા શિક્ષણની તાલીમની સાથે સાથે બ્રિટનમાં ગુજરાતી પત્રકારત્વ, ગુજરાતી સાહિત્ય, ગુજરાતી કાવ્યલેખન જેવી દિલચ્છપ રજૂઆતો થઈ. વિપુલભાઈની જુસ્સાથી ભરપૂર વાણીએ ભાષા માટે સૌનો પ્રેમ બઢાવ્યો તો જગદીશભાઈની શિક્ષણની પદ્ધતિઓ શીખીને બ્રિટનમાં, અહીં દક્ષિણ લંડનમાં ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ શરૂ કરવાની અભિલાશા જેમ પામી. જાણો છો? એ સાતેય દિવસના તાલીમવર્ગમાં મેં રોજ કોચડનથી વેમ્બલી સુધીની મુસાફરી કરી હતી અને સપ્તાહને અંતે મને એ બધી મહેનત સાર્થક થઈ લાગી હતી.

અને ત્યાં તાલીમ પણ કેવી મળી! એવી કે તે વખતે શીખેલી બાબતો આજ દિવસ સુધી સ્મરણમાં છે. કેટલાયે ચૂનંદા શિક્ષકો તૈયાર થયા હશે તે એક અઠવાડિયામાં. અને હું જાણું જ છું કે એમાંના ઘણા તાલીમાર્થીઓએ વર્ષો સુધી બ્રિટનના બાળકોમાં ફક્ત ગુજરાતી ભાષા જ નહિ, ગુજરાતી સંસ્કાર પણ રેડયા છે. ત્યારે પણ બ્રિટનમાં કેટલીક સંસ્થાઓ ગુજરાતીના વર્ગો ચલાવતી હતી. એ વર્ગોની સંખ્યામાં ઉમેરો પણ થતો રહ્યો. માતાપિતાઓને જોઈતું હતું કે તેમના બાળકો ઘરમાં બોલાતી ભાષા શીખે, શિક્ષકોને જ્ઞાન પીરસવું હતું અને બાળકોને માતૃભાષા તરીકે અથવા તો બીજી ભાષા તરીકે ગુજરાતી શીખવું હતું.

પણ એ સમય એવો હતો કે ઘરઘરમાં આ માદરી જબાન બોલાતી હતી. માતાપિતા ગુજરાતી વાંચી લખી શકતા અને બાળકોને કંઈક અંશે ભાણાવી પણ શકતા. શિક્ષકો માટે પણ કાર્ય થોડું સહેલું હતું. બાળક સમાજની નિશાળમાં ભાષા શીખવા માટે આવતું ત્યારે તેને ભાષા બોલવાનો મહાવરો તો પહેલેથી જ હતો. એટલે શિક્ષકે તો બાળકનો શબ્દભંડોળ વધારવાનો હતો અને તેને વાંચતાં લખતાં શીખવવાનું હતું. બાળકોને ગૃહકાર્ય આપવામાં આવતું તેમાં પણ વાલીઓની મદદ મળી રહેતી. આવાં જ બધાં કારણોને લીધે બાળક માટે પણ ગુજરાતી ભાષા શીખવી થોડી સહેલી હતી.

આ દેશમાં રહેતા ગુજરાતીઓમાંના ઘણા પૂર્વ આફ્રિકા થઈને આ દેશમાં આવ્યા છે. ૧૯૬૦ના વર્ષોમાં આફ્રિકાના દેશો સ્વતંત્ર થયા. આફ્રિકાના દેશોમાં બ્રિટિશ રાજ્ય હતું ત્યાર સુધી ત્યાંની ઘણી બધી નિશાળોમાં ગુજરાતી ભાષા એક વિષય તરીકે શીખવવામાં આવતી. પણ જેમ જેમ દેશો સ્વતંત્ર થતા ગયા તેમ તેમ સરકારી નિશાળોમાં બીજી ભાષાનું સ્થાન ત્યાંની સ્વાહિલી ભાષાએ લીધું. ગુજરાતી ભાષાનો વિષય ફક્ત ગણીગાંઠી ખાનગી નિશાળોમાં જ રહ્યો. બ્રિટિશ નાગરિકત્વ ધરાવતા અને પૂર્વ આફ્રિકાના દેશોનું નાગરિકત્વ સ્વીકારવાની ઈચ્છા ન ધરાવતા ઘણાં ગુજરાતીઓએ ૧૯૭૦ની શરૂઆતની આસપાસના વર્ષોમાં બ્રિટનમાં સ્થળાંતર કર્યું. સ્થળાંતર કરનારા કુટુંબોમાં જે આઠ - દસ - બાર વર્ષના કિશોરો હતા તેમાંના ઘણાં ગુજરાતી બોલી શકતા પણ લખીવાંચી ન શકતા. એ સમયે બ્રિટનમાં આપણો સમાજ માંડ ઠરીઠામ થતો હતો, બે પૈસા કમાવા મહેનત કરતો હતો ત્યાં ગુજરાતી શીખવવાની કુરસદ ક્યાંથી હોય? અને એ કારણે એ કિશોરોના જૂથને ન તો આફ્રિકામાં ભાષા શીખવા મળી કે ન અહીં બ્રિટનમાં.

ગુજરાતીઓ બ્રિટનમાં સ્થાયી થવા લાગી, નોકરી - ધંધે લાગ્યા, અને પોતાની માલિકીના મકાનોમાં રહેવા લાગ્યા. સ્થિર થયા એટલે પોતાની સંસ્કૃતિ જાળવી રાખવાની પ્રવૃત્તિઓ યોજવા લાગ્યા. સમાજના આગેવાનો, સાહિત્યકારો અને ઘણાં વડીલોને લાગ્યું કે ભાષા તો સંસ્કૃતિનું મહત્ત્વનું અંગ. ભાષા જાળવ્યા વગર સંસ્કૃતિ કેમ જાળવાશે? અને કોઈ કોઈ વિસ્તારમાં કોઈ કોઈ સંસ્થાઓએ શનિ-રવિની નિશાળો શરૂ કરી. વળી કેટલાક યુવાનો પણ માતૃભાષા શીખવા - શીખવવા બાબતે જાગૃત થયા હતા.

૧૯૭૪માં હું નવી જ પરણીને આ દેશમાં આવી હતી. ઘરમાં અમારાં બા અને અમે બે એમ ત્રણ જણ. બીજા બે કુટુંબ સાથે સહિયારા મકાનમાં અમે રહેતા હતા. હું આવી અને થોડા જ દિવસો બાદ એક સાંજે મારાથી પણ નાની વયના ત્રણ યુવાનો અમને મળવા આવ્યા. હું મોસ્માસામાં શિક્ષિકા હતી અને ગુજરાતી ભાષાનો વિષય લેતી એ વાતની કદાચ તેઓને જાણ હતી. અહીં દક્ષિણ લંડનના બાળકોને હું આપણી ભાષા શીખવું એવો પ્રસ્તાવ તેમણે મારી અને મારા કુટુંબ સમક્ષ મૂક્યો. હું તો થનગની ઊઠી. જાણતી હતી કે હવે હું સાસરે હતી અને હજુ તો બ્રિટનના હાડમારીથી ભરેલા જીવનમાં મારું સ્થાન શોધવાની શરૂઆત જ મેં કરી હતી. સમય પણ એવો હતો કે ગુજરાતી નિશાળમાં અવેતન ત્રણ કલાક આપવા કરતાં એટલા કલાક વધારાની કમાણી કરવાનું વધારે વ્યવહારિક ગણાતું. તેમ છતાં પરિવારની હા હોય તો આ કામ કરવાની ઉત્સુક્તા હતી. બાએ લીલી ઝંડી ફરકાવી એટલે તે ઘડી અને આજનો દી કે પછી તે દી અને આજની ઘડી. ભાષા શિક્ષણના કામમાં ગુથાઈ રહેવું હંમેશાં ગમ્યું છે અને તે એટલે સુધી કે હવે તો મારા પાવલિયા ફરિયાદ કરતા રહે છે પણ એ કાર્ય મૂકવાનું મન થતું નથી.

શરૂઆતમાં ન તો આપણી પાસે આપણે માટે યોગ્ય એવો કોઈ અભ્યાસક્રમ હતો કે નહોતું કોઈ માર્ગદર્શન. શિક્ષણ માટેના સાધનો પણ સાવ અપૂરતાં. ઘરની સાફસુદ્ધી કરવાના દિવસે સમય કાઢીને આ કામ કરવાનું હતું. એટલે મુશ્કેલી તો હતી જ પણ વિદ્યાર્થીઓ, વાલીઓ, શિક્ષકો, સૌમાં ધીરજ હતી અને ધગશ પણ હતી. અને આગળ કહ્યું તેમ શિક્ષકોનું કામ થોડું સરળ હતું કેમ કે નવ્વાણું ટકા વિદ્યાર્થીઓ આપણી ભાષા સમજી શકતા, બોલી શકતા. તેમના અંધર – કર્ણપટમાં ગુજરાતી ગીતો અને ગરબા રમતાં હતાં. અને ગુજરાતી કહી શકાય તેવું બીજું પણ ઘણું બધું તેમના ઘરોમાં હતું. જે ખૂટતું તે ગુજરાતી નિશાળોના શિક્ષણમાંથી કે ત્યાંની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાંથી મળી રહેતું. ત્યારે બ્રિટનમાં લંડન બોર્ડની ગુજરાતીની ઓ લેવલની પ્રમાણમાં અધરી કહી શકાય તેવી પરીક્ષાઓ લેવાતી હતી. તે વખતના ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ આ પરીક્ષા આપી અને સારા ગ્રેડ પણ મેળવ્યા.

કોઈ પણ સમાજ જ્યારે બીજા દેશમાં જઈને વસે છે ત્યારે તે નવા સમાજ સાથે ભળવાના પ્રયત્નો કરે છે. પોતાનું છે તેને સાચવવા તે પ્રયત્ન કરે છે, પોતાનું થોડું તે સ્થાનિક સમાજને આપે છે, અને સ્થાનિક સમાજનું ઘણું બધું પોતે અપનાવી લે છે. પહેરવેશ, ખોરાક, રહેણીકરણી અને ભાષા પણ. બાળપણમાં જ અહીં આવેલા અને અહીં જ જન્મેલા બાળકો પર અહીંના બ્રિટિશ સમાજની અસર પડવા લાગી. આ બાળકો ઘરમાં હજુ ગુજરાતી બોલતા પણ ઘર બહારના તેમના સઘળા વ્યવહારમાં અંગ્રેજી ભાષાનું વર્ચસ્વ દેખાવા માંડ્યું. તેમ છતાં પોતાની મુખ્ય નિશાળમાં નહિ પણ સમાજની નિશાળોમાં શનિ-રવિના સમયમાં તેઓ માતૃભાષા શીખવા લાગ્યા. સમાજના ઘણા બધાં બાળકો આમ થોડું તો થોડું પણ ભાષા જ્ઞાન મેળવતા રહ્યા. જોકે દિન-પ્રતિ-દિન તેમાં પલટો આવતો ગયો.

કેટલાક યુવાન માતા-પિતાને પોતાને જ ગુજરાતી વખતો વાંચતાં તો નહોતું જ આવડતું, પણ તે ઉપરાંત તેમને આ મધુરી ભાષા બોલવાની ફાવટ ન હતી. હા, તેઓ થોડુંઘણું સમજી જરૂર શકતા. બહાર તો સઘળા અંગ્રેજી ભાષાનું ચલણ હતું જ. હવે ઘરમાં પણ એ ભાષાનો પ્રભાવ વધ્યો હતો. તેમને કદાચ થયું હશે કે તેમના બાળકને ગુજરાતી શીખવાની શી જરૂર છે? તેના કરતાં તો તે કેમ કૂંચ કે જર્મન જેવી યરપની ભાષા ન શીખે? કિંમત તો એની જ થવાની છે ને? નહિ કે ગુજરાતીની.

વળી, જે માતા – પિતા ગુજરાતી સારી રીતે બોલી શકતા તેઓમાંના ઘણાને પણ એવી ભ્રાંતિ હતી કે જે મારું બાળક અંગ્રેજી સારું નહિ બોલે તો તે તેના મુખ્ય અભ્યાસમાં પાછળ રહી જશે. અને એ કારણે તેમણે ગુજરાતી કરતાં અંગ્રેજીને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું. કેવી ભૂલભરેલી હતી આ માન્યતા. તમે કદાચ જાણતા જ હશે કે શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ, ભાષાવિદોએ પણ કહ્યું છે કે જે બાળક બાળપણથી એકથી વધુ ભાષા જાણે છે તે અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ ખીલી ઊઠે છે.

તેમાંની એક ભાષા બાળકના વારસાની ભાષા હોય તો બાળક તેના વિચારો સહેલાઈથી, સ્પષ્ટતાથી રજૂ કરી શકે છે તેનો આત્મવિશ્વાસ વધે છે. આવાં કારણોને લીધે એક ભંડોળ ઊભું થયું જેમાંથી માતૃભાષાની નિશાળોને સ્થાનિક નગરપાલિકા પાસેથી થોડીઘણી આર્થિક સહાય પણ મળતી થઈ. આ વર્ષથી ઘણી નિશાળોને મળતી grant ઓછી થઈ છે અથવા તો સમૂળગી બંધ થઈ છે. આને માટે આપણે જિરદાર અપીલ કરવાની જરૂર છે. અને કદાચ આ grant ન જ મળે તો શું બ્રિટનનો ગુજરાતી સમાજ આર્થિક રીતે એટલો સમૃદ્ધ, સબળ નથી થયો કે તેના સભ્યો ચાહે તો ભાર ઉપાડી ન શકે?

તો બીજાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને આપણી ગુજરાતી નિશાળોનું શિક્ષણ કંટાળાજનક લાગ્યું. એ વિષે હું આગળ થોડી વાત કરીશ. આની સાથે ઘરઘરમાં અપાતાં અંગત ટ્યૂશનો દેકઠેકાણે ફૂટી નીકળ્યાં. ત્યાં ફક્ત બે કે ત્રણ વર્ષ ભણીને વિદ્યાર્થી GCSEની પરીક્ષા આપી શકતો. હા, જરૂર તે GCSEની પરીક્ષામાં સારી સફળતા પામી શકતો. પણ ક્યાં બીજાં બાળકોના સહવાસમાં રહીને ગુજરાતી ભાષા અને તેને લગતું ઘણું બધું શીખવાનું અને ક્યાં ફક્ત પ્રમાણપત્રના કાગળ માટે એક જ શિક્ષક પાસે ભણવાનું?

આમ ગુજરાતી ભાષા શીખનારાઓની સંખ્યા અને તે પણ ગુજરાતી નિશાળોમાં ઘટતી જ રહી. કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીનું પરીક્ષા તંત્ર OCR પણ કહેશે કે થોડાક જ વર્ષ પહેલાંની આપણા પરીક્ષાર્થીઓની મોટી સંખ્યા ઘટીને ફક્ત ૧૦૦૦ ની થઈ ગઈ છે. અને A levelમાં તો As અને A2 બંનેની મળીને ૧૦૦૦ પણ અંદર? બ્રિટનમાં આટલો મોટો ગુજરાતી સમાજ અને આપણા પરીક્ષાર્થીઓની સંખ્યા બસ આટલી જ? અને મારી જાણ પ્રમાણે દર વર્ષે આ સંખ્યામાં લગભગ ૧૦૦નો ઘટાડો થતો રહે છે? તો શું દસ પંદર વર્ષમાં આપણા બાળકો આ પરીક્ષા આપશે જ નહિ? પરીક્ષાતંત્ર કંઈ પોતાના ગજવાના નાણા વાપરીને આ પરીક્ષા ચાલુ નહિ રાખે. મહામુશ્કેલીએ શરૂ કરવામાં આવેલી A level પરીક્ષાનું ભાવિ તો અત્યારથી જ ધૂંધળું લાગે છે. આપણે ચેતી જઈએ અને કંઈક નક્કર કરીએ. આપણી સમક્ષ લાલ બત્તી ઝબૂકી રહી છે!

એ તો સનાતન સત્ય છે કે બાળકને સૌથી વધારેમાં વધારે જ્ઞાન મળતું હોય તો તે તેના પોતાના ઘરમાંથી. આપણે કોઈ પણ ઉદ્દૂભાષી, હિન્દીભાષી કે પંજાબીભાષી ઘરમાં જઈએ તો આપણને સુંદર ઉદ્દૂ હિન્દી કે પંજાબી ભાષા સાંભળવા મળશે. બાળકોને પણ વડીલો સાથે કે એકબીજા સાથે ખૂબ સહજતાથી, મધુરતાથી પોતાની માદરી જબાનમાં વાતો કરતાં સાંભળીશું. મારી એક મુસલમાન સહેલી છે. મને તાજેતરમાં કહેતી હતી કે મારી દીકરી યુનિવર્સિટીમાંથી ઘેર આવે છે અને ઉદ્દૂમાં વાત કરે છે ત્યારે ‘મેરે પતિ ભી મૂડકે ઉસે દેખતે હેં ક્યાં કે વહ ઈતની સિક્કત સે બહોત દિલચ્શ્પ ઉદ્દૂ બોલતી હે.’ ઘરમાં તો આ ભાષા બોલાતી પણ તે જ્યારે કોલેજના ઈસ્લામિક વિદ્યાર્થીઓના જૂથમાં જોડાઈ ત્યાર પછી તેની ભાષા અનેકગણી સુધરી ગઈ. બોલો, આવું જોવા મળશે ગુજરાતીઓના જૂથોમાં? કદાચ આપણે ગુજરાતીઓ આપણા બાળકની ગળથૂથીમાં ગોળને બદલે બીટ શુગર નાખીએ છીએ કે ?

તેમ છતાં સાવ નિરાશ થઈ જવાની જરૂર નથી. આપણા સમાજમાં પણ એવા કિશોર – કિશોરીઓ, યુવાનો છે જે આપણને ખૂબ પ્યારું લાગે એવું ગુજરાતી બોલે છે. મહિના પહેલાં અમારા બાળકોએ અઢી કલાકનું એક નાટક કયું હતું અને તેમણે એવા જિરદાર સંવાદો રજૂ કર્યા હતા કે પ્રેક્ષકો તેમની વાણી પર વારી ગયા હતા. પ્રેક્ષકોમાં એવા સવાલો થતા હતા કે આ યુવાનો ભારતથી આવ્યા છે કે શું? અમારી નિશાળના પહેલા વર્ગના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ મીઠું મીઠું ગુજરાતી બોલે છે. કદાચ આ બાળકો સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેતા હોય છે, જ્યાં દાદા – દાદીના સહવાસમાં તેઓ ગુજરાતી બોલવાનું શીખી જાય છે, અગર તો બાળકની માતાને ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે, સ્વભાષાનું ગૌરવ હોય છે અને પોતાના શિશુમાં તે ગુજરાતી સંસ્કારનું રોપણ કરતી રહે છે. અને આ બાળકો જ્યારે ગુજરાતી નિશાળમાં આવે છે ત્યારે આરામથી તેમાં ગોઠવાઈ જાય છે અને તેની મજા પણ માણે છે. આ માતાઓ પોતાનું બાળક ગુજરાતી નિશાળમાં ગેરહાજર ન રહે તે માટે પ્રયત્નશીલ રહેતી હોય છે.

તો એ જ વર્ગમાં એવા પણ વિદ્યાર્થીઓ જોડાય છે કે જેઓ ગુજરાતી ભાષા સમજતા પણ નથી. વળી ઘેર તેમને શીખવનાર કે ગૃહકાર્યમાં મદદ કરનાર પણ કોઈ હોતું નથી. માતા - પિતા અને બાળક બંનેને મુશ્કેલી પડે છે તેમ છતાં કેટલાક વળગી રહે છે અને ઘણું શીખી જાય છે, તો થોડાં અધવચ્ચે જ નિશાળ છોડી દે છે. એવું પણ બને છે કે બાળક મુખ્ય નિશાળની બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં ક્રિયાશીલ હોવાને કારણે વારંવાર ગુજરાતી નિશાળમાં ગેરહાજર રહે છે અને પરિણામે ભાષાના અભ્યાસમાં પાછા પડી જાય છે અને શિક્ષકને પણ અગવડ વેઠવી પડે છે. કાં તો તેને ગેરહાજર રહેતા વિદ્યાર્થી માટે જુદો સમય આપવો પડે છે અથવા બીજા વિદ્યાર્થીઓના સમયને ભોગે એનું એ કામ ફરીને કરાવવું પડે છે.

તેની સામે આ શનિ-રવિની નિશાળોમાં સગવડો કે સાધનો પૂરતાં હોતાં નથી. અહીંની મુખ્ય નિશાળોના મકાનમાં ચલાવવામાં આવતી ગુજરાતી નિશાળોમાં કદાચ વર્ગ, ડેસ્ક, વગેરેની સગવડ મળી રહે છે. પણ ત્યાં ઘણુંખરું આપણને કાયમનો ખંડ મળતો નથી કે આપણાં ચિત્રો, લેખો વગેરે ટાંગવા જગ્યા મળતી નથી, એટલે શિક્ષકોને દર અઠવાડિયે પોતાનાં સાધનો ઘેર લઈ જવાં પડે છે અને બીજા શનિવારે પાછાં લાવવાં પડે છે. બીજી જગ્યાઓમાં એક જ મોટા સભાખંડમાં એકથી વધારે વર્ગો લેવા પડે છે. જુદા ખંડ મળ્યા હોય ત્યાં ઘણી વાર ખૂબ સંકડાશ અનુભવાય છે. પ્રમાણમાં ઘણી સારી કહી શકાય એવી જગ્યાની સગવડ મેં સ્વામીનારાયણ ગુજરાતી નિશાળ, વિસ્સડનમાં જોઈ હતી. નાણાંની તંગીને કારણે સંસ્થાઓ પુસ્તકો અને બીજાં શિક્ષણના સાધનો વસાવવાની કે બદલવાની બાબતે ઉદાસીનતા સેવતી હોય છે. મુખ્ય નિશાળના અઘતન સાધનો વાપરતા વિદ્યાર્થીને આ કેમ કરીને ગમે?

ગુજરાતી નિશાળોમાં શિક્ષકોને નિયમિત તાલીમ મળતી રહે તેની જોગવાઈ થઈ શકતી નથી. અભ્યાસક્રમો બદલાઈ જાય છે, શિક્ષણની નવી નવી રીતો અજમાવવાની ચર્ચાઓ થતી રહે છે અને આપણે, ગુજરાતી નિશાળોના શિક્ષકો, હતા ત્યાંના ત્યાં રહી જઈએ છીએ. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી જેવી સંસ્થાઓ સમગ્ર શિક્ષક સમુદાય માટે તાલીમ વર્ગોની યોજના કરે છે અને આપણે તેનો લાભ પણ લઈએ છીએ. ઘણીવાર સંસ્થાની નિશાળોમાં સંસ્થા દ્વારા તાલીમ યોજવામાં આવે છે પણ આ દેશમાં પણ આપણે જ્ઞાતિજન્ય વાડાઓના ચક્કરમાં એટલા અટવાઈ ગયા છીએ કે ફક્ત જે તે સંસ્થાના શિક્ષકો જ સંસ્થાના તાલીમવર્ગોમાં જઈ શકે છે.

OCR જેવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ પણ તાલીમવર્ગ યોજતી રહે છે પણ તેની માહિતી તેમના પરીક્ષા કેન્દ્રોમાં જ મોકલવામાં આવે છે. જે કે એકબીજાના કહેવાથી આપણામાંના ઘણાં તેનો લાભ લઈએ છીએ. વળી ઘણી વખત એક કે બે જ તાલીમર્થી જોડાય છે કેમ કે તાલીમ વર્ગની સો - દોઢસો પાઉન્ડની ફી આપવા આપણે તૈયાર થતા નથી. હમણાંનો એક દાખલો જોઈએ : GCSEની તાલીમ માટે આવેલા શિક્ષકોએ GCSEના તાલીમ વર્ગમાં આવવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી હતી અને ૨૪ એપ્રિલના કોર્સની તૈયારી પણ થઈ ગઈ હતી. બે દિવસ પહેલાં આ તાલીમ રદ કરવામાં આવી કારણ કે ફે ફક્ત ૧ ડેલીજિટે નામ નોંધાવ્યું હતું. કદાચ આપણા શિક્ષકો સુધી માહિતી નહોતી પહોંચી અને કદાચ ૧૩૦.૦૦ પાઉન્ડ આપવાની કોઈની તૈયારી ન હતી. આમાં દોષ કોનો કાઢવો? શું ભાષા જળવાઈ રહે તે માટે પોતાનો સમય આપતા અને તે માટે ઝડૂમતા પેલા નાનકડા શિક્ષક પર આ ફીનો ભાર પણ મૂકી દેવો કે પછી સંસ્થાએ પોતે સમજીને કમ સે કમ શિક્ષકનો આર્થિક ભોજ લગવો કરવો? અમારી નિશાળનું એટલું કહીશ કે અમારા શિક્ષકોની GCSE training fee હંમેશાં SL OAK ભરી આપે છે.

ઘણી વાર આપણે શિક્ષકો કોઈ પણ જાતની પૂર્વતૈયારી કર્યા વગર વર્ગમાં જઈને યેન કેન પ્રકારે ભણાવી આવીએ છીએ. નથી આપણે આખા વર્ષના શિક્ષણનું કોઈ માળખું બનાવતા કે નથી આપણે દિવસના વર્ગકામ માટેની કોઈ

યોજના કરતા. અભ્યાસક્રમનો કો વેપય શીખવવામાં કેટલો સમય લાગશે એ આપણે પહેલેથી વિચારવું જોઈએ નહિ તો વાર્ષિક પરીક્ષાઓ નજીક આવતાં અગત્યના વિષયો ઉતાવળથી શીખવી દેવાનો સમય આવશે અથવા તો પછી તે શીખવવાના જ રહી જશે. પરીક્ષા પહેલાં બેથી ત્રણ અઠવાડિયાં આપણે અભ્યાસક્રમ પૂરો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેથી કોઈ અડચણ આવે [દા.ત. શિયાળામાં હવામાન કે લિટિંગને કારણે નિશાળ બંધ રાખવી પડી હોય] તો પણ આપણી પાસે કામ પૂરું કરવા સમય હોય છે. અને નહિ તો એ બે / ત્રણ અઠવાડિયાં વધારે મહાવરો આપવામાં કે પુનરાવર્તન કરવામાં ક્યાં નથી વાપરી શકતા? શિક્ષકને સંતોષનો સંતોષ અને વિદ્યાર્થીના વિશ્વાસમાં વધારો જ વધારો.

અને દરેક વર્ગ પહેલાં વર્ગકામની યોજના તૈયાર કરવી જરૂરી છે, ખરેખર જરૂરી છે. ઉદાહરણ આપું તો, મેં જોયું છે કે વર્ગમાં જોડાણની ચકાસણી કરવાની હોય તો શિક્ષક તે સમયે મનમાં આવે તે શબ્દો લખાવી લે છે. એમાં પછી આપણને ચકાસણી કરવી હતી તે અક્ષરો કે વિદ્યાર્થીને મુશ્કેલ લાગતા હોય તે શબ્દોના સમાવેશ થયો છે કે નહિ તેની તકેદારી રખાતી નથી. વાંચન માટે પણ પાઠ્યપુસ્તક ખોલીને વ્યાકરણના મુદ્દા, શબ્દભંડોળ વગેરે પહેલેથી જોઈ જવા, નોંધવાની જરૂર છે જ. બે કલાકના વર્ગમાં આખો સમય લેખનકાર્ય જ કરાવે રાખીએ તે કેમ ચાલે? વર્ગમાં આપણે શું શીખવવું છે તેની વિગતવાર નોંધ શિક્ષણને સમયે આપણા ડેસ્ક પર ખુસ્તી રાખવી જ જોઈએ. વળી એક એક વર્ગમાં સંભાષણ, શ્રવણ, વાંચન અને લેખન એમ ચારે કૌશલ્યોનું શિક્ષણ અપાય એ મહત્ત્વનું છે. વિદ્યાર્થી સમાહમાં ફક્ત એક જ વાર તો આવે છે

ગુજરાતથી હાલ બ્રિટનની મુલાકાતે આવેલા લેખક મોહનભાઈ ગિજુભાઈ દાંડીકર સાથે એક જાહેર વાર્તાલાપ રવિવાર, ૨ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯ના સવારે દસ વાગ્યે યોજાયો છે. સારા અનુવાદક તરીકે જાણીતા મોહન દાંડીકરને 'પહેલો ગિરમીટિયો'ના અનુવાદ માટે કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીનું હાલમાં પારિતોષિક એનાયત થયું છે. 'માન્યાતા યૂથ એન્ડ કમ્યુનિટી એસોસિયેશન', "ઓપિનિયન" તેમ જ 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે, 20A Rosemead Avenue, Wembley, Middx. HA9 7EE ખાતે આ અવસર ગોઠવવામાં આવ્યો છે. દરેકને સહાય આમંત્રણ છે.

આપણી પાસે !

વિદ્યાર્થીને અપાતા ગૃહકાર્યમાં વિવેક જાળવવો જરૂરી છે. નહીં આપીએ તો ઘેર જઈને વિદ્યાર્થી ચોપડી ખોલવાનો જ નથી. વધુ પડતું આપીશું તો કદાચ કરશે જ નહિ અથવા એ કામ તેનું પોતાનું નહિ પણ માતા કે દાદા - દાદીનું હશે. વિદ્યાર્થીની ઉંમરને ધ્યાનમાં રાખીને પા-અડધા કલાકનું ગૃહકાર્ય હશે તો કમ સે કમ તે ચોપડી ખોલશે તો ખરો ને? આ ગૃહકાર્યમાં નિર્બંધ કે એવું કંઈ હોય તો જરૂરી છે કે શિક્ષક તે વર્ગના સમયે ન તપાસે.

શરમની વાત છે કે ક્વચિત આપણે શિક્ષકો આપણા અહમને પોષીએ છીએ તેને પંપાળતા રહીએ છીએ. આપણું સારું કામ આપણે કોઈ સાથે વહેંચવા માંગતા નથી. ગુજરાતી નિશાળમાંથી મળતા એલાઉન્સ માટે જ ફક્ત આપણે નિશાળે જતા નથી ને?

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની પ્રારંભિક, પ્રવેશ અને પરિચય પરીક્ષાઓ આપણી નિશાળોના વિદ્યાર્થીઓ આપતા. એ પરીક્ષાઓ બંધ થઈ એ ખરેખર દુઃખની વાત હતી અને છે. આજે પણ ઘણા લોકો એ પરીક્ષાઓને યાદ કરે છે. ખૂબ સારી વાત છે કે અકાદમીનાં જગદીશ દવેએ સંપાદન કરેલાં ગુજરાતી ભાષા પ્રવેશ પુસ્તકો આપણે હજુ વાપરીએ છીએ.

OCRના અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતી ભાષાને એક MFL તરીકે ચકાસણી કરવાની વાત છે. પણ આપણે બાળકને ફક્ત એટલા જ ધોરણની ભાષા ન શીખવીએ. ભલે એ પરીક્ષા આપે પણ આપણે બાળકની ભાષાને બની શકે સમૃદ્ધ બનાવીએ.

OCRની Asset languagenના અભ્યાસક્રમો અને તેની પરીક્ષાઓ રોમાંચક છે. બાળકને એ ભણવાનું ગમે છે તે અમારી નિશાળનો અનુભવ છે. કદાચ દરેક સંસ્થાએ આ પરીક્ષા અપાવવી જરૂરી છે.

આપણી સામે સમસ્યાઓ ઘણી છે પણ જે માતા-પિતા, વિદ્યાર્થી, શિક્ષક અને સંસ્થા સમજપૂર્વક ભાષા શિક્ષણ માટે ઝડૂમશે તો આગે આગે પ્રકાશ છે, જરૂર છે.

[21 Limpsfield Avenue, THORNTON HEATH, Surrey CR7 6BG U.K.]

વિવિધ દેશમાં વરસોથી વસવાટ કરતા દિવાલર એન.આર.જી. યજમાનોની અનેક વાર મોંઘેરી મહેમાનગતિ માણી ચૂકેલા આ પત્રકાર લેખકને વિદેશમાં જાતભાતના અનુભવો થયા છે. અહીં તે પોતાના પટમીઠા અનુભવોનું ભાથું ખોલે છે...

‘મહેમાનોને માન દિલભર દિલ દીધા નહીં - એ મંદિર નહીં મસાણુ સાચું સોરડિયો ભણે.’ આ દુહો સૌરાષ્ટ્રનાં લોકોને એટલો દૃઢચર્ય છે કે જે જે સૌરાષ્ટ્રવાસી પરદેશ ગયા છે તે પુરાણોને પરમેશ્વરની જેમ રાખે છે. હું છેલ્લા પડ વર્ષથી આફ્રિકા, યુરોપ, અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ગલ્ફનાં દેશોમાં ગયો છું પણ ક્યાંય હોટલમાં ઊતર્યો નથી. લીઓનાડો ‘દ વિન્સીએ કહેવું કે ‘સ્મોલ રૂમ્સ ડિસીપ્લીન ધ માર્ઠન્ડ એન્ડ લાઈ વન વીકન્સ ઈટ’ અર્થાત્ ‘નાના નાના નિવાસ હોય તેમાં રહેલો માનવી શરીરથી-મનથી શિસ્તબદ્ધ હોય છે. મોટા બંગલા થતા જાય તેમ તેનું મન નબળું પડે છે.’ આ વાત અમુક અંશે વિદેશમાં મહેમાન થયો ત્યાં સાચી પડી છે.

ભલુધા પરદેશમાં મારા ‘દિવ્ય ભાસ્કર’ના લેખો ઈન્ટરનેટ ઉપર વાંચનારા ગુજરાતી છે. આફ્રિકાના મોમ્બાસામાં હું એક ગુજરાતી મોચીને ઘરે ઊતર્યો. તે મારો વાયક હતો. લંડનમાં મૂળ સૌરાષ્ટ્રના અરવિંદ દોશી અને ભારત દોશી ડબલ રૂમમાં રહેતા, પણ અમે બધા સાથે જમીન ઉપર ચાદર પાથરીને સામૂહિક રીતે જમતા. આજે તો મુંબઈમાં બાપ, દીકરી, માતા પણ એકસાથે જમતા નથી.

અતિ મોટા ઘરનો એકમાત્ર કડવો અનુભવ ન્યૂ યોર્કમાં થયો. અમેરિકાના ન્યૂ જર્સીમાં ઓગસ્ટ ૧૯૯૧માં ત્યાંની સરકારે ઠરાવ પસાર કરી મહાવીર-અરીસા-સમાહ ઊજવેલું. એટલા માટે કે ત્યાંના એક નાના પર્વત ઉપર ૧૦૮ એકર જમીનમાં મુનિ સુશીલકુમારની (દિલ્હીવાસી) પ્રેરણાથી સિદ્ધાચલમ નામ આપીને ભવ્ય જૈન મંદિર થયેલું. મુનિ સુશીલકુમારે મને પત્રકાર તરીકે બોલાવ્યો. ત્યાં ઘણા જૈનોના પુત્રો ખાસ મારા લેખો વાંચવા ગુજરાતી શીખ્યા હતા. દુબઈમાં ધારીવાળા હરિભાઈ સોનીની શતાઢ જ્યેવર્સ નામની દુકાનમાં દાઉદ ઈબ્રાહીમની પત્ની ઘરેણાં લેવા આવતી. સચિન તેડુલકર ત્યાંથી સોનાનું કડું ખરીદતો. આ હરિભાઈ સોનીનો પુત્ર મારા લેખ વાંચવા ગુજરાતી શીખેલો. દુબઈ કે શારજાહમાં ક્રિકેટના રિપોર્ટિંગ માટે હું ગયો ત્યારે આઠ મુલાકાતોમાં કદી જ હોટલમાં ઊતર્યો નથી. હરિભાઈ સોની કે ભરતકુમાર શાહને ઘરે ઊતર્યો છું.

મણિભાઈ જૈશી ત્યાં શારદા લોજ ચલાવતા હતા. તેમનો હું દુબઈમાં મહેમાન બન્યો હતો. મણિભાઈ જૈશી પત્રકારોને મફત જમાડતા. બીજા એક ધીરુભાઈ અંબાણીના ખાસ મિત્ર ભરતકુમાર શાહ દુબઈમાં રહે છે. કોઈ પણ ગુજરાતી સંકટમાં આવે તેને મદદ કરે છે. ભરતભાઈને ઘરે તમને કોઈ પણ ઘરવૈદાની આયુર્વેદની દવા મળે. હું શારજાહના ક્રિકેટનું રિપોર્ટિંગ કરવા ગયો. ત્યાંના શેખ અબ્દુલ રહેમાનના સેક્રટરીએ મને કહ્યું, ‘બે દિવસમાં તમારો પાસપોર્ટ એકરૂપાયર થાય છે હવે?’ મેં ભરતભાઈ શાહને વાત કરી. બીજા જ સવારે મને દુબઈ ખાતેના ભારતીય હાઈ કમિશનર પાસે લઈ ગયા. મને અડધા કલાકમાં ૨૦ વર્ષ ચાલે તેવો પાસપોર્ટ બનાવી આપ્યો.

ઉપર મેં સિદ્ધાચલમના જૈન કોમ્પલેક્સનો ઉલ્લેખ કર્યોતેની પૂર્ણાહુતિ પછી મારે ન્યૂ યોર્કમાં માત્ર બે રાત રોકાવું હતું. મુનિ સુશીલકુમારે એક મારવાડી હીરાના વેપારીને ભલામણ કરી. મારવાડીએ તો સુશીલકુમારની હાજરીમાં ખૂબ ઉખા બતાવી. હું મારવાડીના અતિ ભવ્ય બંગલામાં ઊતર્યો. રાત્રે મારા રૂમમાં પાણી નહોતું એટલે બંધ બારણા ઠેલીને રસોડું શોધતો હતો. એક બારણું ઠેલ્યું તો ત્રણેય મારવાડી ભાઈઓ ડોલર, રૂપિયા, સૂટકિંગ પાઉન્ડના ઢગલા અને હીરાના ઢગલા કરીને બેઠા હતા. મને જોઈને ચોંકી ગયા. મેં પાણીનો ગ્લાસ માગ્યો. એક મારવાડીએ કહ્યું ‘તમે અબ ઘડી આ ઘર છોડીને બીજા રહેવાની વ્યવસ્થા કરો.’ અતિ ધાર્મિક નિષ્ઠાવાળા આ જૈન એકાએક ફૂર બની ગયા.

હું ક્યાં જાઉં? સદનસીબે તારક મહેતાના કવિ-નાટકકાર-જમાઈ ચંદ્રકાન્ત શાહ નજીકના શહેરમાં રહેતા હતા. તેમને ફોન કર્યો. સદ્ભાગ્યે તે ન્યૂ યોર્કમાં હતા અને મને તેને ઘરે લઈ ગયા. હેત્રી ડેવિડ થરોની વાત સાચી છે કે ‘અવર હાઉસીસ આર અન વીલ્ડી પ્રોપર્ટી ઘેટ વી આર ઓફન ઈમ્પ્રિઝન્ડ ઈન.’ અર્થાત્ ‘આપણા વિરાટ ઘરો કઢંગી મિલકત છે. તે મિલકતમાં વિહરવાને બદલે આપણે તેનાં કેદી થઈ ગયા છીએ’. પરંતુ ઉપર જે હીરાના મારવાડી વેપારીની વાત કરી તે મારા યજમાનોના અનુભવોમાં કડવો એવો માત્ર એક અપવાદ છે.

ન્યૂ યોર્ક, લોસએન્જલસ, દુબઈ, શારજાહ, લંડન, બર્મિંગહામ, મોમ્બાસા, નાઈરોબી પર્ય (ઓસ્ટ્રેલિયા) વગેરે ઘણા શહેરોમાં હું ગુજરાતીઓના ઘરે મહેમાન થયો છું. તેમના ઘર નાના હોય કે મોટા પણ તેમના દિલ વિશાળ છે. વર્લ્ડ કપ ક્રિકેટની મેચ હતી ત્યારે મારે

બર્મિંગહામ (યુ.કે.) જવાનું થયું. ત્યાં એક ભરૂચના મુસ્લિમ પટેલને ઘરે ઊતર્યો.

ઘર સાંકડું હતું. એ યજમાનને ત્યાં બે રાત રહ્યો ત્યાં સુધી તેણે રસોડું ધોવડાવી નાખ્યું. બે દિવસ ઘરમાં માંસ પાકતું નહીં. પત્રકાર તરીકેનો મારો પાસ ખોવાઈ ગયો તો મારા મુસ્લિમ યજમાને મને ગમે તેમ કરી સ્ટેડિયમમાં ઘુસાડી દીધો. એક આડવાત કરી લઉં. એ બંધી મેચ ફિક્સ થતી. અજહરુદ્દીને કેપ્ટન તરીકે પૈસા ખાઈને મેચ ફેંકી દીધી. (એવું કહેવાનું હતું.) ભારતની હાર થકી તે દિવસે મારા યજમાન કે કોઈ પણ ગુજરાતી ક્રિકેટ રસિયાને જમવાનું ભાવ્યું નહીં.

આજે મારા વિદેશમાં મારા યજમાનો સાથેનાં મીઠા અનુભવો વિશે જ લખવાનું છે પણ વાયકોને હું ભારપૂર્વક વિનંતી કરું કે ગમે તેટલા દેશ જુઓ પણ અમેરિકા ન જુઓ તો તમે જગતને જોયું નથી. પરંતુ નરેન્દ્ર મોદીથી ‘ફીલિંગ્સ’ નામના મેગેઝિનના તંત્રી અતુલ શાહ કે શીલા ભટ્ટ-કાન્તિ ભટ્ટ માની લેવું નહીં કે તમને પહેલે ધડાકે અમેરિકાના વિજા મળી જશે. તમારે કોઈ અનુભવી એજન્ટની સલાહથી વિજાની અરજીની પાકી તૈયારી કરવી જોઈએ.

તમારી તમામ મિલકત, વ્યવસાય અને ખાસ તો તમારો ઈરાદો અમેરિકામાં રહી પડવાનો નથી તે વાતને આડકતરી રીતે પુરવાર કરતો તમારો ધીંગો ધંધો અને વ્યવસાય ભારતમાં છે તે બતાવવું જોઈએ. શીલા ભટ્ટ ચકોર હતા. હું તેનાથી ૨૮ વર્ષ મોટો હતો. મેં શીલાને અમેરિકન કોન્સલની બારીમાં ધકેલી. તેણે અમારા ડોક્યુમેન્ટ્સ આપ્યા. શીલા સામુ જોઈને અને અમારા ‘અધૂરા કાગળિયા’ જોઈને ૨ મિનિટમાં જ આખી અરજીની ફાઈલ ધકેલીને શીલાને કહ્યું ‘બેબી મોટી થા. પછી આવજો.’ ખરેખર તો મુંબઈના ઉદ્યોગપતિ જયવદન તકતાવાલા અને બીજા ગુજરાતી મંડળો અમારે અમેરિકાની ટૂરને સ્પોન્સર કરતા હતા.

‘ચિત્રલેખા’ના તંત્રી હરકિશનભાઈ વગેરે આ કિસ્સો સાંભળી હસી પડયા. ગુજરાતી પત્રકારત્વમાં થોડુંક નામ હોય એટલે વિજા મળે જ તેમ માની લેવું નહીં. પછી અમે પૂરી તૈયારી કરી. પછી વિજા મળી ગયા. અમારા વિદાય સમારંભમાં હરકિશનભાઈ અને જયવદન તકતાવાલાએ તિકડમ કરીને સમારંભના મુખ્ય અતિથિ તરીકે બ્રેબોર્ન સ્ટેડિયમમાં અમેરિકન કોન્સલ જનરલને બોલાવ્યા. વિજા મળ્યા પછી તેની જાહેરાત થતાં ઠેર ઠેરથી અમેરિકન યજમાનોનાં આમંત્રણ આપ્યા.

મારા જીવનના અમેરિકનના શ્રેષ્ઠ યજમાન ન્યૂ યોર્કમાં ન્યૂઝપેપરનો સ્ટોલ ચલાવીને દીકરીઓને આબાદ કરનારા ફાતીમાબહેન ઘાંચી જે હવે ફાતીમા શાહ તરીકે ઓળખાય છે તે હતા. ફાતીમાબહેનનાં પુત્ર મોહમ્મદ શાહ નિયમિત ગુજરાતી સાપ્તાહિકો વાંચતા. તેમના દાદા ૭૭ વર્ષ પહેલાં મુંબઈમાં ઘાણી ચલાવીને તેલ-ખોળ વેચતા.

આજે ન્યૂ જર્સીના પોટા વિસ્તારમાં મોહમ્મદ શાહનો પોશ બંગલો છે. પાંચ-છ મોટરો છે. બંગલામાં સ્વિમિંગ પુલ અને ટેનિસકોર્ટ છે. મોહમ્મદભાઈના પિતા દાઉદભાઈ શાહની તેલની દુકાન એક વખત મુંબઈના હુલ્લડમાં લૂંટાઈ ગઈ. મુંબઈની પોદ્દાર હાર્થકૂલમાં રામભાઈ બક્ષી પ્રિન્સિપાલ હતા ત્યારે તેમાં ભણેલા. ટીના મુનીમ પણ મોહમ્મદ શાહ સાથે ભણેલી.

મોહમ્મદ શાહના મામા ન્યૂ યોર્કમાં હતા. તેને કારણે માતા ફાતીમાબહેન અને પિતા દાઉદભાઈ ન્યૂ યોર્ક આવ્યા. ફાતીમાબહેન માત્ર બે ચોપડી ભણેલા. રાત્રે ૨.૩૦ વાગ્યાનું એલાર્મ મૂકી સૂઈ જાય. રાત્રે ૩ વાગે તૈયાર થઈ ન્યૂ યોર્કની ૧૧૦મી સ્ટ્રીટ ઉપર છાપાના સ્ટોલ પર પહોંચી જાય. ન્યૂ યોર્ક ટાઈમ્સ, ન્યૂઝવીક, ટાઈમ અને વોલસ્ટ્રીટ જર્નલના ધરાકો સવારે પાંચ વાગ્યાથી આવવા માંડે.

બે દીકરાઓ અખબાર વેચવામાં મદદ કરે. આમ અખબાર વેચી વેચીને પણ મોહમ્મદ શાહ અબજપતિ થયા નથી. એ પછી તેમણે રેસ્ટોરાંઓ શરૂ કરી. વલ્ડ્સ ટ્રેડ સેન્ટરને ત્રાસવાદીઓએ તોડી પાડ્યું તેની સામે પણ મોહમ્મદ શાહની રેસ્ટોરા છે. મોહમ્મદ શાહના રસોડામાં મને જાતે રસોઈ કરવાની સગવડ મળે. તેના એક સુતાર મિત્રને તેમણે ન્યૂ યોર્ક બોલાવીને રહેવાની સગવડ આપી. મારે ન્યૂ યોર્ક રહેવું હોત તો કાયમ સગવડ કરત. આજે ૧૭ વર્ષથી હું મોહમ્મદ શાહનો કુટુંબી બની ગયો છું. તેમની દીકરીઓના લગ્નમાં પણ મહેમાન બન્યો છું.

પણ... પણ... મોહમ્મદ શાહ જેવા બે ડઝન યજમાનો છે તે મિત્રો બની ગયા છે પણ આજે ૨૦૦૮માં આ વાયક મિત્રો માત્ર ભૂતપૂર્વ વાયક બની ગયા છે. ભાગ્યે જ કોઈને વાયવાની ફુરસદ છે. વિશ્વ ઓલિમ્પિક્સનું રિપોર્ટિંગ વિદેશના વાયકો વગર શક્ય નહોતું. લોસએન્જલસ ઓલિમ્પિક્સમાં મારા યજમાન ભરત કાપડીયાના મોટાભાઈ હતા. લંડનમાં રહેતા કાંતિલાલ ઠક્કર મારા ખાસ વાયક હતા.

તેમણે મને લંડનમાં આમંત્ર્યો. કાંતિલાલે તેમના પત્ની નિશાબેન ઠક્કર સાથે છૂટાછેડા લીધેલા. પણ બંને મોટા વાયક હતા.

મને એરપોર્ટ ઉપર લેવા આવી કાંતિલાલ ઠક્કરે તેમના પૂર્વ પત્ની નિશાબહેનને ઘરે મહેમાન બનાવ્યો. નિશાબહેન, તેમની નાની બહેન ભારતી અને અરવિંદ દોશી એ તમામ મારા વાયક હતા. નિશાબહેન સાથે એટલો કૌટુંબિક સંબંધ થયો કે તેના બે પુત્રોના લગ્નમાં પણ હું લંડન ગયેલો. તેમાં એક સનસનાટી જેવો કે વાર્તા જેવો કિસ્સો બન્યો.

અમદાવાદની એક કન્યાને બ્રિટનમાં બમિંગહામમાં રહેતા ભાઈ પરણેલા. તેની સાળી સાથે બમિંગહામના બનેવીને પ્રેમ થઈ ગયો. એ સાળીને અમદાવાદથી કેમ બોલાવીને કાયમ લંડન રાખી શકાય? એટલે નિશાબહેનના એક મિત્રના પુત્ર સાથે મારી મચડીને લગ્ન કરાવ્યું. લગ્ન પછી નિશાબહેનના મિત્રના પુત્રને પરણે એક હોટલમાં નિવાસ કરવા કહ્યું. એવું કાવતરું હતું કે આ સગવડિયા લગ્નમાંથી મુક્ત થવા માટે બમિંગહામવાળા બનેવી અને સાળીએ તેના વરને ઝેર આપી મારી દેવાનું કાવતરું કરેલું. પત્રકાર તરીકે મને આ વાતની ગંધ ગઈ અને મેં હોટલમાંથી એ ભાઈને છોડાવીને પેલી પત્નીને જલદી છૂટાછેડા આપવા કહ્યું અને ખરેખર તેનો જાન બચી ગયો. લંડનમાં મારા ખાસ વાયક શિલ્પા ગાંધી બેંક ઓફ બરોડામાં છે. માતાની સેવા ખાતર ૫૦ વર્ષની ઉંમરે કુંવારા રહ્યા છે.

રોજ ઈન્ટરનેટ પર ‘દિવ્ય ભાસ્કર’ વાંચે છે. તેને ત્યાં પંદર દિવસ મહેમાન રહ્યો છું. મૂળ લીંબડીના ડૉ. ઉદય નંદલાલ શાહ મુંબઈમાં ડેન્ટિસ્ટ બન્યા પછી કેલિફોર્નિયા ગયા. કેલિફોર્નિયા આપણા કાડિયાવાડીઓને બહુ ફાવે છે. ત્યાં માફકસર ઠંડી હોય છે.

કેલિફોર્નિયામાં મોરેનોવેલીમાં ડેન્ટિસ્ટનું દવાખાનું ખોલ્યું. ધીરે-ધીરે તેમણે ઘાંતના દવાખાનાને મોડર્ન બનાવ્યું. હવે તેમની નીચે ડઝનબંધ અમેરિકનો કામ કરે છે. તેમના ઘરે હું મહેમાન બન્યો. શત્રુધન સિલા પણ ડૉ. ઉદય શાહના મહેમાન બને છે. અમેરિકામાં ભારતીય ડેન્ટિસ્ટોની બોલબાલા છે. આજે મારે તાજ પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોની જરૂર હોય તો ડૉ. ભાસ્કર સવાણી મને ફિલાડેલ્ફિયામાંથી મોકલે છે.

ડૉ. ભાસ્કરના મામા ડેન્ટિસ્ટ બની અમેરિકા ગયા. તેમણે ભાણેજ સહિત ૧૫૦ જેટલા ભારતીય ડેન્ટિસ્ટોને અમેરિકા બોલાવ્યા છે. ડૉ. ભાસ્કર સવાણીના નાના ભાઈ પણ ડેન્ટિસ્ટ છે. કામમાંથી ફુરસદ મળતાં ડૉ. ભાસ્કર સવાણી બીજા દેશપ્રેમના કામ કરે છે. ભારતની આકુસ કેરીને અમેરિકામાં આયાત થવા દેવાય તે માટે તેમની ઝુંબેશ સફળ થઈ છે. મૂળ અમરેલીના એક નાના ગામનાં ડૉ. ભાસ્કર સવાણી પિતા હવે સૌરાષ્ટ્રમાં શાળાઓ અને હોસ્ટેલો ઊભી કરે છે.

આજે ભારતના લોકોએ આખા જગતને ગ્લોબલ વિલેજ બનાવી દીધું છે. ૧૯૮૨ની સાલમાં ભારતમાં આવ્યા પહેલાં આડલ્સ હક્સલીએ એક

પુસ્તક લખેલું. તેનું નામ હતું ‘બ્રેવ ન્યુ વર્લ્ડ.’ આ પુસ્તકમાં તેણે એક નવા જગતની અને જગત સરકારની કલ્પના કરેલી. આજે વલ્ડ્સ ગવર્નમેન્ટ થઈ નથી પણ ગ્લોબલ વિલેજ થઈ ગયું છે. ખાસ કરીને ભારતીયો અને ગુજરાતીઓએ આખા જગતને પોતાનું બનાવી દીધું છે.

ઠેર-ઠેર તમને ગુજરાતી કે ભારતીય દેખાશે. આપણા લોકોએ આખી દુનિયાને સાવ નાની કરી નાખી છે. આડલ્સ હક્સલીએ તેના પુસ્તકમાં ગુજરાતીઓ કે ભારતીયો જગતભરમાં ફેલાઈને આંતરદેશીય લગ્નો કરશે તેવી કલ્પના કરી નહોતી. આજે ગુજરાતીમાં અને ભારતીયોમાં મિશ્ર જાતિક લોહી આવવા માંડ્યું છે. મૂળ મારવાડના પણ લંડનમાં મેટલનો વેપાર કરતા અને લંડન મેટલ એક્સચેન્જના અબજપતિ ચેરમેન એવા રાજ બાગરીની દીકરી તુર્કીના એક મુસ્લિમ છોકરાને પરણી છે.

લંડનમાં હીરાનો વેપાર કરતાં સંદીપભાઈની દીકરી યલ્હદીને પરણી છે. મધુર જાફરી નામની મૂળ ઉત્તર પ્રદેશની કન્યા દિલ્હીમાં ભણતી હતી. નાટક કરતી હતી. આજે તે ન્યૂ યોર્કમાં એકલી તેની ત્રણ દીકરીઓ સાથે રહે છે. મધુર જાફરીએ સઈદ જાફરી નામના મુસ્લિમ અભિનેતા સાથે લગ્ન કર્યાં. પછી બંને ન્યૂ યોર્કમાં રહેવા ગયા. તરંગી સઈદ જાફરી અમુક વખત બેકાર રહેતા.

મધુર જાફરી ઘરે આવે તો ખાવાનું હોય નહીં તેથી મધુર જાફરી ન્યૂ યોર્કમાં નાટકમાં કામ કરવા માંડી. સઈદ જાફરીએ ધડાધડ મધુર જાફરીથી ત્રણ છોકરીઓ પેદા કરી. એ પછી છૂટાછેડા લીધા. મધુર જાફરી પછી એક આફ્રિકનને પરણી હતી. તેની મોટી દીકરી ઝિયા આજે ૫૦ વર્ષની થઈ છે. એકલી રહે છે. ‘હિટ એન્ડ ડસ્ટ’માં મધુર જાફરીએ શશી કપૂર સાથે કામ કરેલું. કદી જ સિગારેટ ન પીતી. મધુર જાફરીએ તેની પુત્રી ઝિયાને ફિલ્મમાં સિગારેટ કેમ પીતી તે શિખવ્યું છે. ઝિયા કોઈ મેકિસકન સાથે પરણી હતી. મધુર જાફરીની ભારતીય વાનગીઓની કૂકબુક કિલન્ટન પણ વ્હાઈટ હાઉસમાં રાખે છે.

હું ઉગુલીકાંચન આશ્રમમાં હતો ત્યારે પવનાર આશ્રમમાં વિનોબા ભાવે રહેતા હતા. તેમના કાગળ અમારા પર આવે તેમાં વિનોબાના જ્યજગત એવું છેલ્લું વાક્ય હોય. આજે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘના વાર્ષિક દિવસે ગ્લોબલ વિલેજની વાતો થાય છે. આપણે ઈન્ટરનેટની વાતો કરતા નથી. ગુજરાતી બચ્ચો જીવતો જાગતો ઈન્ટરનેટ છે. દિલ્હી નજીકના ગામમાં ગણપતિની મૂર્તિએ દૂધ પીધું તેના ખબર મને દિલ્હીથી મળ્યા. મેં કાંદિવલીના પાડોશીને કહ્યું.

પાડોશીના સગા નાઈરોબી રહેતા હતા. તેને ફોનથી ગણપતિને દૂધ પાવાનું કહ્યું. નાઈરોબીથી સગાએ લંડન ફોન કર્યો. અડધા કલાકમાં ૧૩૮ દેશના ગુજરાતીઓ અને ભારતીયો ગણપતિને દૂધ પાવા માંડેલા. કોઈની પાસે ઈન્ટરનેટ નહોતું. આરિફ મિનહાસ નામના મુસ્લિમ બ્રિટનમાં રહે છે. તે

જગતભરના ફિલ્મ નિર્માતા માટે લોકેશન શૂટિંગ માટે બ્રિટિશ સ્થળો શોધી આપે છે. આરિક્ મિનહાસને એક ફિલ્મી પાર્ટીમાં દેવ આનંદની ઓળખાણ થઈ હતી. દેવ આનંદ સ્વિડન ગયો હતો ત્યાં એક સોળ વર્ષની ભારતીય છોકરી સાથે ઓળખાણ થઈ હતી. બીજી છોકરી કેનેડા અને અમેરિકાની હતી.

બંને સોળ વર્ષની હતી. બર્મિંગહામ અને ગ્લાસગોમાં રહેતા ભારતીય વેપારી દેવ આનંદના ચાહક હતા. તેણે પૈસા રોક્યા. દેવ આનંદ અને બર્મિંગહામના આ વેપારીએ ૨૦ લાખ પાઉન્ડ એટલે કે રૂપિયા ૧૨ કરોડને ખર્ચે સ્કોટલેન્ડ હાઈલેન્ડમાં સ્ટુડિયો ઊભો કર્યો હતો. ત્યાં કાશ્મીર જેવું વાતાવરણ છે. મૂળ ભારતીય પણ યુરોપિયન પિતાની પુત્રી સબરીના ઉસ્તા આમાં હિરોઈન બની હતી. 'મેં હુઈ સોલહ બરસ કી' નામની આ ફિલ્મ માટે સ્કોટલેન્ડના હાઈલેન્ડમાં ભારતીય વિલેજ ઊભું થયું હતું.

એક-એક ગુજરાતીનાં ડઝન-ડઝન કુટુંબો જુદા-જુદા દેશમાં વસે છે. ઝાંઝમેર ગામનો મારો ભાણેજ નરેન્દ્ર જૈશી સીડનીમાં રહે છે. મારો ભાણેજ તેના મોબાઈલ ફોન સાથે અને ફેક્સ મશીન સાથે અમેરિકાની જાન્ટ કંપની વતી જગતભરમાં ફરીને ઘઉં અને અનાજના સોદા કરે છે. અમેરિકા, ઈન્ડોનેશિયા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ભારતમાં આવે છે. જ્યાંથી મળે ત્યાંથી સસ્તા ઘઉં, ચોખા વગેરે ખરીદે છે. તેની પત્ની ઓસ્ટ્રેલિયામાં સંતાન સાથે એકલી રહે છે. ઝાંઝમેરના રામશંકર ત્રવાડી નામના બ્રાહ્મણ ધોતિયું પહેરીને ખેતી કરતાં. ૪૫ વર્ષની ઉંમર સુધી લગ્ન થયા નહોતાં. આખરે ૧૬ વર્ષની કન્યાને પરણ્યા. પાંચ સંતાનો થયાં.

તેનો પુત્ર ભૂપેન્દ્ર ઈલેક્ટ્રોનિક્સનું ભણીને ભારતભરમાં અને દુબઈમાં ફરવા લાગ્યો. દિલ્હી ગયો ત્યારે એક નિવૃત્ત લશ્કરી ઓફિસરની પુત્રી તુમિને મળ્યો. કડક મૂળોવાળા લશ્કરી ઓફિસરની હિંદીભાષી પુત્રી તુમિ કાડિયાવાડીના પ્રેમમાં પડી. બંને પરણ્યાં. તુમિ ભરતનાટ્યમ્ કરે છે. ઝી ટીવીને દુબઈના કાર્યક્રમો યોજવામાં મદદ કરે છે. જર્મની અને ફ્રાન્સ જઈને ઈન્ડિયા કલ્ચરલ ફેસ્ટિવલમાં યુરોપિયનોને ડાન્સ બતાવે છે. દુબઈમાં આરબ, રશિયન, અમેરિકન અને ઈંગ્લિશ છોકરીઓને નત્ય શીખવું હોય તેને તાલીમ આપે છે. ક્રિકેટર નવજોત સિદ્ધુ ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદીનો મિત્ર છે.

મૂળ મુંબઈની મધુ કપૂર નામની સ્ત્રીએ લોસએન્જલસમાં એક્ટ્રેસ એકેડેમી ઊભી કરી છે. તેમાં વી. શાંતારામની પુત્રી રાજશ્રી, જે મોટે ભાગે પરદેશ રહે છે તે ઉદ્દઘાટન વખતે મહેમાન બને છે. પશ્ચિમી કોલ્હાપુરીએ પણ લંડનમાં આવી જ એક્ટ્રેસ એકેડેમી શરૂ કરી છે. ટેલિવિઝન અને ફિલ્મોમાં ભારતીય કન્યાઓને અભિનેત્રી તરીકે ચમકવું છે. કદીક તેને સુભાષ ઘઈ કે દેવ આનંદ કે

કપૂરા શાહની ફિલ્મમાં કામ કરવું છે. મધુ કપૂરે પોતે પૂનાની ફિલ્મ ઈન્સ્ટટયૂટ ઓફ ઈન્ડિયામાં અભિનયની તાલીમ લીધેલી. વિદેશના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પૂનામાં આવે છે. પ્રેમલગ્નો કરે છે અને ભારતીય છોકરીઓને પત્ની બનાવીને પરદેશ લઈ જાય છે. ગ્લોબલ વિલેજ અગર તો ગ્લોબલ ઈકોનોમી એ તો હવે વેપારીઓની પરિભ્રમણો શબ્દ છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર માટે દુનિયા સાંકડી થતી જાય છે. પાકિસ્તાનના મુસ્લિમે દુબઈના ડ્રી ટ્રેડ ઝોનમાં બનાવેલા ટુવાલ માત્ર મોહમ્મદ શાહની ન્યૂ યોર્કની 'તાંદૂર' રેસ્ટોરામાં જ નહીં, પણ અમેરિકાની ૨૫ ટકા હોસ્પિટલોમાં વપરાય છે.

અશોક કૌલ નામનો વિલાયતી રસોઈ જાણનારો મુંબઈ અને દિલ્હીમાં ટ્રેનિંગ લઈને આજે હિથરો એરપોર્ટ પર નૂન નામની ભારતીય ખોરાક પીરસતી ઈન્ડિયન રેસ્ટોરન્ટની રસોઈ બનાવે છે. જગતનાં એરપોર્ટોમાં તમે જાઓ તો ઠેર-ઠેર વાસી બ્રેડની સેન્ડવીચ કે પિઝા કે પાસ્તા કે કોકોકોલાથી પેટ ભરવું પડે છે. આજે હિથરો એરપોર્ટના ટર્મિનલ-૧ પર તમે પાંચ પાઉન્ડમાં ભારતીય પરોઠા અને બટાટાના પંજાબી શાકનો, ઈડલી, ઢોંસા અને મેંદુવડાનો નાસ્તો કરી શકો છો. ૬ પાઉન્ડમાં તમે યુરોપિયન નાસ્તો કરો તો પેટ ભરાતું નથી. તમારા રૂપિયા ૩૬૦ પડી જાય છે, પણ રૂપિયા ૩૦૦માં તમે હિથરો એરપોર્ટ ઉપર ઉત્તર ભારતીય કે દક્ષિણ ભારતીય ભોજન કરીને પેટ તથા મન પણ ભરી શકો છો.

શેરબજાર કે બીજા ઉધોગમાં જગતભરના ઉધોગપતિઓ સંયુક્ત સાહસો કરે છે, પણ તેની માહિતીનો સમુદ્ર આ લેખની ગાગરમાં સમાય તેમ નથી. આડલ્સ હક્સલીનું સ્વપ્ન જરા જુદી રીતે અને થોડાક વિકત સ્વરૂપે પણ સાકાર થયું છે. ગ્લોબલ વિલેજના કેટલાક વાર્ષિક-અવગુણો અને વિકતિઓ છે. લંડન, હોંગકોંગ અને બેંગલોર વચ્ચે ફરતા એક ગુજરાતી વેપારીને બેંગલોરમાં કેવી રૂપાળી સ્કૂલની છોકરીઓ સસ્તામાં રાતવાસો કરવા મળે તેની ખબર છે. તે તેના બીજા મિત્રોને આવી છોકરીનાં સરનામાં આપે છે. આમ આ સરનામાની આપ-લેનું ચક્કર લાંબુ ચાલે છે. ઈટાલિયનો પોતાની વાસના સંતોષવા ચેકોસ્લોવેકિયાની સુંદરીઓને વિમાન ભરીને તેના પાટનગર પ્રાગમાં લઈ જાય છે. કેલિફોર્નિયામાં સાન્તાબાર્બરા ખાતે એક પરિપદ ભરાયેલી.

ત્યાં ગ્લોબલ વિલેજ વિશે મૂળ ભારતના લેખક પિકો આયરે ભાષણ આપેલું. તેનો વિષય હતો 'સ્ટ્રેન્જર્સ એટ ધ ડોર' અર્થાત્ 'તમારે આંગણે કોઈ અજાણ્યો પરદેશી આવે તે કદાચ તમારો સગો પણ હોય'. સાચી વાત છે. સિંગાપોર અને પિનાંગમાં રહેતા મારા પિતરાઈ ભાઈઓ કોઈ વિદેશની કન્યાને પરણે. કાંદિવલીમાં કોઈક દિવસ

મારા ફ્લેટનું બારણું ખટખટાવે તો કોઈ ઓસ્ટ્રેલિયન કે મલેશિયન માણસ મને અજાણ્યો લાગે. કદાચ તો મને કહે કે હું તમારો દૂરનો જમાઈ થાઉ છું તો નવાઈ પામવું નહીં!

મૂળ મહુવાના કપોળ અને મારા મિત્ર રમેશ શેઠ અને તેની પત્ની સરોજ શેઠ એ બંને ઓસ્ટ્રેલિયાનાં પર્ય શહેરમાં રહે છે. શરૂમાં મારી ઓળખાણ રમેશ શેઠના મોટા ભાઈ રજનીકુમાર શેઠ સાથે થયેલી. રજની શેઠ 'વ્યાપાર'માં ઉપતંત્રી હતા. પછી તેમને તેમના મામાએ નાઈરોબી બોલાવી લીધા.

પરદેશમાં ગયેલા ૮૦ ટકા લોકો પાસે મેં સાંભળેલું છે કે મામા, કાકા, નાનો ભાઈ કે મોટો ભાઈ જ બીજા સગાને પરદેશ બોલાવી લે છે. એ રીતે ભારત બહાર બે કરોડથી વધુ ભારતીયો રહે છે. રજની શેઠ બી.કોમ. હતા. મુંબઈમાં તેમણે પાર્ટટાઈમમાં એલ.એલ.બી.ની ડિગ્રી લઈ પછી નાઈરોબીમાં વકીલાત શરૂ કરી. વકીલાતમાં જમી ગયા. પછી નાઈરોબીથી નજીક અતિ રળિયામણા ડુંગરાળ પ્રદેશ નકુરૂમાં ગયા. ત્યાં મને ૧ મહિનો મહેમાન બનાવ્યો. રમેશ શેઠ અને સરોજ શેઠ મુંબઈમાં ઠરીઠામ નહોતા.

તેને નકુરૂ બોલાવી લીધા, પછી લાગ્યું કે હવે કેન્યામાં ગુજરાતીઓની સલામતી નથી એટલે ઓસ્ટ્રેલિયા પર્ય શહેરમાં આવીને રજની શેઠ અને રમેશ શેઠે ચાર મોટા સ્ટોર ખોલ્યા છે. મને ઓસ્ટ્રેલિયા પણ જોવા મળ્યું. મારી દૃષ્ટિએ મારા પુસ્તકપ્રેમી કોઈ યજમાન હોય તો કેલિફોર્નિયા રાજ્યનાં એક ગામડામાં મોટલનો ઉધોગ કરનારા પ્રેમજીભાઈ પટેલ છે.

તેઓ પુસ્તકના ખૂબ શોખીન છે. તેઓ ડલાસ શહેરમાં રહેતા ત્યારે તેમનું ઘર એક મિની લાઈબ્રેરી જેવું હતું. તેમાં ૮૦ ટકા પુસ્તકો ફિલ્મસૂઝીના હતા. ગુણવંત શાહ, રજનીકુમાર પંડ્યા અને રમાણભાઈ પાઠકના તે ચાહક હતા. ૧૭ની ઉંમરે સુરત નજીકના ભરાડિયા ગામે મેટ્રિકની પરીક્ષા આપીને પ્રેમજીભાઈ ખેતરમાં કપાસ ઉપાડવા જતા. જુવારના ખળામાં ગાડું હાંકતા. પરોઢિયે છાશ તાણીને માખણ કાઢતા. એ સમયે તેમના બનેલી ઝામ્બિયામાં રહેતા હતા.

ઝામ્બિયાનું નામ ત્યારે ઉત્તર રહોડેશિયા હતું. એક સવારે પ્રેમજીભાઈ છાશ તાણતા હતા ત્યારે પોસ્ટમેન મુંબઈના સ્ટીમરના એજન્ટનું એક પોસ્ટકાર્ડ પકડાવી ગયો. ફ્લાણે દિવસે મુંબઈથી સૈનિકોની સ્ટીમર અને શસ્ત્રો (૧૯૪૪-૪૫) મોમ્બાસા જતી હતી. તેમાં તેની ટિકિટ બુક થયેલી.

બે-ચાર કપડાં અને ગોળપાપડીનું ભાતું લઈ પ્રેમજીભાઈ, છાશતાણવી મૂકીને એ મિનિટે જ મુંબઈ પહોંચીને સ્ટીમરમાં બેસી ગયા. મોમ્બાસા, ઝાંઝીબાર, દારેસલામ વગેરે બંદરની સફર કરીને ટૂંક તેમજ ટૂંકનાં સાત દિવસ અથડાઈ-કૂટાઈને માસિક

એક વાર હું મારા ઘરે મારા એક અમેરિકન મિત્ર સાથે બેઠો હતો અને બે-ત્રણ ગુજરાતી મિત્રો મળવા આવ્યા. તે બારણાંમાં પગ મૂકીને ઊભા રહી ગયા. પછી ભાગવા જેવું કર્યું. મેં આવકાર આપ્યો ત્યારે ગભરાતા અંદર આવ્યા ને મને ગુજરાતીમાં જણાવ્યું કે આ કાળિયો બેઠો હતો ને મને થયું કે સાલો ગન બન લઈને તમને રોબ કરવા આવ્યો છે કે શું. કેમકે મારો અમેરિકન મિત્ર કાળો હતો.

આપણા સિવાયનાં બીજાં માટે હલકો શબ્દ વાપરવાની રસમ સર્વત્ર છે. અમેરિકામાં પહેલાં આપણી સામે 'ડોટબસ્ટર' આંદોલન થયેલું, હાલ ઈસ્લામી ભાંગફોડિયાઓને કારણે આપણે સૌ પણ ધિક્કારને પાત્ર થયાં છીએ, અમેરિકાના ગુજરાતીઓ જ્યારે 'ધોળિયા' સાથે વાત કરે ત્યારે ભક્તિભાવે પાઉન્ડના પગારથી દુકાનમાં એક સેલ્સમેન બન્યા. ૨૦ વર્ષ આ દુકાનદારી કરી. ત્યારે ગુજરાતીઓએ ઝાંખિયા છોડવું પડ્યું. પ્રેમજીભાઈ અમેરિકા આવ્યા અને બે પુત્રોને ભણાવીને મોટેલો ઊભી કરી. નાનો પુત્ર ટેક્સાસ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ જેવી ૭૭૦૦૦ લોકોને કામ આપતી કંપનીમાં માર્કેટિંગ મેનેજર બન્યો. મને પ્રેમજીભાઈ પટેલે પત્રકારત્વ માટે જોઈતા ઘણા પુસ્તકો ભેટ આપ્યા છે.

આજે નિવૃત્ત થઈને તેઓ સુરતમાં રહેવા આવી ગયા છે. મારા વિદ્વાન પુસ્તકપ્રેમી વિદેશના યજમાનોમાં ડૉ. ભાસ્કર સવાણી અને પ્રેમજીભાઈ છે. દેશમાં ડૉ. પંકજ નરમ છે.

છેલ્લે પ્રેમજીભાઈએ મને પી.ડી. ઓસ્પેન્સ્કીનું પુસ્તક ભેટ મોકલેલું, તેનું નામ છે 'ધ સાયકોલોજી ઓફ મેન્સ પોસિબલ ઈવોલ્યુશન' અર્થાત્ 'માનવીનાં વિકાસમાં મનોવિજ્ઞાન મહત્વનું કામ કરે છે તે વાતનો માનવીએ ધડો લેવો જોઈએ.' તેનું એક વાક્ય ટાંકીને હું આ લેખ પૂરો કરું છું. 'માનવી બધું જાણે છે પણ પોતાને જ જાણતો નથી.' આ સૂત્ર એટલા માટે ટાંકું છું કે હું ગમે તેટલા દેશો ફર્યોહોઉ કે ગમે તેટલા માણસોને મળ્યો હોઉ અને ઘણાને જાણતો હોઉ પણ જ્યાં સુધી માણસ પોતાને જાણતો નથી ત્યાં સુધી જીવનનો કશો અર્થ નથી. એટલે મને લાગે છે કે હું પરદેશમાં બધાને ત્યાં મહેમાન બન્યો તે બધા સુંદર યજમાનો હતા પણ આ જીવન પ્રવાસમાં હું પોતે મારો સારો યજમાન છું? મારા આ ખોળીયા અને આત્માને સાચવું છું કે પત્રકાર તરીકે રોજરોજ લેખ પ્રકાશિત કરવાના લોભમાં હું મારી જાતને ભૂલીને ખોટો યજમાન બની રહ્યો છું?

હવે મારી જીવનની યાત્રા મારા જીવન માટેના સારા યજમાન થવા માટેની છે તે નમ્રતાપૂર્વક જાહેર કર્યું છે. અહીં લખ્યા તેનાથી બમણાં યજમાનોની વિદેશમાં મહેમાનગતિ માણી છે તેમાં લંડનના નરસી પટેલે મને લંડન આખું દેખાડ્યું હતું.

(સદ્ભાવ : 'ઉત્કર્ષ', "દિવ્ય ભાસ્કર" ૧૦ મે ૨૦૦૯)

પેશ આવે છે, પોતાને સુપર 'ધોળિયા' માનીને કાળા લોકો પ્રત્યે તુચ્છકાર પોષે છે. ને જ્યારે 'કાળિયા' સાથે વાત કરે ત્યારે મનોમન બીક અનુભવે છે.

એક મિત્રનાં માબાપ અમેરિકાના એક રેસ્ટોરાંમાં જમતાં હતાં. ત્યાં જ્યું કે તેનો માણસ ખાલી થયેલી પ્લાસ્ટિકની બરણીઓ ફેંકી દેતો હતો. મિત્રનાં માનુશ્રીએ તે માગી લીધી ને પછી નિયમિત તેને ત્યાંથી ખાલી બરણીઓ મેળવીને તે પોતાના રસોડામાં દાળ ચોખા વગેરે ભરે છે. ઘણા લોકો ખાલી શીશીઓ, ખોખાં, પેકિંગ મટિરિયલ વગેરે ફેંકી સંઘરે છે, ને કેટલાક પૂંઠાં ચડાવવા કે અભરાઈઓ ઉપર પાથરવા કામ લાગશે માનીને જૂનાં છાપાં પણ ફેંકી શકતાં નથી.

અમેરિકનો ચાલુ વાતચીતમાં સ્વાભાવિક રીતે અંગરેજી અપશબ્દો બોલતા હોય છે. નવા આવેલા આઈટી જુવાનિયાં તે શૈલી શાહીયૂસની જેમ ચૂસી લે છે, ને વાતેવાતે ગુજરાતીમાં પણ ઈંગ્લિશ વાપરીને પોતાનું નવું અમેરિકનત્વ પંપાળી લે છે. ગુજરાતના ગામડામાંથી સીધા આવી પડયાથી તેમની બોલીની છટા પણ પલટાય છે. ગુજરાતમાં કોઈ જુવાનને કશો લાભ થાય તો વડીલને કહે છે કે તમારા આશીર્વાદને કારણે થયો. અહીં આવ્યા પછી તે જુવાન વડીલને કહે છે, તમારી શુભિરછાને કારણે થયો. આશીર્વાદ અને શુભિરછા તે બે શબ્દો વચ્ચેનો ફેર જુવાનોની બદલાતી પ્રકૃતિ દર્શાવે છે.

જે લોકો દાયકાઓથી અહીં વસી ગયા છે ને જેમનાં સંતાનો અમેરિકાની મુખ્યાધારામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયા છે, તેમને 'ધોળિયાઓ'નો સંપર્ક વધુ નજીકનો થયો છે પરંતુ 'કાળિયાઓ' હજી તેમના માટે પણ અજાણ્યામણ્યા રહ્યા છે. જેઓ હોટેલ મોટેલ ચલાવે છે તેમને કાળાઓનો ભયજનક અનુભવ છે, જેઓ ડોક્ટર કે ઈજનેર કે પ્રોફેસર છે તેમને પ્રોફેશનલ કાળાઓનો સંપર્ક થતો હોવાના કારણે તેઓ કાળાઓ પ્રત્યે વધુ સહિષ્ણુ છે. સરેરાશ ગુજરાતી પોતાનાં સંતાન ગોરું પાત્ર શોધે તો હવે બહુ અકળાતા નથી પરંતુ કાળા પાત્રના પ્રેમમાં પરે તો પીડા અનુભવે છે. એક ભણેલા ગુજરાતી સજ્જને સૂંટણી વખતે મને કહેલું કે જોજોને સાલો કાળિયો આવી જશે.

હું પહેલીવાર અમેરિકા આવ્યો ત્યારે મારા એક ગુજરાતી મિત્રને ત્યાં ઊતરેલો. તે રોજ સાંજે કોટપાટલૂન ને ટાઈ પહેરી, અત્તર છાંટી બહાર નીકળતો, મને સાથે લઈ જતો. રસ્તે કોઈ ગોરી છોકરી દેખાય તો તેની સામે અચૂક હસીને 'હાયા! હાવાચરુ?' કહેતો, પછી મને કહેતો કે સાલી આ ધોળિયાણો ઓલવેજ રેડી હોય છે. હું તેને ત્યાં રહ્યો ત્યાં સુધી તેનો તોડ થયો નહોતો. ઘણા ગુજરાતી અહીં ફરવા આવે ત્યારે પૂછતા હોય છે કે કોઈ

ધોળિયાણુ બોળિયાણુ મળે કે નહીં? કોઈ 'બ્લુ ફિલ્મ' કદી જોઈ નથી તો બતાવશો?

એવી વિનંતી કરે છે. ટીવી ઉપર સ્પોટ્સ ઘણા જુવે છે પણ મોટા ભાગે ક્રિકેટના શોખીનો હોવાથી અહીંની રાષ્ટ્રીય રમતો બેઝબોલ, બાસ્કેટ બોલ, ફુટબોલ વગેરે જોનારાં કે સમજનારાં ઓછાં હોય છે. મોટા ઘરમાં દેવદેવીઓનાં ચિત્રો, પિછવાઈઓ ને મૂર્તિઓ દેખાય છે પણ કલાના શોખથી લીધેલાં પેઈન્ટિંગ કે સ્કલ્પચર દેખાતાં નથી. નવરાત્રી, દિવાળી વગેરે શોખથી ઊજવાય છે, ને તેવા જ અનુનથી ક્રિસમસ ને ન્યૂ યરનાં જશન થાય છે.

ભારતનાં કરકસરનાં સંસ્કાર અહીં બે રીતે દેખા દે છે. મબલખ આવક અને કેડિટ કાર્ડના જોરે નવો ગુજરાતી નવાં મકાન, મોંઘી ગાડીઓ, ડિઝાઈનર કપડાં ને ઈલેક્ટ્રોનિક સ્મકડાંમાં ડૂબાડૂબ થાય છે. અથવા ભારતનાં સંસ્કાર ઔર પ્રબળ થાય છે ને નવો ગુજરાતી સતત 'સેલ'ની શોધમાં હોય છે.

બિનજરૂરી ચીજોના નિકાલ માટે અહીં વીકએન્ડમાં 'ગરાજ સેલ'માં લોકો નાખી દેવાના ભાવે ફરનિચર, કપડાં, વાસણ વગેરે વેચી દેતા હોય છે જે નવા ગુજરાતીઓને શિકારે જવાનો આનંદ આપે છે. ઘણી રેસ્ટોરાંમાં ચા-કોફી કે પોટેટો ચિપ ખરીદનાર ઘરાકો માટે ખાંડનાં પેકેટ, દૂધની પડીકીઓ, પેપર નેપકીન, ટોમેટો સોસ વગેરે એક ટેબલ ઉપર રેઠાં મૂકેલાં હોય છે. જૂજ એનઆરજી મુઠ્ઠો ભરીને ખાંડનાં પેકેટ, નેપકીનો વગેરે ખિસ્સામાં ભરી લે છે. કેટલાક દૂધની પડીકીઓ એક કપમાં ઠાલવી-ઠાલવી આપ્યો કપ ભરે છે, ને પછી ખાંડ નાખીને બાળકોને પીવડાવે છે અથવા જાતે પી જાય છે.

પીઝા વેજિટેરિયન ગુજરાતીનું કાયમી ભાથું છે. કેટલાક પુરુષો નોનવેજનો શોખ કરે છે, કેટલાક અહીં ઉછરેલાં બાળકોને હેમબરગર ખાવા દે છે. કેટલાંક જૈન કુટુંબો હજીય સૂર્યાસ્ત પહેલાં કાંદા લસણ વિનાના ઈડલી સાંખાર જેવી પાકી જૈન વાનગી જ ખાય છે. મધપાન હજી વ્યાપક નથી પરંતુ ગુજરાતમાં પીવાનું હશે તેટલા પ્રમાણમાં જરૂર પીવાય છે.

ગુજરાતમાં દાડને દૂધણ ગણાય છે તે યોગ્ય જ છે પરંતુ ઠરાઈ કે તાડી સિવાય પણ દાડ હોય છે, જેમકે 'વાઈન.' આ વાઈન નશો કરાવે તેના કરતાં મગજમાં ઝમઝમ વધુ કરાવે છે, અને યુરોપ અમેરિકામાં તે અમુક આભિજાત્યના ધોતક છે. હજારો ગુજરાતીઓ 'લિકર સ્ટોર'ના ધંધામાં છે તે બીયરના એક ડબલાથી કે નિહરૂકીના એક શોટથી કદાચ પરિચિત હશે પણ મધની રઈસી બાજુથી બહુ પરિચિત નથી.

હમણાં એક વૃદ્ધ ઉપર એક કાળી યુવતીની છોડતી ક્યાંનો કેસ થયેલો. તેમની એક જ દલીલ હતી કે હાળી કાળિયાણને હું અડકતો હોઈશ? તે

વડીલ દંડ આપીને છૂટયા પછી બીજા ગુજરાતીને કહે છે મારા ઘરમાં સહેજે સુખ નથી, મારી બૈરી ને મારી દીકરીઓ મને મારે છે, ને કેટલાય વખતથી, યુ નો, હું કોરો છું. તમે તો એકલા છો, હવે તમે ન્યાં જઓ ત્યારે મને બી લઈ જાજો. કદાચ ગુજરાતની જેમ જ અહીં 'જનરેશનલ કોનફ્લિક્ટ' પુરબહારમાં વ્યાપક છે.

કેટલાક લોકો 'ન્યાં' જવાને બદલે પોતાની ક્રિયેટિવિટીની અભિવ્યક્તિ માટે સાહિત્યની સૃષ્ટિ કરે છે. લગભગ બધા જ એનઆરજી સાહિત્યકારો સાર્થકની ઉમર વટાવી ગયા છે અને લખનારાં છે તેના કરતાં વાંચનારા ઓછાં છે. કેટલાક ગુજરાતી બાળકો અહીં મોટાં થયાં છે ને અંગરેજીમાં લખી પ્રચંડ સફળતાને વર્ષા છે. કેટલાક ગુજરાતી નામો ટીવી પ્રોગ્રામોનાં તેમ જ ફિલ્મોનાં કેડિટ લિસ્ટોમાં પણ દેખાતાં થયાં છે. નિવૃત્તિ વરેલા, સિનિયર સર્ટિફિકેશન અહીંની ઉમદા સુવિધાઓનો લાભ લે છે, પૌત્રપૌત્રીઓ સાથે ગોટપીટ અંગરેજીમાં ગેલ કરે છે, ને સિનિયર સેન્ટરોમાં મહાલે છે.

વારુ, આ બધું અહીં છે પણ ખરું ને નથી પણ ખરું. ભારતની માફક, દુનિયાની માફક આ દેશ પણ સતત બદલી રહ્યો છે, ભારત જેટલી કે તેથી વધુ વિવિધતાઓ, વિરોધભાસો ને વિરૂપતાઓ અહીં પણ છે. આમાં જણાવેલી તમામ ખાસિયતો કોઈ પણ ભાષા કે દેશના ભાષાના ફ્યૂટ જનરેશન ઈમિગ્રાન્ટોને લાગુ પડે છે. બીજી કે ત્રીજી જનરેશન પછી ઈટાલિયન કે પોલીશ વગેરેની જેમ અમેરિકાની મુખ્ય ધારામાં સંપૂર્ણપણે મિશ્રિત થશે ત્યારના એનઆરજી 'જી' જ નહીં હોય અને વાતો સાવ જુદી હશે. આ લેખની શરૂઆત કરી ત્યારે 'એનઆરજી' એટલું જ શીર્ષક હતું. પહેલા કી સ્ટ્રોક વખતે હતું કે હંસી મજાકથી ભરપૂર એનઆરજી-ઓની ખિણી ઉડાવતાં ઉડાવતાં જ્ઞાન સાથે ગમ્મતના ગુલછરાર ઉડાવીશું. લખતાં લખતાં સમજાયું કે 'ઘણા' તથા 'કેટલાક'ના ખાનાંમાં હું પોતે પણ સમ્મિલિત છું.

કલકત્તામાં ઉછર્યોલોઈ હું લગભગ આજીવન એનઆરજી તરીકે જીવ્યો છું. અહીં હું ચોત્રીસ વર્ષથી નિવાસું છું. દરિયા માર્ગે ટહેલવું ટહેલવું કોઈ સામયિક આવી ચડે ને તેમાં વળી મારું 'સર્જન' છપાયું હોય તો પુત્રપ્રાપ્તિ જેવો આનંદ થાય છે, પણ કાનમાં સતત, જીવનમાં આસપાસ ગુજરાતી ન બોલાવું હોવાનો સૂનકાર મને કોઈ બીજું માણસ બનાવે છે, ને જ્યારે લખું, બોલું કે સાંભળું છું ત્યારે પોતે હોવાની પ્રતીતિ થાય છે, તથા ભારતથી આવતા ગુજરાતી સાહિત્યકારો, કલાકારોને મળવાનું થાય ત્યારે દિમાગમાં જુવાનીના અબકારા થાય છે (ફોટોમાં નૌશિલ મહેતા, ચંદ્રકાન્ત શાહ, મધુ રાય અને દર્શન જરીવાલા અમેરિકામાં).

ગુજરાતી ભાષા મારી પ્રથમ કુશળતા, મારી 'વાઈન' હોવાથી મારી આજીવિકા અહીં મારી બીજા

નંબરની કુશળતાઓથી નભી છે, જેથી અન્ય વાર્તાનોવાળા એનઆરજી જેટલો તવંગર થયો નથી પરંતુ ભારતમાં પણ આથી વધુ સફળ થયો હોત કે કેમ તે નક્કી નથી કરી શકતો કે 'સફળતા'ની વ્યાખ્યા નિશ્ચિત કરી શકતો નથી. અહીં આવ્યા પછી મારા વિચારોનો વ્યાપ વધ્યો છે ને અનુભવોનો ચરુ છલછલ્યો છે.

આ મોકલવા જાઉં છું ત્યાં મુંબઈથી ફોન આવે છે કે ત્યાં ઠેર ઠેર મોટી હોટેલોમાં ગનફાઈટ્સ ચાલી રહી છે, ટેરરિસ્ટોએ કેર મચાવ્યો છે, ને રોમ ઊભાં થાય છે. ક્ષણભર બધી સ્થાપિત માન્યતાઓના ને ધારણાઓના માંચડા હચમચે છે ને પિકચર વેવી વેવી થાય છે. ન્યૂ જર્સીમાં બેઠો છું ને મન વતનમાં ગોથાં ખાય છે. હું એનઆરઆઈ છું, કે એનઆરજી છું કે અમેરિકન સિટીઝન છું કે આરઆઈ અર્થાત્ ભારતની ભૂમિમાં રહેતો આર્યપુત્ર છું, કે માણસની નસલનું ફરજદ છું, તેવા સવાલના જવાબમાં અહીં આવીને સમજાયું છે કે દરેક વસ્તુની જેમ નક્કી કે નિશ્ચિત કે સનાતન કાંઈ ભાગ્યે જ હોય છે, મને સમજાયું છે કે હું એનઆરજી છું પણ ખરો ને નથી પણ. અને આ મારો આયનો છે પણ ખરો ને નથી પણ.

(સદ્ભાવ : 'ઉત્કર્ષ', 'દિવ્ય ભાસ્કર' ૯ મે ૨૦૦૯)

નીલે ગગન કે તલે આ છે બાબુ સૂત્રધાર

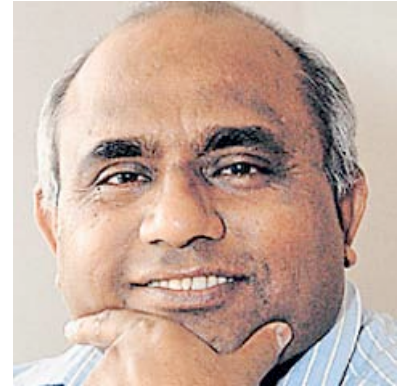
'બાબુ સુથાર હાથમાં બોમ્બ લઈને ફરે છે,' એમ ન્યુ જર્સીના હાસ્યકલાકાર હરનિશ જાની કહેતા હોય છે. આ બાબુભાઈ પ્રોફેશનથી પ્રોફેસર છે. જાતે ભાષાવિજ્ઞાની છે, નાતે સુથાર છે, દિલથી કવિ છે, દિમાગથી 'તીખા બુદ્ધિજીવી' છે. યાની 'એન્ગ્રી યંગ મેન' છે. જગતમાં ને સાહિત્ય-જગતના પાખંડો એવમ્ પાંખડીઓની પાજી ચાલબાજીઓ સામે 'અમેરિકા ને ભારતની બે સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે સેતુ' સમાન તેમના સામયિક 'સેતુ'માં શાબ્દિક શરસંચાર કરે છે, જે ઈકવલટુ નેપામ બોમ્બ, સમજ પડી?

બાબુલાલના ઘરનું ભંડકિયું ઈન્ટરનેશનલ સિનેમાની લગભગ ૧૦૦૦ ડીવિડી ઠંસિલાં ખોખાંથી મધમધે છે. એમના ચાર બેડરૂમના નવ્વા-નક્કોર ઘરની દીવાલોસરસી જેડેલી લાકડાની સ્વનિમિત સોળ આલમારીઓમાં ૫૦૦૦ પુસ્તકો મુલાકાતીઓની સામે ઝપઝપ આંખો મિચકારે છે :

ભાષાવિજ્ઞાન (ઝપઝપ), તત્ત્વજ્ઞાન (ઝપઝપ), વર્લ્ડ ફિક્શન (ઝપઝપ), વર્લ્ડ પોએટ્રી (ઝપઝપ), ફોટોગ્રાફી, વાસ્તુશાસ્ત્ર, પ્રેમશાસ્ત્ર, કમ્પ્યુટરશાસ્ત્ર, (ઝપઝપ, ઝપઝપ, ઝપઝપ, ઝપઝપ) તર્કશાસ્ત્ર (ઝપઝપ). જ્ઞેનારને ચોપડિયુંનાં

ખાલી ટાઈટલ વાંચતાં વાંચતાં ઝપકી આવી જાય, સોર્ટ્ઓફ્ડ.

બત્રીસ ઈંચના ટીવી અને છ-સાત કમ્પ્યુટરોથી ધમધમતા તેમના ઘરમાં 'પ્રેમાનંદ' નામનું વાયરલેસ ઈન્ટરનેટ કનેક્શન છે. આપણે પાન લઈએ એટલી સરળતાથી એવણ બુકસો ને સિનેમાની ડીવિડીઓ બાય કરે છે. તમે તેમને બહુ ગમવા માંડો તો તમને સમજાવે છે કે 'સુથાર' શબ્દ 'સૂત્રધાર' ઉપરથી ઊતરી આવેલ છે, 'આપણા નામનાં મૂળનીયે ખબર ન હોય તો કેમ કેમ ચાલે?' ઓહ યસ, બાબુલાલનો તકિયા કલામ છે, 'કેમકેમ', યથા 'અમેરિકામાં ગાડી વિના તે કેમકેમ ચાલે?'

બાબુ સુથાર

ફિલાડેલ્ફિયાનાં સ્વનામધન્યા પત્તા નાયક અસુચના દેખાવથી કહે છે કે સુચીઆન્ટી ને ગિરીશઅંકલે બાબુલાલને દત્તક લઈ લીધા છે. ગઘકાર સુચી વ્યાસ, 'સુચીઆન્ટી', તમારા કાનમાં કહે છે કે બીજા કવિની કવિતાઉ વાંચીએ તો ફૂલ, ને સંઘ્યા ને મેઘધનુષ ને એવી બધી વાતું મળે. બાબુડિયાની કવિતામાં કાર્યોડા, કાનખજૂરા, સાપોલિયાં ને ભોરિંગ મળે. ઓહ યસ, સુચીઆન્ટી તમારો ઉલ્લેખ કેવી ગાળથી કરે છે તે ઉપરથી તમે તેમને કેટલા પ્યારા છો તેનું માપ મળે. પણ આપણે સૂત્રધારનું સૂત્ર ફરી પકડીએ.

છેલ્લાં આઠેક વર્ષથી ડૉ. બાબુ સુથાર અમેરિકાની અવ્વલ દરજજાની પેન્સિલવેનિયા યુનિવર્સિટીના ખાસ નિમંત્રણથી - ને 'નેકટાઈ હું નહીં પહેરું' એવી શરતથી - અહીં ભણવા ને અહીંનાં બાલુડાંઓને ગુજરાતી ભણાવવા આવ્યા છે. પહેલાં બાબુલાલને કમ્પ્યુટરના માઉસને અડકતાં વીજળીના ઝાટકાની બીક લાગતી હતી અને આજે ગગનલાલના ઈન્ફેક્ટેડ લેપટોપમાં કાનખજૂરા, કાર્યોડા કે વાયરસના ભોરિંગ ભરાય ત્યારે તે ડાકટર સુથારની વિઝિટે આવે એવા પાવરંધા થયા છે. અને અહો, આ ભવ્ય લખાણ લખાઈ રહ્યું છે તે પણ બાબુલાલ નિમિત ગુજરાતી યુનિકોડ કીબોર્ડને આભારી છે. (અમે પોતે જોકે આનું કામ પચીસ

વસ્સ પહેલાં મેકિનટોશ માટે કરી કાઢેલું, પણ મેકિનટોશનું કીબોર્ડ પીસીમાં કેમકેમ ચાલે?)

એમની આ બધી ડરાવની સિદ્ધિઓથી આપણે અંજાઈ જઈએ તો બાબુલાલ શરમાઈ જાય છે. યુ.પેન યુનિવર્સિટીમાંથી જ તેમણે 'ગુજરાતી ભાષામાં લિંગ, વચન અને પુરુષ' બાબત શોધનિબંધ લખીને ડોક્ટરેટ કરેલ છે. 'મેં એ થીસિસ તે વિશેના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન કોરબેટ (Greville G. Corbett)ને મોકલ્યો. તો તે કહે કે થીસિસ સમયસર મળ્યો હોત તો મારા પુસ્તકમાં તે ક્યોટ કરી શક્યો હોત! પછી તો એમણે મારા થીસિસની ચર્ચા હાર્વર્ડ, હેલસિન્કી, સ્ટેનફર્ડ, કેમ્બ્રિજ વગેરે યુનિવર્સિટીઓમાં કરી.

આવું કાંઈક થાય ત્યારે સંતોષ થાય.' જોકે આપણા જેવા ઓડિનરી લક્ષુઓ લખાણ કરે તેનો પણ નમ્રભાવે સ્વીકાર કરે છે અને બાબુલાલના પુત્રનું નામ શું છે, જાણો છો? 'હેત્વર્થ'. હેત્વર્થ એટલે શું? બાબુલાલ સંજીવગીથી કહે છે કે હેત્વર્થ તે એક કદન્તનું નામ છે. આપણે પૂછતાં ડરીએ કે કદન્ત એટલે? બાબુલાલ ગુજરાતી, અંગ્રેજી ને હિંદી ઉપરાંત સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ને અપભ્રંશના ખાં છે. કદન્તને અવ્યય ને ક્રિયાવિશેષણ ને લિંગ ને પીંગળ ને ભાષાઓનાં કુળ ને શબ્દોનાં મૂળ વગેરે તેમનો દૈનિક આહાર છે.

ઉનાળામાં સર-જી વિસ્કોન્સિસ યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતી ભણાવવા જાય છે. મેરિલેન્ડ યુનિવર્સિટીના ફોરેન લેંગ્વેજ પ્રોજેક્ટમાં તે કન્સલ્ટન્ટ હતા. એમણે રચેલી 'ફ્લૂટ ગુજરાતી-ઈંગ્લિશ ઓનલાઈન ડિક્શનેરી' દશે દિશાઓના વિદ્વાનો વાપરે છે. તેમની Gujarati-English and English-Gujarati Practical Dictionary ન્યુ યોર્કની Hippocrene Books પ્રકાશિત કરનાર છે. એમનાં ઈનામી સાહિત્યિક સર્જન છે. કાંચીડો ને દર્પણ, નિદ્રાવિયોગ, કાગડાપરચીસી, વળગાડ, વાક્યકથા, અક્ષયચોથ વગેરે. હાલ કવિ ઈન્દ્ર શાહ સાથે તે 'સેતુ' સાહિત્ય-પત્રિકાનું સંપાદન કરે છે ને અસ્વીકૃત કૃતિઓ બોમ્બમારા સાથે પરત કરે છે.

દેશપરદેશના સાહિત્યકારોને હોંશેહોંશે ફિલ્મો ને મ્યુઝિયમોમાં હેરવતા ફેરવતા, માણસભૂખ્યા, ઋગુહૃદય, કસરતી બાબુલાલ ધારે ત્યારે હાથમાં કરવત કે કલમ કે કમ્પ્યુટરનો ઉદરડો પકડીને ધારેલું કાર્ય પાર પાડી શકે છે. સુચીઆન્ટી કહે છે, 'ઈ વાત સાચી પણ એની વઉનો સેકિફાયસ મેઈન છે.' બાબુલાલનાં 'વઉ' રેખાબહેન પોતે ભારતમાં અધ્યાપિકા હતાં. તેમનો સતત સાથ, સહકાર અને 'સેકિફાયસ' બાબુલાલની સિદ્ધિઓનું

'મેઈન' ચાલકબળ છે. પ્રકૃતિથી મનનશીલ બાબુલાલ વાતવાતમાં હસતા નથી. હસે છે સુચીઆન્ટી તેમના 'કેમકેમ' ના ચાળા પાડે ત્યારે ઓન્લી. જય કદન્ત, જય કોરબેટ!'

(સદ્ભાવ : 'કળશ', "દિવ્ય ભાસ્કર", ૧૭ જૂન ૨૦૦૯)

e.mail : madhu.thaker@gmail.com

નિરંજના દેસાઈના સ્વપ્રકાશન 'ઈતર' કાવ્ય સંગ્રહનું વિમોચન

● ભદ્રા વડગામા

નિરંજનાબહેને આજે તેમના 'ઈતર' કાવ્યસંગ્રહનું વિમોચન કરવાની તક મને આપી છે તે માટે હું તેમનો આભાર વ્યક્ત કરું છું. સારું થયું કે તેમણે મને આ કામ સોંપ્યું કેમ કે નહીં તો હું તેમાંના દરેક કાવ્યનું વાંચન કરવા ન પામી હોત અને તો મેં શું ગુમાવ્યું હોત તેનો મને ખ્યાલ ન આવી શકત.

આ પ્રકાશનમાં નાનાંમોટાં ઘણાં કાવ્યો છે. તેમાં વિવિધ વિષયોને આવરી લેવામાં આવ્યા છે. પ્રભુ ભક્તિનાં છાંદક કાવ્યો છે, પંદરેક કાવ્યો પ્રકૃતિ પર છે, પાંચેક ગીતો છે, અને પચીસ, સૌથી વધુ સંખ્યામાં છે નારી સંવેદના અને અનુભૂતિનાં કાવ્યો. અને બીજાં પ્રકીર્ણ વિષયો પર લખાયેલાં કાવ્યો પણ છે, જેમાં કૌટુંબિક સંબંધોમાં માતા, દાદા, નાની વિષે કાવ્યો છે, પર્યાવરણને અનુલક્ષી કાવ્યો છે, જેમાં વૃક્ષોને બચાવવા માટે કરેલી ઝુંબેશ 'ચીપકો'ની યાદ દેવડાવતી આ પંક્તિઓ મને સ્પર્શી ગઈ છે : કાન માંડું વૃક્ષ વળગીને ડૂસકાં સૂણું.

ગાંધીજીને ઉલ્લેખતાં બે કાવ્યો છે, કવયિત્રીનાં યુગાન્ડાના બાળપણ વિશેનું કાવ્ય, દા.ત. રીપન ફોલ્સ અને બ્રિટનના વસવાટને વણી લેતા વિષયો દા.ત. મહાનગરી લંડન છે, અને તેમની પાનાખર ઋતુએ પહોંચેલી જિંદગીની સંવેદનાઓ પણ ઘણાં કાવ્યોમાં ડોકિયાં કરે છે.

નીરુબહેનની પુત્રી પૌલોમી મને ખૂબ વહાલી લાગે છે. તેનું વ્યક્તિત્વ પ્રભાવશાળી છે. તેની ફોટોગ્રાફીની કળા દ્વારા સામાજિક અભિગમોને અનોખી રીતે આલેખવાની કુશળતામાં મને તેની સર્જનશક્તિની અથાગતા સ્પર્શી છે, એટલે તેમનું આખું પુસ્તક અને પહેલું કાવ્ય પૌલોમીને અર્પણ કરી તેને હૃદયંગમાનું સંબોધન કર્યું તે મને ખૂબ ગમ્યું. તેની સરખામણી પરોઢના પ્રથમ સૂર્ય કિરણની લાલીમા, વસંતના શ્વેત પુષ્પ, ઝરણાની કલકલતા અને વર્ષાની ઝરમરતી તાજગી સાથે કરી છે. વાહ,

આમ કોઈ પણ મા પોતાની પુત્રીને નવાજે તો પુત્રી ધન્યતા અનુભવે જ.

પૌલોમી વિષે બોલું છું ત્યારે વિચાર આવે છે કે નિરંજનાબહેને નિષ્કૃણતા પણ કદાચ પૌલોમીને ઉલ્લેખીને લખેલું કાવ્ય નહીં હોય? ઘણી માતાઓ પોતાની લાગણીઓને ખુલી રીતે ચેષ્ટા દ્વારા વ્યક્ત કરી શકતી નથી, તો વળી ક્યારેક આ દેશના જીવનમાં રહેલી મુશ્કેલીઓને લઈને, ખાસ કરીને અમારી ઉંમરની સ્ત્રીઓના અનુભવોમાં, અમે અમારાં બાળકોને છૂટથી જેને આજકાલ 'ક્યોવિટી ટાઈમ' કહેવાય એવો સમય નથી આપી શક્યાં જેમાં અમારાં પુત્ર વચનાં બાળકોને અમારા તરફથી થયેલો neglect કે પછી લાપરવાહી કે પ્રેમની ઉણપ વર્તાય છે. એટલે અમે અમારી ફરજમાં નિષ્કૃણ નીવડ્યાં એવું અમને લાગે છે. કદાચ નીરુબહેનનો અનુભવ પણ એવો હોઈ શકે કે તે વિશે તેમણે અન્ય સ્ત્રીઓ પાસેથી સાંભળ્યું હોય, કદાચ. 'ઈતર' કાવ્યસંગ્રહના 'પાનાં ૬૪ પરનું કાવ્ય તેની સાહેદી આપે છે.

પ્રસ્તાવનામાં બળવંત જાનીએ કહ્યું છે તેમ, નિરંજનાબહેનને કુદરત તરફ કોઈ ખાસ પક્ષપાત હોય તેવું લાગે છે. અન્ય કાવ્યોમાં પણ વિષય ભલે જુદો હોય પણ સરખામણી પ્રાકૃતિક અંગો જેડે કરેલી હોય છે, તે આપણે તેમના પહેલા કાવ્યમાં જ આ જોઈ શક્યાં છીએ.

તેમનાં પ્રકૃતિ વિષેનાં કાવ્યોમાં સોનલ સોનું જેમાં ડેફોડિલ્સ વિષેનું વર્ણન છે તે વડસ્વર્થની જગવિખ્યાત કવિતા Daffodilsથી પ્રભાવિત થઈ સ્ફૂરેલું ગીત કદાચ હોઈ શકે તેવું લાગે છે. વાયુ સંગાથે વળી ઝુલતાં રે લોલ જાણે fluttering and dancing in the breezeનો સુંદર અનુવાદ થયો હોય તેવું લાગે છે, જ્યારે A host, of golden daffodils, Tossing their heads in straightly danceની આભા આ લીટીઓમાં વર્તાય છે, સોનું તે ડેફોડિલ ફૂલડાં રે લોલ, આછી સુગંધ ભરી ડોલતાં રે લોલ..

કુદરત વિષેના કાવ્યો મને તો ખૂબ ગમ્યાં. કારણ કે એમાંની અનુભૂતિનો હું અનુભવ કરી ચૂકી છું. વતન છોડ્યા બાદ, વર્ષો પછી જ્યારે હું મારી જન્મભૂમિ ઝાંઝીબાર ગઈ હતી, ત્યારે મને થયું હતું કે એ ધરતીને હું વળગી પડું, એને ચૂમી લઉં - બસ એ જ ભાવના મને આ કાવ્યમાંથી થઈ છે. કુદરત જ્યારે આપણને ખુલ્લે હાથે તેનું સૌંદર્ય માણવાનો મોકો આપતી હોય છે ત્યારે તેને કેવી રીતે આખીને આખી ભીતરમાં ભરી દેવાની ઝંખના કવયિત્રીએ અહીં વ્યક્ત કરી છે. સંગ્રહના પાન પાંચીસ પર તેમ જ પાન ૩૫ પરનાં કાવ્યો તેના દાખલાઓ છે.

પ્રકીર્ણ કાવ્યોમાં નિરંજનાબહેનનો ગાંધીજી પ્રત્યેનો આદર અને તેમનાં મૂલ્યોને ભૂલી જવાયાં છે તેનો વલોપાત આ બે કાવ્યોમાં દેખાય છે. હાંકની આખરે લખાયેલી આ પંક્તિઓ સાંભળો, ધૂળ ખાય છે સળિયાની વચ્ચે ગાંધી પ્ર.તિમા. જ્યારે ગાંધી જ્યંતી કાવ્યમાં તેમણે ગાંધી જ્યંતીની ઉજવણીમાં રહેલા દંભનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ભલે આપણે તેમનો જન્મ દિવસ ઉજવીએ છીએ પણ આચરણમાં ભીતર જુદું બહાર જુદું :

**ઊડે ઠેકડી માનવતાની
લીલા જોઈ છદમવેશની
આજે ગાંધી હોત જો
રડ્યું હતે એનું હૃદય !**

જ્યારે ખીમો કાવ્યમાં લાંચરૂઝત લઈ તાજમાજ થયેલા રાજકારણીઓ વિશેનો કટાક્ષ છે.

નારી અનુભૂતિઓમાં મને આ અનુભૂતિ સ્પર્શી ગઈ કેમ કે હું એક રોમાન્ટિક જીવડો છું. પાન ૩૨ પરનું કાવ્ય આજકાલ તપાસવું. આમાં મને નવીનવી પ્રેમમાં પડેલી તરૂણીની ભાવનાનું દર્શન થાય છે ને થાય છે વિપાસનાનો દસ દિવસનો કોર્સ કરીને પાછી આવેલી સ્ત્રીઓની અનુભૂતિનું.

હે શિશુ ! કાવ્યમાં બાળક માટે અનેકરંગી સ્વપનાં સેવતી સ્ત્રીને જ્યારે આખરે બાળક આવે છે ત્યારે તે કેવી હર્ષવિભોર થઈ જાય છે એનું સુંદર વર્ણન છે.

દુઃખદ અનુભવો આ પંક્તિઓમાં છતાં થાય છે :

**ઘર શોધતા'તા કેટલા સમયથી મારું
ને ઘર મળ્યું તો ખટખટાવ્યું દ્વાર પાડોશીનું!**

**કૂટ્યો તડકો
ખંજવાળ બનીને
રૂંધે રૂંવાડે !**

**નિશ્વાસ બની
વિશ્વાસનો શ્વાસ
વિલય પામ્યો !**

**એવી પ્રીતને શું કરું જે ન્યોછાવર ના હોય!
એવાં જનને શું કરું જે પોતીકાં ના હોય!**

કોઈના હસ્તમાંથી વહી રહેલી વાણીને સૂણી રહે છે કોઈનો હસ્ત કર્ણ કોઈ મજૂર સ્ત્રીની સંવેદનાઓ અનુભવે છે ફક્ત તેનો પોતાનો જ હાથ, બીજા કોઈને તે વિશે સાંભળવું નથી હોતું. મેં કરેલો આ ભાવાર્થ ખરો છે નીરુબહેન?

ફક્ત એક જ કાવ્ય વિષે મારે નીરુબહેનને ટોંકવા પડે તેમ છે અને તે કાવ્ય છે : નેમ. આમાં

ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી પ્રયાણ કરતાં પેન્ગ્વનની વાત છે. ભાવાર્થ પ્રિય લાગે તેવો છે પણ હકીકતે આમ થતું નથી. વિકેપીડિયાના લખવા પ્રમાણે, mistakenly many artists have 'penguins' based at the North Pole, but there are almost no wild penguins in the Northern Hemisphere.

વળી સો માર્શલની મજલથી નોર્થ પોલથી સાઉથ પોલ ન પહોંચાય. બલ્કે પેન્ગ્વન્સ આવી મજલ કરતાં જ નથી.

આ સંગ્રહમાં વૃદ્ધાવસ્થાને ઉલેખીને લખેલાં કાવ્યો ખૂબ સુંદર છે, તેમાં પાનખર સાથે જિંદગીની સરખામણી ઉચિત રીતે કરેલી છે.

તેવાં કાવ્યોમાં સમાવેશ થાય છે સંધ્યાએ, થોડું ભાથું, પાનખરે, વિસ્મય જેમાં મોટી ઉંમર થતાં પડી જવાની બીકને નાનપણની પડી જવાની કેવી મજ સાથે સરખાવી છે, જ્યારે બહાનું અને ડાયરીમાં આ અવસ્થામાં નામો પણ ભૂલાઈ જાય છે તેની વ્યથા વ્યક્ત કરાઈ છે.

પણ મને ખૂબ સચોટ લાગતી વાત, જે વૃદ્ધાવસ્થાને આરે પહોંચેલી લગભગ દરેક સ્ત્રીને લાગુ પડતી હશે તેને જે કાવ્યમાં દિલને સ્પર્શી જાય તે રીતે વણી છે તે કાવ્ય છે, એ મને ખપે. પાના ૮૧ પર આપેલું આ કાવ્ય, મને એ ખપે, તપાસવું.

આખરનું કાવ્ય વિનાશમાં કન્યા જન્મવાની છે તે જાણતાં ગર્ભપાત કરાવતી એક માતાને ઉલ્લેખીને આજુજન્મેલી કન્યા જે વાતો કહે છે તેનું વર્ણન એટલું હૃદયંગમ છે કે જે દુનિયાની વિવિધ ભાષાઓમાં અનુવાદ કરી તેની નકલો ગર્ભપાત કરતી કિલનિકોમાં મઢીને મૂકેલી હોય તો વેઈટીંગ રૂમમાં પોતાના વારા માટે બેઠેલી સ્ત્રીઓ કદાચ ત્યાંથી ભાગી છૂટે કે પછી પીડાતી મનોદશામાં જ ગર્ભપાત કરાવે. પાનાં ૮૮ પર આપેલા વિનાશ કાવ્યમાંથી, રે વિધાતા ... થી શરૂ થતી પંક્તિઓ ખાસ જોવા વિનંતી છે.

કાવ્યોની ભાષા સાદી ન હોવા છતાં અત્યંત અલંકારી પણ નથી એટલે તેમાં આપેલા સંદેશાઓ અને મનોભાવનાઓનો આનંદ બહોળો વાચનવર્ગ માણી શકે છે.

નિરંજનાબહેન, આટલા સુંદર સંગ્રહનું પ્રકાશન કરીને તમે ખરેખર ડાયસ્પોરિક લેખકોનું નામ ઉજાવવા કર્યું છે અને એક સ્ત્રી તરીકે હું તમારી જાતિની છું તેનું ગૌરવ તમે મને કરાવ્યું છે.

(૧૭ જુલાઈ ૨૦૦૮)

[72A Long Lane, ICKENHAM, Middlesex UB10 8SY, U.K.]

સ્વાતંત્ર્યદેવી

• ઈન્દ્ર શાહ

આટલો લાંબો સમય આખી પૃથ્વીનો ભાર ઝીલી ઝીલી શેષનાગ હવે થાક્યો છે. એન રેન્ડના સાયકોએનાલીસીસને આધારે એણે એટલાસને ખભેથી ખંખેરી નાંખ્યો છે. તેના ઉપર નિરાંતે ઊંઘતા વિખણુને હવે જાગવું પડશે. અને લોકોને જગાડવા પડશે. શીખવવા પડશે આશ્રિતોને સ્વાવલંબનના પાઠ. ઈર્ષ્યા અને અદેખાઈના પાયા પર ચણેલી ઈમારતો તૂટી પડશે પત્તાના મહેલની માફક. બીજાને પાડવાથી તમે ઉચાઈને આંબી ન શકો. લાવી ભરતી નાની મોટી બધી નાવોને એકસાથ ઊંચકવી પડશે. આ બધાની સાક્ષી પેલી ન્યૂયોર્કના બંદરે ઊભેલી સ્વાતંત્ર્યદેવી મરક મરક મલકે!

[577 St. Lawrence Boulevard, EAST LAKE OH 44095 U.S.A.]

આફ્રિકાની સફર

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના માસિકી, વાચક-સભાની, શનિવાર, ૫ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ના રોજ બપોરે બે વાગ્યે મળનારી 'વાદ-સંવાદ'ની બેઠકમાં, તાજેતરની આફ્રિકા ખંડની યાત્રાએથી પાછા ફરેલા "ઓપિનિયન"ના તંત્રી વિપુલ કલ્યાણી સાથે ગોષ્ઠિ થયું, એમ જણાવાયું છે.

આ જાહેર બેઠક વિલ્સડન ગ્રીન લાઈબ્રેરી સેન્ટરના સંકુલમાં [95 High Road, Willesden Green, London NW10 2SF] યોજાયું.

દરમિયાન, આ સ્થળે અને સમયે થનારી શનિવાર, ૧ ઓગસ્ટ ૨૦૦૮ની બેઠક 'વાર્તા વર્તુળ'ની રહેશે, તેમ જણાવાયું છે.

પહેલી વખત હું અમેરિકા આવ્યો ત્યારે આ દેશ ઉપર હું આક્રિન થઈ ગયો.

સાલો શું દેશ છે ! હિન્દુસ્તાને શું પાપ કર્યા છે કે હજી દેશ હતો એવોને એવો જ રહ્યો છે.

અમેરિકામાં રસ્તે રસ્તે મોટા બોર્ડ અને મોટા અક્ષર FREE. છાપામાં મોટા અક્ષર FREE, ટી.વી.માં FREE- મને થયું, ભઈ, ફાવી ગયા. આ દેશમાં બધું મફત છે આપણે તો કંઈ કામ જ નહીં કરવું પડે.

ઈન્ડિયામાં મારે તમને કહેવું ના જોઈએ પણ એ જમાનામાં હું "મુંબઈ સમાચાર"માં દાસભાઈ નામના કાર્ટૂનની પટ્ટી દોરતો હતો. છ મહિના નિયમીત દોર્યા પછી પૈસા લેવા ગયો - ત્યારે મને શું કહ્યું ખબર છે? છાપામાં તમારું નામ થઈ ગયું - તમારું કાર્ટૂન છાપામાં છાપ્યું છે ને પૈસા નથી માંગતા એ કેમ ભૂલી જાવ છો! "ચિત્રલેખા"માં કાર્ટૂનો આપતો હતો અને પુરસ્કાર લેવા ગયો તો કહે બહાર ટેબલ ઉપર જાવ! ટેબલ ઉપર ગયો તો તે જમાનામાં જસતનાં પતરાંથી છાપકામ થતું હતું એ બધા પતરાં આપીને મને કહ્યું લો! હવે તમે તમારી ચોપડી છપાવશો ત્યારે કામ લાગશે - આ તમારો પુરસ્કાર.

રંગમંડળમાં હું કામ કરતો હતો અને એ લોકોએ મને મહિને સો રૂપિયાનો પગાર આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. મહિનો પૂરો થયો, પગારની માંગણી કરી તો મને કહે એ પૈસા તો તમારે ઊભા કરવાના. એમાંથી તમારો પગાર લઈ લેવાનો અને બાકીના પૈસા મંડળને આપી દેવાનાં.

"કુમાર" મેગેઝિનમાં લેખ લખેલો ને મને અઢી રૂપિયાનો પુરસ્કાર મળેલો. મેં નક્કી કર્યું કે આ દેશમાં મારું નહીં ચાલે - ઉપડી ગયો અમેરિકા.

અમેરિકા જુવો ! મફત ... મફત ... ધાર્યા કરતા સમય જલ્દી પસાર થઈ ગયો! કમબખ્ત સમય! આપણી બિલકુલ શરમ નથી રાખતો કેટલી મહેનત કરીને અહીં આવ્યો અને સાહેબ! સમયની વાત જ જુદી છે! એક જમાનો હતો ગ્રીનકાર્ડવાળો દેશમાં આવતો ત્યારે ચારે બાજુથી કન્યાઓ અને વરમાળા પહેરાવવા હુંસાનુંશી કરતી હતી - અને આજે કન્યાઓને ખબર પડે છે કે છાપામાં જા.ખ. આપેલો ગ્રીનકાર્ડવાળો વરરાજ આવ્યો છે, ને તો તેને જોઈને જાણે કોઈ બાઘડો આવો હોય તેમ બધા નાસીભાગ કરે છે.

હવે મને ખાતરી થઈ ગઈ છે સમય જ બરો વિલન છે. નહીં તો મારા જેવા પ્રમાણિક અહિંસક N.R.I ને આવું બને જ કેમ!

અરે! દેશમાં જે મફતલાલ ધનિકમાં ધનિક હતા એ ગરીબ થઈ ગયા અને અમેરિકામાં જે મફત મફત.. FREE FREE.. તે ફ્રી શંકરો સિત્તેર બિલિયનનું દેવું કરીને બેસી ગયેલા દેશને ઊભો કરવા મથી રહ્યા છે!

સમય ભલે પોતાની મૂછ ઉપર લીંબુ લટકાવીને ફરતો હોય કે હું ભલભલાને બદલી શકું છું. સમયને કહી દો કે બેટા ! તું ખાંડ ખાય છે! અમેરિકામાં આવેલા દેશીને તું બદલી આપે તો હું માનું.

અમેરિકામાં જે કોઈ આવે તેને બે પૈસા કમાઈ લેવાના માતાજી આવે છે. મને અને રંગલાને પણ ધૂણવાની જોરદાર ઈચ્છા થઈ આવી. પરિણામે જે અનુભવ થયા તેની આ કથા તમારી સમક્ષ રજૂ કરી છે. બંધબેસતી પાઘડી પહેરી ન લેતા અને કદાચ પાઘડી ફીટ થઈ જાય તો મારામારી કરવાને બદલે હસી કાઢજો. ... લાફિંગ ક્લબમાં જઈને ડૂંટી ઉપર આંગળી ફેરવીને નહીં હસી કાઢવાનું પણ ભૂલચૂક લેવી દેવી એમ જાતને સમજાવીને જાત ઉપર હસી કાઢશો તો રીપેર થવાની શક્યતાઓ છે.

અમેરિકામાં ગ્રાહકો વિનાના ધંધા ઘણા છે એનું કારણ બેંકોની મદદ મળે છે.

મને અને રંગલાને બેંકોએ મદદ કરવાની ના પાડી. અમને થયું અમેરિકામાં ગ્રાહકો તરીકે દેશીઓનો ક્યાં ટોટો છે આમ પહેલા તબક્કે ગ્રાહકોની ચિંતા તો મટી.

ધંધો કરવો તો એવો કરવો કે જેમાં ગ્રાહકોને એની જરૂરિયાત હોય. જેમ કે મોટરો છે એટલે મોટરોને અક્સ્માત થવાનો જ અને અક્સ્માત થવાનો એટલે રીપેર કરાવનારને ત્યાં ગરજે જવું જ પડે.

દેશી અમેરિકામાં આવે છે અને જ્યારે દેશમાંથી આવે છે ત્યારે આદતોનો એક ડબ્બો અને મગજની પેટીમાં મિયાંકુસ્કી, શેખચણી અને દલોતરવાડી લઈને આવે છે.

રંગલાને મેં પૂછ્યું કે આ ધંધો તને કેવો લાગે છે?

ક્યો ધંધો? રહેવું છે અમેરિકામાં તો પછી મગજ બદલીને રહીએ તો કેમ?

રંગલો કહે, કોનું મગજ? દેશીનું મગજ.

રંગલાએ પૂછ્યું, તારે શું કામ બદલવું છે? ધંધાની શક્યતાઓ છે. આ અમેરિકા છે અહીં કોઈ પણ સેવા એ ધંધો છે. આપણે મફત ... મફત ... એમ કહેવાનું પણ હકીકતમાં જાળ નાંખીને ગ્રાહક નામના માછલાને પકડવાનાં. ...

રંગલો કહે એમાં દેશી નહીં ફસાય !

તો પછી દેશી શેમાં ફસાશે? મેં પૂછ્યું જ્ઞાતિમાં બૈરાઓનું મંડળ હોય અને એમાં પ્રમુખ થવાનું હોય અથવા તો આઝાદીનું સેલિબ્રેશન હોય અને થાળી જેવડો મોટો બિલ્લો લગાડી કોઈ નાના પ્રકારની એકટ્રેસ જોડે સરઘસમાં આગળ ચાલવાનું હોય અને એ ફોટો છાપામાં સરઘસ ટી.વી.માં આવવાનું હોય તો - ખર્ચે બે પૈસા ખર્ચે.

મેં રંગલાને કહ્યું તું એમ વાત ના કર. આજે શરીર સુધારવા ફિટિંગ ક્લાસમાં જાય કે યોગા-ક્લાસમાં જાય, અંગ્રેજી ભાષા સુધારવાની વર્કશોપના તો પૈસા આપવા જ પડે ને. .. પૈસા આપે છે. રંગલો કહે, તું શું ગાંડા જેવી વાત કરે છે એ તો ઘરની પાછળ નાનો વાડો હોય કે પાસે બગીચો હોય તો એમાં બે આંટા મારીને કહેશે ... ફરી આવ્યો ... યોગની વાત કરે તો કહેશે ડાબા નાકના કાણામાંથી હવા લઈને જમાણા નાકના કાણામાંથી હવા કાઢી નાંખવાની એના તે વળી પૈસા આપવાનાં હોય. અંગ્રેજી શીખવું હોય તો રેડિયો સાંભળી લેવાનો એમાં વર્કશોપની શું જરૂર છે? પૈસા એમ કંઈ મફતમાં પડ્યા છે?

રંગલાને મેં દબાડાવ્યો - મેં કહ્યું તું એમ ગાંડા જેવી વાત ના કર દેશ-પરદેશની ટુરમાં નથી જતો?

રંગલો કહે ... જાય છે પણ પરદેશમાં નહીં દેશમાં એના ઘેર જઈ જુદા જુદા ઘેર આમંત્રણથી ભોજન કરતો કરતો પોતાની કમાલ અને અમેરિકાની ધમાલની વાતો કરીને પાછો ઠેરનો ઠેર થઈ જાય છે.

હું નથી માનતો રંગલા.. મેં તો હવે દેશપરદેશની ટુરમાં જતો જોયા છે.. અરે! ચીન જેવા દેશમાં જાય છે.

રંગલો કહે, પાંચ સાત કુંટુબો ભેગા થઈને ખાખરા, છુંદો, ભજિયાં ને મમરા લઈને ચીનમાં જાય છે. ચીનની દીવાલ ઉપર ફોટા પડાવીને પાછા આવે છે. ફોટાનું આલ્બમ એના ટેબલ ઉપર હોય છે ને બધાને ચીનમાં લોકો કેવા વિચિત્ર છે એની વાતો કરે છે. દેશી આ દેશમાં બે પૈસા કમાય છે ને બે પૈસા ખર્ચે છે. હું એને સમજાવીશ કે જે ભાઈ હવે તારા છોકરા મોટા થયા. એ બદલાઈ રહ્યા છે ને તારે બદલાવવું પડશે. હવે તું યુ ટર્ન લે. હું એને સમજાવીશ કે આ અમેરિકા છે! તું અમેરિકામાં રહે છે - અહીં કેવું કેવું જાણવા માટે કેવા મોટા મ્યુઝિયમો છે - કેવા સરસ નાટકો ભજવાય છે. કેવી મોટી આર્ટગેલેરીઓ છે. અરે દુનિયાની કેવી કેવી જાણવા જેવી ફિલ્મો આવે છે - શરૂઆતમાં વાર લાગશે પણ બદલાવવા અને ખર્ચ કરવા તૈયાર થશે.

રંગલો કહે, તું એમને મફત મ્યુઝિયમની ટિકિટ આપશે તો પણ નહીં જાય. એમનું મ્યુઝિયમ એટલે નવરાત્રીના ગરબા. પુરુષોને મન મ્યુઝિયમ એટલે જુદા જુદા બૈરાઓ અને બૈરાઓને મન મ્યુઝિયમ એટલે કોણે કઈ સાડી પહેરી છે અને કોણે ક્યા દાગીના પહેર્યાં છે. તું નાટકોની વાત કરે છે? તારું કંઈ ખસી ગયું છે? દેશમાંથી જે નાટકો આવે છે - જેવા કે - "બહાર આવ તને બાયડી બતાવું" "તમે લઈ ગયા ને અમે રહી ગયા" "ચાલ ચંદુ પરણી જઈએ" "બેરી મારી પરમેશ્વર ને હું બૈરીનો દાસ" એ નાટકો જેવા જનારો તારા બ્રોડવેના નાટકો જેવા જશે? બોલીવુડની ફિલ્મો જેનારો છે. અમીતાભ બચ્ચન માંદો પડે તો એ માંદો પડી જાય છે - એ તારી ઈન્ટરનેશનલ ફિલ્મો ક્યારે જેવા જશે?

हे पार्थ !! (कर्मचारी),

इनक्रीमेंट अच्छा नहीं हुआ, बुरा हुआ...
इनसेंटिय नहीं मिला, ये भी बुरा हुआ...
वेतन में कटौती हो रही है बुरा हो रहा है,

तुम पिछले इनसेंटिय ना मिलने का पश्चाताप ना करो,
तुम अगले इनसेंटिय की चिंता भी मत करो,
बस अपने वेतन में संतुष्ट रहो....

तुम्हारी जेब से क्या गया, जो रोते हो?
जो आया था सब यहीं से आया था ...

तुम जब नहीं थे, तब भी ये कंपनी चल रही थी,
तुम जब नहीं होंगे, तब भी चलेगी,
तुम कुछ भी लेकर यहां नहीं आए थे...
जो अनुभव मिला यहीं मिला...
जो भी काम किया वो कंपनी के लिए किया,
डिग्री लेकर आए थे, अनुभव लेकर जाओगे....

जो कंप्यूटर आज तुम्हारा है,
वह कल किसी और का था...
कल किसी और का होगा और परसों किसी और का होगा...
तुम इसे अपना समझ कर क्यों मगन हो ..क्यों खुश हो...
यही खुशी तुम्हारी समस्त परेशानियों का मूल कारण है...
क्यों तुम व्यर्थ चिंता करते हो, किससे व्यर्थ डरते हो,
कौन तुम्हें निकाल सकता है... ?

सतत "नियम-परिवर्तन" कंपनी का नियम है...
जिसे तुम "नियम-परिवर्तन" कहते हो, यही तो चाल है...
एक पल में तुम बैस्ट परफॉर्मर और हीरो नम्बर बन वा सुपर स्टार हो,
दूसरे पल में तुम वर्स्ट परफॉर्मर बन जाते हो और टारगेट अचीव नहीं कर पाते हो...

ऐप्रेजल, इनसेंटिय ये सब अपने मन से हटा दो,
अपने विचार से मिटा दो,
फिर कंपनी तुम्हारी है और तुम कंपनी के....
ना ये इनक्रीमेंट वगैरह तुम्हारे लिए है
ना तुम इसके लिये हो,

परंतु तुम्हारा जांब सुरक्षित है
फिर तुम परेशान क्यों होते हो.....?
तुम अपने आप को कंपनी को अर्पित कर दो,
मत करो इनक्रीमेंट की चिंता... बस मन लगाकर अपना कर्म किये जाओ...
यही सबसे बड़ा गोल्डन रूल है
जो इस गोल्डन रूल को जानता है, वो ही सुखी है....
वोह इन रिच्यु, इनसेंटिय, ऐप्रेजल, रिटायरमेंट आदि के बंधन से सदा के लिए मुक्त हो जाता है....
तो तुम भी मुक्त होने का प्रयास करो और खुश रहो.....

तुम्हारा कृष्ण ...

(प्रेषक : भरत शाह)

e.mail : bharatshar@hotmail.com

धंधा माटे रंगवो सलमत ना थयो. એને એરપોર્ટ ઉપર સિક્યોરિટિની નોકરી મળી ગઈ અને મને મોટલમાં નોકરી મળી ગઈ.

કમબખ્ત સમય ફરી પાછો અમારી શરમ રાખ્યા વિના અમારી નહીં એની ધારેલી ઝડપથી વહી ગયો અમેરિકાના શેખચક્ષીઓ માથે ધીનો ઘાડવો લઈને નથી ફરતા. ધીના ઘાડવાવાળાં સમય લઈને ફરે છે અને પછી એ ફરી જાય છે એટલે સીનિયર સિટિઝન તરીકે ઓળખાય છે.

મારો પણ એમાં નંબર લાગી ગયો. જનરેશન ગેપની વાતો અમે બધા મિયાકુસ્કી, શેખચક્ષી ને દલાતરવાડીની પરંપરામાં કરતા હોઈએ છે.

કોઈનો છોકરો કાળી કન્યા જોડે નાસી ગયો છે તો કોઈની છોકરી ધોળિયા જોડે જતી રહી છે. લગભગ બધા કહે છે કે હવે તો ઈન્ડિયા જતાં રહેવું છે. ને કોઈ જતો નથી એના બદલે મંદિરના ચોકમાં, બગીચામાં કે સીનિયર સેન્ટરમાં મહિનામાં એકબે વાર મફત ખાવા ભેગા થઈએ છીએ.

સમયને ગાળો દેતો દેતો ને બબડતો ફફડતો હું એકવાર સીનિયર સેન્ટરમાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યાં સામો સમય ભટકાઈ પડ્યો. હું એને દબડાવું તે પહેલા મૂછો ઉપરથી લીંબુ કાઢીને મૂછો નીચી કરી નાંખી મને કહે, ભાઈ, તું જીવ્યો ને હું હાર્યો. લે ઈનામમાં આ લીંબુ લઈ જા. શરબત કરીને પીજે.

(સમાપ્ત)

કથા ગાંધીની

કહેનાર : નારાયણ દેસાઈ

લેખક : જયંતી પટેલ (રંગવો)

મારું સદ્ભાગ્ય તો ખરું જ કે ગાંધીયુગના હાજરી પત્રકમાં હું હાજર હતો.

સાક્ષી ભાવે જોઈએ તો હું જીવતો શહીદ છું. ક્વીટ ઈન્ડિયાની ચળવળમાં વિનોદ કિનારીવાલાને ગુજરાત કોલેજના પ્રોગ્રામમાં ગોળી વાગી અને એ શહીદ થઈ ગયો. એ પછીના ત્રીજા મહિનામાં ક્વીટ ઈન્ડિયાની ચળવળમાં ભાગ લેવા બદલ મારો જમણો પગ ગોળીથી વીંધાઈ ગયો હતો. આજે પણ હું લંગડો, લંગાતો ચાલુ છું પણ ગાંધીજીના વિચારોમાં તો દેશ સાવ લંગડો, લંગાતો થઈ ગયો. ગાંધીજીના એ જીવંતયુગની ચેતનાને શબ્દ દ્વારા જીવંત કરવા બદલ નારાયણ દેસાઈને જેટલા ધન્યવાદ આપીએ એટલા ઓછા છે.

ગાંધીજીને જે દિવસે ગોળી વાગી તે દિવસે આખો દિવસ હું રડતો રહ્યો, ત્યારે મારા દાદાએ મને કહ્યું હતું, 'એમાં શું રડવા કરે છે રડવા જેવું છે શું? ગાંધીજી ગયા તો હવે ઘરમાં ઠેકથા આવતા અટકશે - લે છાનો રહી જા! ગાંડો નહીં તો ... એમાં રોવા જેવું કશું નથી.' આઝાદી તો આવી પણ ગાંધીજીની માફક મારા દાદાએ ગયા. ફક્ત આવતા થયા દેશમાં રાજકારણિયાઓ.

સમય જેવો કોઈ જાદુગર નથી. એવા એક જાદુઈ સમયમાં આ શબ્દોનો પડઘો સંભળાતો હતો.

‘એ શર જાવે તો માથે પર આઝાદી ધર આવે!’

વર્ષો સુધી છીનવી લીધેલી એ આઝાદીને ઘેર પાછી લાવતાં લાવતાં કેટલો પરિશ્રમ કેવા સંજોગોમાં, શસ્ત્રોના બળથી નહીં પણ આત્મબળથી જીત મેળવી હતી એ જાત્રાની વાત દક્ષિણ આફ્રિકાથી માંડીને તેઓ દેશમાં પાછા ફર્યા અને મીઠાની ચળવળથી આઝાદી ઘેર આવી ... અને આઝાદીને ઘેર લાવતાં લાવતાં એમણે એમનો દેહ કેવી રીતે છોડવો પડ્યો એ કથા નારાયણ દેસાઈએ ત્રણ દિવસમાં રોજ ત્રણ ત્રણ કલાક કહેતાં કહેતાં શ્રવાણના માધ્યમથી એ ચમત્કારી યુગના દર્શનનો સાંભળનારના ચિત્તમાં આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવ્યો.

શ્રવાણની પ્રથા તો બારમી સદીમાં માધવાચાર્યથી પહેલા અસ્તિત્વમાં આવેલી છે. આપણા દેશમાં એને જીવંતી રાખવામાં અને એ માધ્યમ દ્વારા સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ પોષવામાં સંતોનો ફાળો ખૂબ જ મહત્વનો છે.

મહાદેવ દેસાઈ જેઓ જીવનના અંત સુધી ગાંધીજી જોડે રહ્યા હતા. મહાદેવ દેસાઈ એમના સુપુત્રને લઈને સાબરમતી આશ્રમમાં એ રહેવા ગયા

ત્યારે નારાયણ દેસાઈની ઉંમર ફક્ત એક જ વર્ષની હતી અને દસ વર્ષ સુધી ગાંધીજીના સત્સંગમાં એમનો ઉછેર થયો હતો.

નારાયણ દેસાઈએ લખેલા અનેક પુસ્તકોમાં એક પુસ્તક નામે 'સંત સેવતાં સુકૃત વાદ્યે'. એમાં એક પ્રસંગ નોંધવા જેવો છે.

સાબરમતી આશ્રમમાં ગાંધીજીએ એક નિયમ એવો કર્યો હતો કે ભોજનના ચોક્કસ સમય પછી રસોડાનું બારણું બંધ કરવામાં આવશે. નારાયણ દેસાઈ એમની બાલ્યાવસ્થામાં એક વખત રસોડાનું બારણું બંધ થયા પછી આવ્યા હતા. ભૂખ તો લાગી હતી અને પ્રવેશની બંધી હતી. એમણે ગાવા માંડ્યું, 'મંગલ મંદિર ખોલો દયામય, મંગલ મંદિર ખોલો!' ગાંધીજી રસોડામાં પીરસતા હતા નિયમનો ભંગ કરીને એમણે બાબલા માટે બારણું ખોલ્યું.

વિક્રમભાઈ કામદાર જેમણે આ કાર્યક્રમનું આયોજન જૈન સેન્ટર લૉસ એન્જલસમાં કર્યું હતું જ્યાં ત્રણસોની આસપાસ શ્રોતાઓ હતા કાર્યક્રમના બીજા દિવસે શરૂઆતમાં એમણે જણાવ્યું હતું કે ટેકનોલોજીના આ યુગમાં પણ નારાયણ દેસાઈને મારા નિવાસસ્થાનમાં પિસ્તાલીસ મિનિટ રૅટિયો કાંતતા જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું હતું. તેઓએ મને જણાવ્યું હતું કે 'આ સાતત્યથી મનની શાંતિ અને વિચારશક્તિની તાજગી હું અનુભવું છું. આવી શાંતિ અને તાજગી બીજી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિથી મળતી નથી.'

ગાંધીજીમાં એમની આ શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠા તથા એમના પિતા મહાદેવ દેસાઈની ત્રેવીસ ભાગની ડાયરી, ગાંધીજીના અક્ષરદેહ ઉપર લખાયેલા સો પુસ્તકો, પ્યારેલાલનાં બાર પુસ્તકો તેનો અભ્યાસ તથા ચાર ખંડમાં લખેલા એમનાં પુસ્તકો "મારું જીવન એ જ મારી વાણી" એમના અભ્યાસનું સાતત્ય અને તારતમ્ય એમની કથામાં સ્પષ્ટ થતું હતું. ગાંધીજીનાં પ્રિય ભજનો તથા એમણે એમના વક્તવ્યને સ્પષ્ટ કરતાં ગીતો અને તેનાં ગાનારાંઓના મધુર કંઠોથી કોરસ દ્વારા રજૂ થતા હતા. એમના વક્તવ્યમાં સ્પષ્ટતા તથા નિષ્ઠાનો રણકાર અને ખોટા અભિનયનો અભાવ હતો.

કથાના છેલ્લા દિવસે કથાની રજૂઆતમાં એમણે સ્પષ્ટતા કરી હતી કે બાપુજીના છેલ્લા ગોડસેના પ્રસંગ પછી કોઈએ પણ તાલીઓ કે વાહ ! વાહ ! કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત શાંતિ રાખીને શાંતિથી વિખરાઈ જવાનું છે. એ શાંતિની ક્ષણોમાં ગાંધીજીની ચેતનાના સ્વરૂપનું દર્શન શ્રોતાઓના મુખ ઉપર વાંચી શકાતું હતું.

કથાના આ પ્રસંગે બીજી બે વાત. મારી આશા એ છે કે હું અહીં રજૂ કરું તે અપ્રસ્તુત નહીં ગણાય.

આંતરરાષ્ટ્રમાં જાણીતા ફીલીપ્પવાસ અને સાથી ડીજેન્ગે સાથે મળીને ન્યુયોર્કમાં બ્રોડવે થિયેટરમાં ભજવેલો સંગીત પ્રધાન (Musical) નાટક નામે "સત્યાગ્રહ" નોંધનીય છે.

સત્યાગ્રહનો વિષય સાઉથ આફ્રિકામાં ૧૮૯૩ થી ૧૯૧૪ના ગાળાનો હતો. આ સમયમાં જે બન્યું તેમાં ગાંધીતત્ત્વનું જે જે દર્શન છે તે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. એ નાટક મેં જોયું હતું. ફીલીપ્પવાસ સંગીતની નવી દિશાનો પ્રખર હિમાયતી છે અને તેમના વિષયો હંમેશા ઉમાશંકર જોષીની બે લાઈનમાં કરીએ તો,

માનવીની નુંબડીમાં લાખ લાખ મોતી

હૈયાની કોથળી ખાલી અભાગિયા હૈયાની કોથળી ખાલી!

એમણે આઈનસ્ટાઈન, કાકાકાથી માંડીને ગાંધીજી ઉપર સંગીતપ્રધાન નાટકો લખ્યા છે. સત્યાગ્રહની શરૂઆત ગીતામાં અર્જુનના વિષાદયોગથી કરી હતી પણ કૃષ્ણ અને કર્મયોગનું મહત્ત્વ સમજાવીને સત્યને માટે લડવું જરૂરી છે તે સમજાવે છે પછી કોરસ ખૂબ સુંદર રીતે એ ગાય છે અને ત્યાંથી સત્ય અને અહિંસાના પૂજારી ગાંધીજીના સત્યાગ્રહની વાત રજૂ થાય છે. ખરેખર એની રજૂઆતનું મહત્ત્વ ઓછું નથી પણ એની પાછળ જે ખર્ચ કરીને રજૂઆત થઈ છે તે બંને અહીં ફક્ત નારાયણભાઈનો વનમેન શૉ એમની કથાના પહેલા દિવસે દક્ષિણ આફ્રિકામાં થયેલા સત્યાગ્રહની વાત કરે ત્યારે આપણે કોઈ પણ જાતના ખર્ચાળ બ્રોડવે વિના એમના ઈનર બ્રોડવેથી કરેલી વાતમાં રહેલી શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા અને ગાંધીજીના વ્યક્તિવ્યમાં રહેલા સત્યનું દર્શન ફક્ત શબ્દના સામર્થ્યથી સ્પષ્ટ થતું જોઈને મન નારી ઉઠે છે.

માનવીના હૃદયમાં રહેલી માનવતા અને તેમાં રહેલા સત્યની સ્પષ્ટતાનું દર્શન વહેંચવાનો આનંદ ગમે તેટલી નિરાશાજનક અને અસત્યના વિજયની ક્ષણોમાં પણ છતી થતા વિના રહેતી નથી. જર્મનીમાં હિટલરે જ્યુઈશ લોકોની જે કતલ કરી તેની આ વાત છે. એ વાતની કથાને તો વર્ષો થઈ ગયા પણ ગાંધીજીની કથાને જેમજે સિગફ્રિડ હાલ બ્રીચ (sigfriedbreich) નામની વ્યક્તિ જે જ્યુઈશ કેમ્પમાંથી છટકી ગયો હતો પણ જેણે પોતાની આંખોથી આ લાખખો માણસોને ઓચવીટઝ (Auschwitz) ચેમ્બરમાં ગૂંજાવીને મારી નાંખ્યા હતા તેની કથા લોકો સમક્ષ શબ્દના વ્યાપારથી વાત માંડીને કરી હતી. આ વરસની શરૂઆતમાં લોસએન્જલસમાં બિવરલી હીલની એની હવેલીમાં ૯૮ વર્ષની ઉંમરે એનું અવસાન થયું.

હાલ બ્રીચનો જન્મ ૧૯૦૯માં પોલેન્ડમાં થયો હતો અને કારકોવ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કર્યા પછી ફાર્મસિસ્ટ તરીકે એ કામ કરતો હતો. ૧૯૩૯માં જર્મનીએ પોલેન્ડનો કબજો લીધો ત્યારે જ્યુઈશ તરીકે એ છટકી જવા માંગતો હતો પણ એને પકડી લેવામાં આવ્યો અને જર્મનીમાં જ્યાં સો માણસો રહી શકે તેવી જગ્યામાં ચારસો માણસોને ઘાલી દીધા હતા તેમાં રાખ્યો હતો. ૧૯૪૧માં એનો કેદી નંબર "68233" (જર્મનીમાં કેદીઓના હાથ ઉપર ચાપડા કોતરીને આવો નંબર રાખતા હતા) હતો. એ ફાર્મસિસ્ટ હતો એટલે ઓચવીટઝમાં હોસ્પિટલમાં કામ કરવા રાખ્યો હતો (એમાં એ બચી ગયો) ત્યાર બાદ ૧૯૪૫માં યુદ્ધ પુરું થતાં એ અમેરિકા ગયો હતો. હોલોકાસ્ટ (Holocaust)ની ઝીણામાં ઝીણી વીગતો જેમાં જ્યુઈશ લોકોને રીબાવી રીબાવીને મારી નાંખ્યા અને જે પ્રસંગનું મ્યુઝીયમ વોર્શીંગ્ટનમાં છે અને યુ.સી.એલ.એ. યુનિવર્સિટી જ્યાં હોલોકાસ્ટનો અભ્યાસ થાય છે તે બન્ને જગ્યાએ મહત્ત્વનું સ્થાન શોભાવતો હતો.

૪૫ વર્ષ સુધી સતત સાતત્ત્વ જાળવીને એ હોલોકાસ્ટની કથા જ્યારે જ્યારે કરતો હતો ત્યારે નવી જનરેશન એને પૂછતી કે તમને સપનામાં હજી પણ આ વાત સતાવે છે ત્યારે એ કહેતો હતો કે દિવસ અને રાત આજે પણ માણસ એમાંથી કશું જ શીખ્યો નથી એ વાત સતાવે છે તો પછી સપનાની ક્યાં વાત કરો છો?

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરથી)

‘બટા, વાટ કાપો.’ ને ભાય, દીકરો તો મંડ્યો અલકમલકની વાતું કરવા. .. બાપની આંખમાં હરખનાં આંહુડાં આવી ગયાં. વઉના માથે હાથ મેલીને પટેલે કીધું, ‘વઉ દીકરા, હવે મને ધરપત્ય થઈ. તમારા હાથમાં મારા ખોચડાની આબરૂ જળવાશે. હવે હું નિરાંત્યે મરીશ ... લ્યો બાપ, આ હંધીય કુંશીયું. રમો, જમો ને લીલાલેર કરો.’

ડાય દીકરી

એક હતો ભામણ. એને એક જ દીકરો. મા વગરનો દીકરો રખડતો રવડતો મોટો થયો તો. ભામણ બસારો દી’ આખો જજમાનુંમાં ધોડ્યે રાખે ને ઠેઠ્ય રાત્ય પરડ્યે થાક્યોપાક્યો ધર્યે આવે. એમાં દીકરામાં અક્કલનો સાંટો જરાક ઓસો રચ ગ્યો તો. ભામણને થ્યું કે દીકરામાં તો કાંચ રામ નથી; અટલે હવે વઉ અક્કલવાળી ને કોઠાડાય ગોતવી જશે. ઈ તો ભાય, ખંભે ખડિયો નાખીને ગામેગામ મંડ્યો ભટકવા. પણ ક્યાંય આંખ ઠરે અને મન માને એવી સોકરી નો જડી. એમાં એક ગામને પાટ્ય ભામણ પોરો ખાવા બેઠો. ન્યાંકણે બાર-તેર વરહની સોકરિયું ઘોલકાં કરીને ઘર-ઘર રમતી’તી. એમાંથી એક સોડીએ જૈરથી બાકીની બધ્યુંને કીધું, ‘એ ભાય, હું કોઈનું ઘર નથી બગાડતી, કોયે મારું ઘર નો બગાડવું.’ ભામણ હાંભળીને મલકાણો. ઊભો થઈને પાંદે ગ્યો. ‘એ બેનુ, દીકરિયું, મને જરાક ભામણનું ખોચડું દેખાડશો? આઘેથી હાલ્યો આવું સું ને થાક્યો સું ઠીકાઠીકનો ...’ ઓલી રૂપકડી ને વટકબોલી સોકરી ઊભી થયને કયે, ‘હાલો બાપા, મારા ધર્યે. અમે ભામણ જ સીયે.’ હવે ભાય, પેલાના જમાનામાં તો સોકરિયુંને નાનેથી પૈણાવી દેતા. અટલે સોકરિયું બાર-તેર વરહની થાય ન્યાં હંધી વાતે હુંશિયાર થય જાય.

સોકરી તો ભામણને ધર્યે લય ગઈ ને ખાટલો ઢાળીને ફળિયામાં બેહાડ્યો. પશી ઘરમાં જઈને કળશ્યો ભરીને ટાહું પાણી લય આવી. ભામણે, આમનેમ નજર કરતાં પૂશી લીધું, ‘ગગી, તારાં માવતર ક્યાં, બટા?’ સોકરી કયે, ‘ઈ તો હામેના ગામે ખળાં માંગવા ગ્યાંસે.’ ‘ઠીક, તયે. કંઈ પાસાં આવશે?’ સોકરી તો આભલાં હામે નજર નાખીને કયે, ‘આવશે તો નય આવે ને નય આવે તો આવશે.’ ભામણ વિસારમાં પડ્યો. માળી સોકરી સેને કાંચ. .. મનેચ ગોટે સડાવ્યો. હવે મનમાં મુંઝાય મરવું ઈ કરતાં પૂશી લેવું હારું. ભામણે તો પૂશી લીધું, ‘અટલે, બટા?’ ‘ઈ તો બાપા, જૈ મેઘરાજી – મારો વા’લો, આવશેને તો નાળામાં પાણી આવશે, તો મારાં માવતર હામે કાંઈ રોકાય જાહે. ને નય આવે તો આવશે.’ ભામણ તો ભાય, રાજના રેડ થય ગ્યો. એણે તો પોટલીમાંથી મૂઠી સોખા કાઢ્યા ને સોકરીને દીધા. ‘લે ગગી, આ સોખા સડવા મેલ્ય. ખાશું ન્યાં તારાં માતર આવી જાહે.’ સોકરીએ તો ભાય, સોખા લીધા. ધર્યેમાં જયને જ્યાં જ્યું તો ચોખા તો હતા આરસપાણાના. સોકરી હમજી ગય. એણે તો એની રમત્યના લોઢાના સણ્યામાંથી મૂઠો ભર્યો. બારી નીહરીને ભામણના ખોળામાં દીધા. ‘લ્યો બાપા, આટલ્યા સણ્યા સાવો ને ન્યાં સોખા સડી જાહે. ...’ ભામણ લોઢાના સણ્યા ભાળીને હમજી ગ્યો કે ગગી સે માથાની. મારે જેવી વઉ જૈતી’તી એવી જ સે આ. હવે તો રૂપિયો ને નાળિયેર દઈને જ જાય. ને એણે તો ભાય, ખાટલા માથે ફાળિયું પાથરીને નિરાંતે મંડ્યું ઘોરવા.

(જૂન 2006ના ‘નવનીત સમર્પણ’ના અંકના પાન 102 ઉપરથી સાભાર.)

વહુ, મોં વાળો

એક દા’ડો નવી પચણેલી પટલાણી રોટલા ઘડતી’તી. એની હાહુ ઈ દા’ડે વેલી ભૂખી થય હશે તે થાળી લઈને ગળચવા બેહી ગ્યેલી. ખાતાં ખાતાં એના મોઢામાં મોવાળો આવ્યો. તે હાહુએ ઓસરીની પાળીએ બેઠાં બેઠાં જ રાડ્ય પાડી.. ‘એ વઉ મોવાળો ..’ ને વઉ તો ભાય, રોટલા મેલ્ય પડતાં ને મોં ઢાંકતીક લાંબા રાગે મંડી રોવા. હાહુને થ્યું કે આ બાયને કાંચ નો’તું ને આમ રોવા કાં બેઠી? રહોડામાંની જાળીમાંથી કો’ક એના માવતરના કાંઈ માઠા ખબર્યે તો

નઈ દઈ ગ્યાં લોચ ને? ખબર્યે કેમની પડે? વઉ તો એકધારી રાડ્યું નાખીને રોતી જતી’તી. તે પશી તો ભાય, હાહુયે ખાવાનું મેલ્ય પડતું ને બેહી ગય મોં વાળીને. .. ઘડી બે ઘડીમાં તો આખ્ખો પાડોલ ભેળો થઈ ગ્યો. હંધય મોં વાળીને લાંબા રાગે મંડ્યા રોવા. ઘડી વાર રોયા પશી પાડોલની એક ડોહીએ ધીરે રચને પૂશ્યું, ‘તે હેં બાય, કોણ પાસું થ્યું?’ હાહુ ઓરા ઓઢેલા ઓઢણાને આઘેરુંક ખહેડતાં કયે કે, ‘ઈ તો મને નથી ખબર્યે, વઉના કો’ક પાસા થ્યા સે ... ઈ રોવા બેહી આમાં પૂશ્યાઘાશ્યા વના હુંચ મંડી રોવા ...’ અટલું હાંભળ્યું ન્યાં તો લાજ આઘી કરતી વહુ તાહુકી. .. ‘બાઈજી, મરે ને મારા દુશ્મન. મારા માવતરમાં કોઈ કાં પાસું થાય? ઈ તો તમે કીધું કે વઉ મોં વાળો. ..તે મેં તો વાળ્યું.’

‘અરે વાલામુઈ, અક્કલની મૂઠી, મેં તો મોવાળો શાકમાં આવ્યો એવી રાડ નાખી’તી.’

આખો પાડોલ હાહુવઉની ઠેકડી ઉડાડતો ઊભો થયને વયો ગ્યો દાંત કાઢતો કાઢતો.

(બી-૪૦૨, વૈકુંઠ પાર્ક એપાર્ટમેન્ટ, બેજનવાળાની પાછળ, કોઝ-વે રોડ, તાડવાડી, સંદેર, સુરત – ૩૯૫ ૦૦૯, ભારત)

ઈ-મેઈલ: skvijaliwala@yahoo.com

આ ત્રણે વારતાઓ પછીથી ‘બાની વાતું’માં ગ્રંથસ્થ થઈ છે. ‘બાની વાતું’ -

સંવર્ધિત ત્રીજી આવૃત્તિ – ૨૦૦૬; પાન – ૭૯; કિંમત – રૂપિયા પચાસ,

પ્રકાશક – ઈમેજ પબ્લિકેશન: info@imagepublications.com

(સદભવા : ‘સન્ડે ઈ-મહેડીલ’ – વર્ષ: ચોથું – અંક: 162 – March 29, 2009)

જાત જરા ઢંઢેળો જદુપતિ

♥ પંચમ શુક્લ

જાત જરા ઢંઢેળો જદુપતિ, જરાક ખુદને પૂછો: જગો છો કે ઊંઘો છો કે મૂર્છામાં શું છો?

ખોફનાક આ વળાંક ઊપર વાટ નિરખતી ઊભી છે રક્કક;

ડુંગરની પાછળ રૂબ્યાં છે રંગકેસરી વરતારા આણ્યક,

વટેમારગુ શોધે કોને?

બધા ભોમિયા પડછાયાના સૂતક ઓઢીને ગયા ક્યાંક લંબાઈ મૂંડાવી મૂછો.

જાત જરા ઢંઢેળો જદુપતિ, જરાક ખુદને પૂછો: જગો છો કે ઊંઘો છો કે મૂર્છામાં શું છો?

ભાપાના ભડચીઓની કાજુ જેવી શીંગ ભરેલી કૂટી બરણી;

હસ્વ દીર્ઘના લવણ ફોતરે સબરસની રસઝરતી ખરણી;

અકરમીની વરણી...

ખાટસવાદી ખિસકોલીઓ ખોરું ખોરું ખરખોલીને ગઈ ખરવી જોડણીઓ કણી કણી,

શેષફણા પર શીશ પછાડી, દ્વિશાખી હર જીભ પલાળી દિવેલ-લાળે શબ્દકોષને ચાટી ચાટી લૂછો!

જાત જરા ઢંઢેળો જદુપતિ, જરાક ખુદને પૂછો: જગો છો કે ઊંઘો છો કે મૂર્છામાં શું છો?

ભોંરીંગણીની ભોંચ વસૂકે અને ધરાતલ ચડે ઊબકે, આંતરડે વળ ખાય ધતૂરી ઝાંચ;

સ્તાકરનું ભરી છાલિયું ગળે જટાજૂટ ગટગટ ત્યાંતો કાય ધડૂજે, ગરલ હળાહળ કંઠ મહીં અટવાય,

માનવ, દાનવ, દેવ બધાએ ઝેરકોચલે મગજમેટ થઈ જૈયા કરતા લટકાળી આ કમર પાતળી પર જૂલંતો ગુપત-ગરથનો ગૂછો.

જાત જરા ઢંઢેળો જદુપતિ, જરાક ખુદને પૂછો: જગો છો કે ઊંઘો છો કે મૂર્છામાં શું છો?

e.mail : spancham@yahoo.com>

(આ વાર્તાઓ તળ કાઠિયાવાડનાં લગભગ બધાં ગામડાંઓમાં કહેવાતી. મેં આ બધી વાર્તાઓ નાનપણમાં મારી બા પાસેથી સાંભળેલી. આપણે આ વાર્તાઓને શ્લીલ-અશ્લીલનાં લેબલ મારીએ કે કવિ-ન્યાય, તાકિકતાની તપાસ કરીએ. પણ સૌરાષ્ટ્રમાં હજી આજે ય મેં વડીલોને, એયને ટેસથી આ વાર્તાઓ કહેતા જોયા – સાંભળ્યા છે અને ચમકતે ચહેરે, ઉચ્ચી ડોકે, પહોળી આંખ કરી, સાંભળતાં ટાબરિયાંવને ખડખડાટ હસતાંયે જોયાં છે. ‘બાની વાતું’ પુસ્તક રૂપે વાર્તાઓ સંપાદિત કરી, તે પછી, વળી મારી બાને આ વાર્તાઓ યાદ આવી. આમ પણ આ લોકમુખે કહેવાતી વાર્તાઓમાં બધાંને જે હદે રસ પડ્યો, એનાથી મને સાનંદાશ્ચર્ય જ થયેલું ને એટલે જ આ બીજી થોડી વાર્તાઓ નોંધવાની હિમ્મત કરી છે. – શરીફા)

◆◆◆

એક હતા પટેલ. પટેલ પાંહે પાર વર્ગ્યના પૈસા. પટલાણી તો ભોવ વેલાં સર્ગે સિધાવી ગ્યાંતાં. પટેલને બસારાને એક જ સોકરો. પણ ભાય, સોકરામાં કાંઈ સક્કરવાર નો મળે. અક્કલનો સાંટો જરાક ઓસો. તે પટેલને રાત્ય ને દી એક જ ફિકર ખાય જાય. ... મારા મર્યા કેડ્યે આ અક્કલમદાનું હું થાશે ? પૈસા હાટ્ટુ થયને હગાંવાલાં કાં તો એને જીવવા નઈ ઘે. ને જીવવા દેશે તો ય એને રાન રાન ને પાન પાન કરી મેલશે. ભગવાનની દયાથી આ ગાંડાહાજને જે ડાય વઉ મળી જાય તો મારી વાંહે મારું ઘર હસવાય જાય. ... પણ એમ કાંય કોય ડાપું સે એવું એના મોઢા માથે થોડું સાપું હોય ? પટેલે તો ભાય, ધામેધૂમે દીકરાને પૈણાવ્યો. પશી હવારના પોરમાં પટેલે તો ભાય, ડેલામાં ભર્યાં ડાયરો ... એયને કહુંબાપાણી ઘોળાણાં ને ‘મારા ગણાના હમ ... લેવું જ પડે’ કેતા કેતા મંડ્યા પીવાવા. પટેલે તો ભાય, ડેલામાં શારપાંસ મશક્યું ભરીને પાણી રેડાવ્યું ને પશી ડેલેથી ઘરમાં વઉને કેવડાવ્યું કે ભાર્યેમાં ભાર્યે લૂગડાં પેરીને એક હેલ પાણી ભરીયાવો.

બાય તો ભાય, ભાર્યેમાં ભાર્યે લૂગડાંની જોડ્ય પેરીને, કાંખમાં હેલ્ય લઈને બારી નીહરી. ... પણ ડેલામાં તો કાદવનું રાબડું કસકસે. ... બાય તો ભર્યા ડાયરા વસાળે લૂગડાં ઊંચાં લેતીકને હાલી ગઈ ઘમ...ઘમ કરતીકને ... પટેલે તો ભાય, ડાયરો વીખિરી નાખ્યો. ઘડીકવાર પશી દીકરાને બોલાવીને પટેલ ક્યે, ‘ભાઈ, ગાડું જોડો, આપડા વડલાવાળા ખિતરે જવું સે.’ ભાય, સોકરે તો હડી કાઢતાંક ગાડું જોડ્યું, વઉને બેહાડીને ત્રણેય જણાં હાલ્યાં ખિતરે. જરાક આઘેરાક ગ્યાં ને પટેલે દીકરાને ક્યું, ‘ભાય, વાટ કાપો.’ ને ભાય, સોકરો તો ઠેકડો મારતોકને હેકે ઉતર્યો. કોદાળી લઈને મંડ્યો ઝાંખરાં ઉખેડવા, કુવાડીથી મંડ્યો જાળાં કાપવા. તરત જ બાપે એને રોક્યો. ‘બસ બટા, હવે હાલો ઘર્યે પાસા !’ સોકરો

તો આમે ય ભોપા જેવો હતો ! તે એણે પૂશ્યું ‘કા બાપા, આપડે ખિતરે નથી જવું ?’ બાપાએ ના પાડી. ઘરે આવીને સોકરો ગાડું સોડવા મંડ્યો; પણ બાપે આને વાર્યો. ‘રેવા દે બટા, વઉ ભલે માલીપા બેઠાં. બળઘાને જરાક બે ડસકારી મારીને વઉને પિયર

તગતગતા તાંદુલ

વાતું એટલે વાતું જ, ન કથા, ન વાર્તા. ડાયરામાં મંડાતી વાર્તાની સજ્જજ અહીં નથી. અહીં વાત સીધીસટ ચાલે છે, કશી આળપંપાળમાં પડતી નથી. એમાં નરી સહજતા અને નૈસર્ગિકતા છે – ઘરઆંગણે બેસીને ગામગપાટા ચલાવાતા હોય એના જેવી. એમાં સંક્ષિપ્તતા છે. કહેવાતાં – કહેવાતાં કાંકરા – કસ્તર નીકળી ગ્યાં છે. ધાન ખાંડ્યા પછી ફેતરાં નીકળી જઈ તાંદુલ – નક્કર દાણા બચ્યા છે, ‘તગતગતા તાંદુલ’ જેને દેખીને ઋષિજી પણ રીઝ પામે.

આ વાતુંમાં લોકજીવન અને લોકસ્વભાવના અનુભવનો નીતાર છે. આગલી પેઢીની કેટલીક સ્ત્રીઓમાં આવી વાતું કહેવાની ખાસ આવડત હતી. આવી વાતુંને ‘ઓઠાં’ કહે છે. ઓઠાં એટલે દૃષ્ટાંત રૂપે કહેવાતી વાતો. એની પરંપરા ‘પંચતંત્ર’ ને ‘હિતોપદેશ’ જેટલી જૂની છે અને મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં પણ એ જડે છે.

વાતુંનું આ સંપાદન ભાષાવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ ને પદ્ધતિએ થયું નથી. એનો એ આશય પણ નથી, એનો આશય તો આપણા એક પરંપરાગત વારસાની જીવંત ઝાંખી વિશાળ જનતાને કરાવવાનો છે. એમાં આ પ્રયત્ન પૂરતો કામચાબ નીવડે છે કેમ કે એમાં બોલચાલના લહેકાઓ ને મરોડો, ઉચ્ચારણ – ખાસિયતો ને કહેણીની આગવી છટા આબાદ રીતે ઝીલી શકાયાં છે. આ બધું રજૂઆતદારે પોને ઠીકઠીક આત્મસાત કરેલું છે એ એમણે (આ પુસ્તકના એમના પ્રાસ્તાવિકમાં) કરેલું એમની બાનું ચરિત્રચિત્રણ ને એમનું નિવેદન બતાવે છે.

મોંમાં મમળાવ્યા કરવાથી વધુ સ્વાદ આવે એવા આ ‘તાંદુલ’નો રસ સૌ કોઈ માણશે.

– જયંત કોઠારી

(૧૨ જુલાઈ, ૧૯૯૯ : ‘બાની વાતું’ પુસ્તકને મળેલી એમની પ્રસ્તાવનામાંથી સાભાર.)

મેલ્યાવો. ..’ દીકરો તો આમે ય કોઈ દી પોતાની અક્કલ વાપરતાં શીખ્યો જ નો’તો. તે પટ લેતાંકને વઉને મેલ્યાવ્યો એને પીર. બે-તૈણ મઈના કેડ્યે પટેલે તો પાસો સોકરાને પૈણાવ્યો. નવી વઉને પણ પેલાની જમ જ પાણી ભરવાનું કીધું. ઈવડી ઈય તે લૂગડાં ઊંચાં લયને ભર્યા ડાયરા વસાળેથી વય ગય ... ને પટેલે બીજીનેય બાપને ન્યાં વળાવી. વળી બે-તૈણ મઈના ગ્યા ને પટેલે ત્રીજી સોકરી ગોતી. વળી સોકરાને ઘોડે સડાવ્યો. જન વાજતે ગાજતે ઘર્યે આવી. વર-કન્યા પોંખાયાં. ... રાત પડી. ... અટાણ લુધીમાં વઉ મનમાં હમજી ગઈ’તી કે માટીમાં કાંય ઝાડું પાણી લાગનું નથી. બાઈ વિશારે કે તો પસી આ બબ્બે બાયુને રાત્યોરાત્ય પાશી મેલવાનો ભેદ હું ? બાય તો જેવો ધણી ઓયડે આવ્યો ઈ ભિળો એને હંહીને બોલાવ્યો, પાંહે બેહાડી વાતુંએ સડાવ્યો ને પશી હળવેકના પૂશી લીધું કે, ‘તમારા બાપાએ આગલી બે બાયુને રાખી કાં નઈ ?’ ભોપાભાઈ ભોળાભટ્ટાક મોઢે ક્યે કે, ‘ઈ તો મને ય નથી ખબર્ય. ...’ બાય ક્યે, ‘ઈ તો જાણે ઠીક; પણ મને ઈ તો ક્યો કે બાપા હવારમાં કરે હું ?’ ધણી ક્યે, ‘કાંય નો કરે. ઈ તો એયને ડાયરો ભરશે ને તને પાણી ભરવાનું કેશે. પશી મને ગાડું જોડવા કેશે. અડધે રસ્તે કેશે, ‘બટા, વાટ કાપ્ય.’ તે હજી તો હું બે-તૈણ ઝેડાં કાપું નો કાપું ન્યાં તો ગાડું પાસું વળાવે ને વઉને એને પીર પાશી મેલ્યાવાનું ક્યે !’ બાય હતી ડાઈ માની દીકરી, ખરી કોઠાડાય. ઈ હમજી ગઈ કે હાહરા આવો દાખડો શેના માટે કરે સે. એણે ધણીને ફોહલાવીને કીધું, ‘જી હવે આતા તમને વાટ કાપવાનું ક્યે, અટલે તરત તમારે અલકમલકની વાતું માંડવાની. ‘આતા, ઓણ તો શીંગ મબલખ પાકશે. મગેય હારા થ્યા સે. વણનાં કાલાંય ફાટફાટ થાય સે. ... આતા, ઓણના વરહે ભાવેય ઊંચા સે. હારા ભાવ આવે તો વાંહલું ભડું પાકું કરાવી લેશું. ...’ એમ આતા થાકે નય ન્યાં લગણ તમારે તડાકા ઝીંકે જવાના.’ ધણી તો ભાય, ડોકું હલાવીને ક્યે કે, ‘ઠીક, તું કેસ એવું કરીશ.’

પટેલે તો ભાય, હવારના પોરમાં કહુંબાપાણી હાટું ડાયરો ભર્યા. ને ડેલામાં કરી પાણીની રેલમશેલમ ... ને પશી વઉને કેવડાવ્યું કે ભાર્યે માંચલાં લૂગડાં પેરીને પાણીની એક હેલ ભરીયાવો. વઉએ તો ભાય, મોંઘામાં મોંઘી જોડ્ય પેરી. હેલ્ય લીધી કાખમાં. ઢાઢી લુધી ઘૂમટો તાણ્યો ને કાદવના કીસલાણમાં ઈ તો હફરક લફરક કરતીક હાલી ગઈ. પટેલ તો મનમાં રાજીના રેડ થઈ ગ્યા. ‘ખરી આબરુદારની દીકરી સે ! લૂગડાં ઘોળ્યાં બગડે; પણ ખાનદાન બાઈ, ભર્યા ડાયરે લૂગડું ઊંચું નો જ લ્યે...’ પટેલે ભાય, ડાયરો વીખિરી નાખ્યો. દીકરાને બરકપો. દીકરે વગર કીધે જ ગાડું જોડ્યું. વઉ ને પટેલ બેઠાં. જરાક આઘેરાંક ગ્યાં ને બાપે કીધું,

(અનુસંધાન પાનાં ૨૩ પરે)